

Нова українська школа

ІНТЕГРОВАНИЙ КУРС

УКРАЇНА І СВІТ:

ВСТУП ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

Ігор ЩУПАК, Наталія ВЛАСОВА,
Владислав КРОНГАУЗ, Вікторія ПАВЛОВСЬКА-КРАВЧУК,
Дмитро СЕКИРИНСЬКИЙ

УКРАЇНА І СВІТ:

ВСТУП ДО ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ

(інтегрований курс)

Підручник для 5 класу
закладів загальної середньої освіти

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Київ
Оріон
2022

УДК 94* кл5(075.3)
Щ96

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ Міністерства освіти і науки України від 08.02. 2022 р. № 140)

Підручник реалізує модельну навчальну програму
«Україна і світ: вступ до історії України та громадянської
освіти. 5–6 класи (інтегрований курс)»

(авторський колектив:

*Н. С. Власова, В. А. Павловська-Кравчук, В. О. Кронгауз,
Д. О. Секиринський, керівник авторського колективу — І. Я. Щупак)*

Щупак І. Я.

Щ96 Україна і світ: вступ до історії та громадянської освіти
(інтегрований курс) : Підручник для 5 класу закладів
загальної середньої освіти / І. Я. Щупак, Н. С. Власова,
В. О. Кронгауз, В. А. Павловська-Кравчук, Д. О. Секирин-
ський. — Київ : УОВЦ «Оріон», 2022.

ISBN 000-000-000-000-0.

УДК 94* кл5(075.3)

ISBN 000-000-000-000-0

© І. Я. Щупак, Н. С. Власова,
В. О. Кронгауз, В. А. Павловська-Кравчук,
Д. О. Секиринський, 2022
© УОВЦ «Оріон», 2022

ШАНОВНІ П'ЯТИКЛАСНИЦІ ТА П'ЯТИКЛАСНИКИ!

Сьогодні ви тримаєте в руках не просто підручник. Це путівник до початку неймовірно цікавої мандрівки світом історії людства та громадянського суспільства. На цьому шляху ви продовжите пізнавати світ, будете занурюватись у події минулого та навчатися бути громадянами у сучасному суспільстві. У курсі «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти» на вас чекає багато цікавих відкриттів.

Перш за все ви будете навчатися пізнавати себе, досліджувати власне минуле, історію своєї родини та громади. Ви поринете у дослідження історії нашої країни та всього світу. Ви дізнаєтесь, якими були людські спільноти в минулому та яким є суспільство, у якому ми живемо. А головне — що потрібно для того, аби стати повноправною частиною цього суспільства та як взаємодіяти з іншими людьми.

Для цього треба дізнатися, як люди облаштовували своє життя у минулому та як роблять це сьогодні. Зрозуміти, що історія — це не лише далеке минуле, а і те, що відбувається з нами сьогодні. Ви навчитеся самостійно аналізувати історичні та сучасні суспільні події і процеси, довідаєтесь, як працюють історики і як формується уява про минуле та яким чином вона допомагає людям розуміти сучасність і самих себе.

А допоможуть вам у цьому різноманітні тексти, ілюстрації, запитання і завдання до них. Звертайте увагу на рубрики, які позначені умовними позначеннями, а також на нові поняття і незнайомі слова. Обов'язково дізнавайтеся їхнє значення та запам'ятовуйте.

Ну що, готові? Тоді вирушаємо у мандрівку.

Щиро бажаємо успіхів!

Із повагою до вас автори

ВСТУП

§ 1 ЇЇ ВЕЛИЧНІСТЬ ІСТОРІЯ

Подумайте, що означає слово «історія». Коли ви востаннє вживали це поняття і в якому контексті?

1. ІСТОРІЯ ЯК НАУКА, ЩО ВИВЧАЄ ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДЕЙ У МИНУЛІ ЧАСИ

Подумайте, що таке минуле. Які події минулих часів вам відомі?

Усе, що ми знаємо про Землю та людство, — це наша історія. Ми живемо у світі, який постійно змінюється. І те, що в цю мить відбувається з нами, також колись стане історією, адже перетвориться на минуле. Будівництво пірамід, політ у космос, винайдення телефонів і всі інші події — частина історії, тобто того, що відбувалося колись у минулому.

Поміркуймо!

Як вивчати історію? Чи можна вважати історію наукою?

Визначте, кого і що зображено на історичному колажі. Які події ілюструють подані зображення? Чи всі зображені події достеменно вивчені, а чи про деякі бракує достовірної інформації?

Людей завжди цікавили події минулого, тому вони намагалися їх пояснювати та вивчати. Отже, **історія** — це наука про документоване минуле та сьогодення людства. Що означає документоване минуле? Це минуле, підтверджене різноманітними свідченнями про давні часи, на які можна спиратися під час вивчення історичних подій.

Варто запам'ятати!

Історія — це наука про документоване минуле та сьогодення людства, про діяльність і розвиток людини.

Поміркуймо!

Подумайте, як діяльність людини пов'язана з вивченням минулого.

Людина впродовж своєї історії постійно розвивалася. Матеріальними свідченнями про існування людини на Землі є залишки її діяльності: місця видобування вогню, знаряддя праці, посуд тощо. Все це допомагає історикам вивчати події минулого та складати уявлення про життя та діяльність людини в різні часи. Людей, які професійно займаються дослідженням минулого і вивчають історію, називають **істориками**.

Діємо: практична хвилинка

Розгляньте ілюстрації. Подумайте, як зображені предмети пов'язані з діяльністю людини в минулому і що вони можуть «розповісти» сучасній людині.

2. ІСТОРІЯ ЯК НАВЧАЛЬНИЙ ПРЕДМЕТ

У 5 класі ви розпочнете вивчення історії як одного із навчальних предметів. Необхідно усвідомлювати, що історія як наука та історія як шкільний предмет істотно відрізняються одне від одного.

Історія як наука досліджує різні періоди (етапи) розвитку людства, вивчає події минулого, що відбувалися у різноманітних місцях нашої держави й світу. Основне ж **завдання історії як навчального предмета** — це ознайомлення з історією світу й України, подіями, процесами, явищами нашого спільного минулого.

У 5 класі курс історії допоможе вам сформувати уявлення про основні історичні події та явища, можливість «побачити» та «почути» історію навколо нас.

1. Визначте, які слова хмаринки стосуються історії, а які — інших наук.
2. Як ви вважаєте, знання з інших шкільних предметів можуть знадобитися під час вивчення історії?

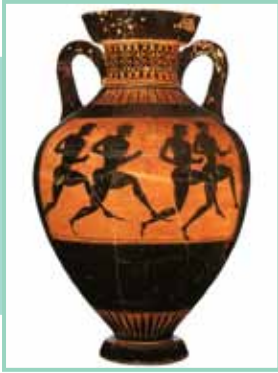
Поміркуймо!

Історія нерозривно пов'язана із повсякденним життям суспільства. Ми досить часто чуємо такі словосполучення: «Втрапити в історію...», «Увійти в історію...», «Творити історію...», «Впливати на історію...».

Поміркуйте, чим відрізняються ці фрази. Який зміст вони передають? Складіть з цими висловами речення про історії з власного життя.

3. ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА ЯК ЇЇ ЗБЕРЕГТИ. ІСТОРІЯ ДОВКОЛА НАС

Пригадайте, які історичні місця ви відвідували. Як в розумієте вислів: «Зберігати пам'ять про своє минуле».

Давньогрецька амфора
(приблизно 500 р. до н. е.)

Козацькі шаблі
(XVII–XVIII ст.)

1. Розгляньте історичні предмети. Подумайте, як і навіщо людям вдалося зберегти їх до цього часу.
2. Чи є у вашій родині старовинні предмети, які передаються з покоління до покоління? Поцікавтеся в дорослих, якою є їхня історія.

Здавна люди намагаються зберігати стародавні предмети, цікавляться їхньою історією. Так само, як в минулому переповідали з вуст у вуста перекази і легенди, в родинях передають речі від покоління до покоління. В такий спосіб люди зберігають пам'ять про минулі часи та своїх предків. Усе це формує уявлення людей про минуле — **історичну пам'ять**.

Варто запам'ятати!

Історична пам'ять — сукупність уявлень людей про спільне минуле.

Для збереження історичної пам'яті важливо не втратити знання і досвід поколінь, тому люди дбають про охорону історико-культурних пам'яток. Це — визначні місця (де відбувалися визначні події), будівлі, твори мистецтва, речі, які дісталися від пращурів тощо.

Місто Херсонес (з грец. — *пів-острів*) було засноване давньогрецькими колоністами більш як 2500 років тому на території Криму (сучасне м. Севастополь). Херсонес Таврійський називають одним із Семи чудес України. Історія міста є не лише частиною історії сучасної України, а й історії Стародавньої Греції, Риму та кочових народів. Під час розкопок на території Херсонесу знайдено чимало речей, які потребують збереження та мають історичну цінність. Нині таких предметів у фондах музею-заповідника налічується понад 200 тисяч.

Онлайн-вікторина
«Херсонес
Таврійський»
WWW

1. Розгляньте ілюстрацію та прочитайте історичну довідку. Як ви вважаєте, чому Херсонес Таврійський отримав статус музею-заповідника й охороняється державою?
2. У чому цінність Херсонеса з точки зору збереження історичної пам'яті?
3. Візьміть участь в онлайн-вікторині «Херсонес Таврівський».

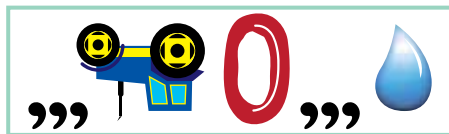
Отже, довкола нас багато пам'яток, які є ніби «свідками» минулого, носіями історії. Це і назви вулиць, і споруди, і визначні місця.

Діємо: практична хвилинка

1. Розгляньте скульптурний портрет Антуана Огюста Пармантьє, розміщений на станції метро в Парижі, названій його іменем. Поміркуйте, що може відображати скульптура.

Скульптурний портрет Антуана Огюста Пармантьє в паризькому метро (сучасне фото)

2. За допомогою ребуса відгадайте слово, яке допоможе «прочитати» скульптуру.

3. Виконайте дослідницький проєкт: дізнайтеся історію скульптури й назви станції паризького метрополітену (за бажанням).

4. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ ЯК СКЛАДОВА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ

?

Поміркуймо!

1. Як ви вважаєте, чи має Україна історичні зв'язки з іншими європейськими країнами?
2. Чи можемо ми називати Україну європейською країною? Чому?

» Розгляньте колажі. Які події, на вашу думку, об'єднують Україну з іншими європейськими країнами в минулому та сьогодні. »

Історія інших країн і народів є Всесвітньою історією, водночас історія України є її невід'ємною й органічною складовою.

Здавна історія України переплітається з історією європейських країн. Наша Батьківщина розташована на основних шляхах, які поєднують Європу й Азію, а тому завжди зазнавала впливів різних культур. Природні умови сприяли ранній появі землеробства на наших землях, приваблювали кочовиків, а це робило Україну полем для битв і завоювань. У часи Русі-України на наших землях розквітла самобутня культура, яка стала частиною європейської цивілізації. Пізніше, на наших теренах з'явилися захисники українських кордонів — козаки, які вели активну політичну діяльність, були учасниками європейських війн, будівничими власної державності.

Таким чином, історія — це своєрідна скарбниця досвіду людства, яка за віки накопичила багато таємниць і відкриттів. На нас з вами чекає цікавий шлях — мандрівка історією України й інших країн, знайомство з істориками/історичними та дослідниками/дослідницями, історичними джерелами, подіями та фактами. Вперед, до пізнання історії!

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Прочитайте речення, вставляючи пропущені слова.

- а) Історія — це _____, що вивчає _____ людства.
 б) Історична пам'ять — сукупність _____ людей про спільне _____.
 в) Історія України — це _____ складова _____ історії.

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи й проаналізуйте фото історичних споруд. Підготуйте розповідь, як зображені пам'ятки впливають на збереження історичної пам'яті.

1

Історико-культурний комплекс «Запорозька Січ» на о. Хортиця (м. Запоріжжя, сучасне фото)

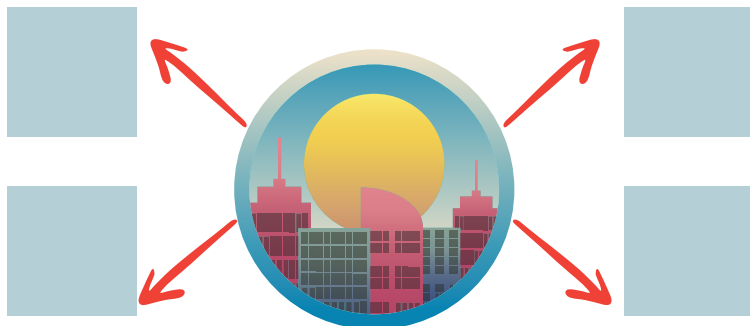

2

Палац кримського хана в м. Бахчисарай (АР Крим, сучасне фото)

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/дослідницею історії рідного міста/села. Наведіть один-два приклади місць/споруд у вашому населеному пункті, які, на вашу думку, зберігають пам'ять про минуле. За допомогою вчителя/вчительки започаткуйте творчий проєкт «Історія довкола мене: історичні пам'ятки мого міста/села». Для оформлення проєкту пропонуємо скористатися методом іконографіки. Створіть за зразком свою і заповніть її: додайте ілюстрації місць/споруд свого населеного пункту.

РОЗДІЛ 1. ЯК ПІЗНАЮТЬ ІСТОРІЮ

§ 2 ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ ТЕПЕР І В МИНУЛОМУ

Поміркуйте, що таке «час». Які приказки або прислів'я про цінність часу вам відомі?

1. ОДИНИЦІ ВИМІРЮВАННЯ ЧАСУ: ДОБА, РІК, СТОЛІТТЯ

Як ви вже знаєте, історія вивчає минуле, а отже, вона тісно пов'язана із часом. Вивчаючи історію, ми хочемо дізнатися відповіді на багато запитань, зокрема: «Коли?». Коли відбувалися війни, будували піраміди або люди вперше полетіли на Місяць? Щоб зрозуміти, як давно і в який період відбувалися історичні події, ми маємо навчитися працювати із часом, дізнатися, як його вимірюють.

?

Поміркуймо!

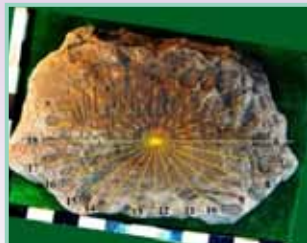
Як ви думаєте, чи таким самим, як сьогодні, було уявлення давніх людей про час?

»» Розгляньте годинники. Спробуйте визначити їхні види й упорядкувати їх від найдавнішого до сучасного. »»

* **Хвилинка на цікавинку**

В Україні поблизу м. Донецьк археологи знайшли стародавній сонячний годинник, створений приблизно в XIII ст. до н. е. Годинник висічений на великому камені, який найвірогідніше встановлювався горизонтально. Посередині умовного «циферблату» ставилася жердина, яка відбивала тінь. Цей пристрій вимірював час пів годинами — така градація трапляється рідко. Схожий годинник знаходили під час розкопок у Долині царів у Єгипті.

Годинник, знайдений біля м. Донецьк (Україна, сучасне фото)

Людина з давніх-давен намагалася рахувати час та орієнтуватися в ньому. Існує навіть спеціальна наука — **хронологія**, яка вивчає час. Орієнтуватися в часі людям допомагали спостереження за змінами дня і ночі, пір року. Саме ці природні явища, які періодично повторюються, стали основою для створення одиниць вимірювання часу та **календарних систем**. Спостереження за природними явищами й математичні обчислення сприяли становленню хронології у давніх Вавилоні, Єгипті, Греції та Римі, а згодом — її поширенню у всіх країнах світу.

Варто запам'ятати!

Хронологія — наука про вимірювання часу. Назва походить від давньогрецьких слів «хронос» (час) та «логос» (вчення).

* **Хвилинка на цікавинку**

Хронологія дозволяє нам визначати послідовність подій у часі, різницю у роках і століттях. Чимало всесвітньовідомих наукових винаходів було розроблено українськими ученими. Розгляньте світлини та розташуйте їх у хронологічній послідовності.

Діємо: практична хвилинка

За допомогою вчителя/вчительки спробуйте визначити, у якому році/столітті/тисячолітті ми живемо? Разом складіть і розв'яжіть хронологічні задачі.

Одиниці вимірювання часу в історії

24/7 Доба — це час, протягом якого Земля обертається навколо своєї вісі. Тобто проходить день і ніч.
Доба триває рівно 24 години.

Рік — це проміжок часу, що дорівнює приблизному оберту Землі навколо Сонця. Рік має 12 календарних місяців і зазвичай триває 365 днів.

Століття — це проміжок часу, що дорівнює 100 рокам.
Нульового століття не існує.

Тисячоліття — це проміжок часу, що дорівнює 1000 рокам.

2. КАЛЕНДАР І КАЛЕНДАРНІ СИСТЕМИ

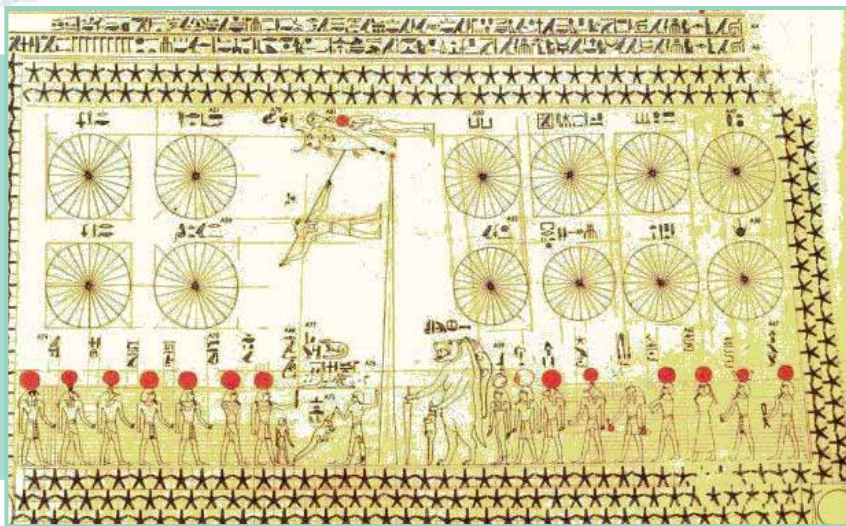
Для того щоб зручніше було орієнтуватися в часі, люди вигадали **календар** — спеціальну систему відліку днів і місяців, що дає змогу визначати час подій. Розрізняють сонячні й місячні календарі. Стародавні календарі мали певні неточності, тому з часом зазнавали змін.

Варто запам'ятати!

Календар — система відліку часу, упорядкована за роками, місяцями і днями. Перші такі системи були засновані на знаннях про періодичність рухів небесних світил.

Календарні системи — звичні для різних народів і культур світу системи відліку часу.

Вважається, що перший календар винайшли у Давньому Єгипті. За цим календарем рік дорівнював 365 днів, ділився на 12 відрізків (місяців) по 30 днів у кожному. На українських землях у давнину використовували календар, що мав 13 місяців, а календарний рік розпочинався 1 березня, а не 1 січня.

Єгипетський календар, знайдений у похованні Сененмут — давньоєгипетського архітектора XV ст. до н. е.

» Розгляньте календар. Про який рівень наукових знань давніх єгиптян він свідчить? Поміркуйте, навіщо їм був потрібен такий точний підрахунок часу.

У різні часи та в різних народів уявлення про ідеальний календар мали певні відмінності й особливості. Давні кочові народи створили **місячний календар**, в основу якого було покладено фази місячного циклу. Коли люди перейшли до осілого способу життя та почали займатися землеробством, їм довелося шукати способи правильно визначати періоди сівби, жнив, збору врожаю. Так з'явився **сонячний календар**.

В Ізраїлі досі використовують **юдейський календар** (він водночас є світським і релігійним), за яким літочислення ведеться від дня створення Всесвіту. Наприклад, 2022 р. за юдейським календарем це — 5783 р.

У Китаї, Японії, Кореї, Камбоджі, В'єтнамі й інших країнах Азії використовують **східний (китайський) календар**. У китайському календарі роки мають назви і повторюються кожні 60 років.

У мусульман діє місячний календар, за яким рік на 10-11 днів коротший, а відлік часу розпочинається з 622 р. — дати, пов'язаної із життям пророка Мухаммеда.

Діємо: практична хвилинка

Зіграйте в історичне лото. Спробуйте встановити, до яких календарних систем/країн належать згадані свята, увідповідніть їх з поданими ілюстраціями.

Китайський Новий Рік	Україна	Юліанський календар
Єврейське свято «Пірум»	Китай	Юдейський календар
Католицьке Різдво	Ізраїль	Китайський календар
Свято Миколая	Франція	Григоріанський календар

Сьогодні є дві основні календарні системи — це Юліанський і Григоріанський календарі. **Юліанський календар** був одним з перших офіційних календарів, прийнятих багатьма народами. Його створили у Давньому Римі більш як 2 000 років тому, щоб подолати «відставання» у часі місячного року, який був коротшим за сонячний. Узгодивши їхню тривалість, римляни отримали приблизну протяжність року — $365 \frac{1}{4}$ доби. Давньоримський правитель Гай Юлій Цезар провів остаточну реформу римського календаря, завдяки чому він дістав назву Юліанський.

При дворі римського імператора Гая Юлія Цезаря служив грецький астроном і математик на ім'я Созиген. Саме він запропонував імператору провести календарну реформу та став розробником Юліанського календаря. Він запропонував Цезарю відмовитися від місячного календаря і взяти за основу єгипетський сонячний календар, додавши до нього так званий високосний рік (у цьому році не 365, а 366 днів).

Поміркуйте, чому саме астроном і математик Созиген став розробником реформи календарної системи в Римі. Які знання були необхідні вченому, щоб створити календар?

Григоріанський календар з'явився у 1582 р. завдяки старанням Папи Римського Григорія XIII (звідси і назва). Юліанський календар було реформовано (змінено) з урахуванням різниці у 13 діб, що набігла за період існування Юліанського календаря. Григоріанський календар першими впровадили Італія, Іспанія, Португалія та Польща. Саме цим календарем і ми користуємося сьогодні.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Встановіть відповідність.

1 Поява першого календаря

А Рим

2 Упровадження календаря Гаєм Юлієм Цезарем

Б Єгипет

3 Використання східного календаря

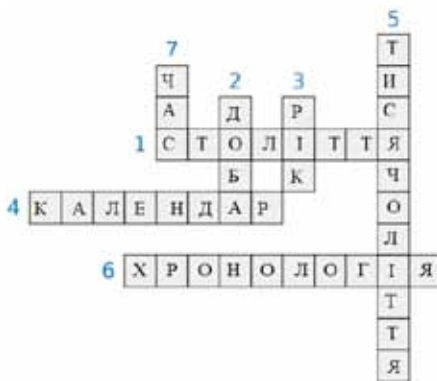
В Ізраїль

4 Використання юдейського календаря

Г Китай

II. Обговоріть у групі

- Об'єднайтеся у дві групи. Спробуйте зобразити у вигляді малюнка поняття «час». Представте роботи своїх груп та обговоріть їх у класі. Висловіть власне судження про роль часу в житті людини.
- Виконайте кросворд навпаки. До кожного слова кросворду поставте два-три запитання.

III. Мислю творчо

Започаткуйте мініпроект «Календарні системи різних народів світу». За допомогою додаткових джерел інформації створіть постер або презентацію свого проекту.

§ 3 ЯК РАХУЮТЬ ЧАС ІСТОРИКИ

Пригадайте, що таке хронологія. Які одиниці вимірювання часу ви знаєте? Як ви використовуєте свої знання про час у повсякденному житті?

1. КАЛЕНДАРНИЙ ЧАС

Потреба вимірювати час з'явилася в людей ще в давнину. Проте у минулому час визначали не так, як це сьогодні робимо ми. Люди вимірювали час, орієнтуючись за днями або за рухом небесних тіл (наприклад, Місяця), спостерігали за змінами пір року. Поступово люди сформували спеціальну систему лічби, в основі якої лежить поділ на певні періоди (дні, тижні, місяці, роки). Така система називається **календарним часом**.

В основі укладання календарів завжди була діяльність людини, звичаї та традиції. Про це, зокрема, свідчать назви місяців. Наприклад, українська назва місяця серпня утворена від слова «серп», що позначає знаряддя праці, яким жали зернові. Польська назва жовтня «październik» походить від слова «paździerze» — костриця (частина стебла прядильних рослин). Адже саме в цей період люди м'яли й тіпали льон (від волокон відділяли кострицю).

Варто запам'ятати!

Календарний час — спеціальна система лічби, в основі якої лежить поділ на певні періоди.

Ще задовго до прийняття християнства слов'яни розробили систему календарного часу, в основу якого було покладено місячні фази. Крім того, існував так званий **«народний календар»** — певна традиційна система відзначення народних свят й урочистостей, що відбувалися протягом року в певний період.

Поміркуймо!

Подумайте, із чого може складатися народний календар. Чи маєте ви сімейний календар? Які дати ви хотіли б у нього додати?

Також з давнини до нас прийшов семиденний тиждень. Традиція ділити тиждень на сім днів бере свій початок у Давньому Вавилоні, де число 7 мало магічне значення і вважалося священним. У багатьох народів дні тижня носять назви планет або пов'язані з їхніми порядковими номерами й релігійними звичаями.

Діємо: практична хвилинка

Опрацюйте таблицю з назвами днів тижня різними мовами. Чи є серед назв такі, які мають спільне чи подібне звучання? Як ви вважаєте, із чим це може бути пов'язано?

ДНІ ТИЖНЯ

Українською мовою

Понеділок (по неділі)	Вівторок (другий)	Середа (по середині)	Четвер (четвертий)	П'ятниця (п'ята)	Субота (шоста)	Неділя (сьома)
--------------------------	----------------------	-------------------------	-----------------------	---------------------	-------------------	-------------------

Чеською мовою

Ponedelek [Понделі] (по неділі)	Uterek [Утері] (другий)	Streda [Стршеда] (по середині)	Ctvrtek [Чтвртек] (четвертий)	Patek [Патек] (п'ята)	Sobota [Собота] (шоста)	Neděle [Неделі] (сьома)
---------------------------------------	-------------------------------	--------------------------------------	-------------------------------------	-----------------------------	-------------------------------	-------------------------------

Французькою мовою

Lundi [Ланді] («день Місяця»)	Mardi [Марді] («день Марса»)	Mercredi [Меркреді] («день Меркурія»)	Jeudi [Жюді] («день Юпітера»)	Vendredi [Вандреді] («день Венери»)	Samedi [Самеді] («день шабат»)	Dimanche [Діманш] («день Господа»)
-------------------------------------	------------------------------------	---	-------------------------------------	---	--------------------------------------	--

Італійською мовою

Lunedì [Люнеді] («день Місяця»)	Martedì [Мартеді] («день Марса»)	Martedì [Мерколеді] («день Меркурія»)	Giovedì [Джоведі] («день Юпітера»)	Venerdì [Венерді] («день Венери»)	il sabato [іль сабат] («день шабат»)	Domenica [Доме-ніка] («день Господа»)
---------------------------------------	--	---	--	---	--	---

Англійською мовою						
Monday [Мондей] («день Місяця»)	Tuesday [Тьюсдей] («день Марса»)	Wednesday [Венсдей] («день Меркурія»)	Thursday [Терсдей] («день Юпітера»)	Friday [Фрайдей] («день Венери»)	Saturday [Сатурдей] («день шабат»)	Sunday [Сандей] («день Господа»)
Індійською мовою						
Somvaar [Сомвар] («день Місяця»)	Mangalvaar [Мангалвар] («день Марса»)	Budhvaar [Будхвар] («день Меркурія»)	Guruvaar [Гурувар] («день Юпітера»)	Shukravaar [Шукравар] («день Венери»)	Shanivaar [Шанівар] («день шабат»)	Ravivaar [Равівар] («день Господа»)

Народний календар

Зима

19 грудня – Святого Миколая

7 січня – Різдво

14 січня – Святого Василя

19 січня – Водохреще

Літо

червень – Свята Трійця

7 липня – Івана Купала

19 серпня – Спас

кінець серпня – Обжинки

Весна

14 березня – День Явдохи

квітень – Великдень

13 травня – День весняного рівнодення

Осінь

11 вересня – Головосіка

27 вересня – Здвиження

14 жовтня – Покрова

»» Роздивіться народний календар. Які свята, згадані в ньому, вам відомі? Якими ще українськими народними святами ви могли б доповнити цей календар? Чому, на вашу думку, український народний календар складається саме з таких знаменних дат? »»

2. ІСТОРИЧНИЙ ЧАС

Усі події та процеси, які відбувалися у минулому також пов'язані між собою певними причинно-наслідковими зв'язками та мають часові характеристики. Кожна людина розуміє, що існує минуле, сучасне і майбутнє, тобто певні види часових проміжків, які мають свої особливості.

Варто запам'ятати!

Історичний час — це часова характеристика історії людства, хронологія людської діяльності.

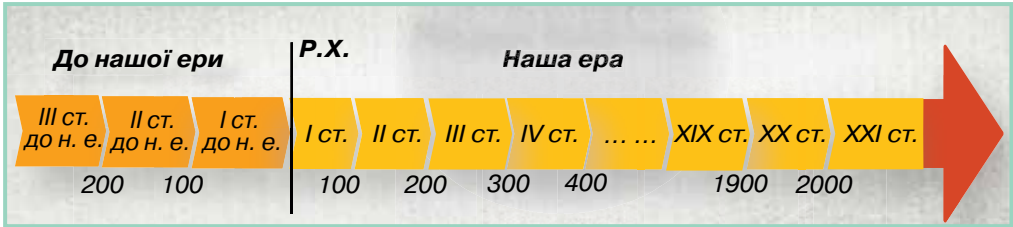
Розгляньте ілюстрації. Подумайте, які з них належать до минулого, які — до сучасного, а які — до майбутнього. Що дало змогу вам зробити такі висновки?

Відлік історичного часу народи ведуть неоднаково, тому що вони по-різному уявляють «початок» своєї історії. Кожний народ розпочинає відлік часу від події, найважливішої для нього. Так, давні римляни рахують роки з моменту заснування свого головного міста — Рима. Юдеї ведуть відлік історичного часу з дня створення світу. Мусульмани початком своєї історії вважають подію, коли їхній релігійний пророк Мухаммад перебрався з міста Мекки до міста Медини. Наші пращури — християни — обрали початком відліку часу момент народження Ісуса Христа. Саме народження Ісуса вважається в історії початком *нової ери (н. е.)*, тобто нової віхи в розвитку людства. Все, що було до цього, відповідно, відбувалося *до нашої ери (до н. е.)*. Рахунок часу «до нашої ери» ведеться також від Різдва Христового, але у зворотному порядку. Таким чином 5 р. до н. е. був раніше ніж 3 р. н. е.,

а 50 р. до н. е. — раніше, ніж 10 р. н. е. Так виникло **літочислення** — система підрахунку часу у великих проміжках.

Для того, щоб краще уявити послідовність історичних подій у часі, історики використовують схему, яку називають «**шкалою часу**». На ній послідовно позначають роки, століття і тисячоліття.

Варто запам'ятати!

Літочислення — система визначення часу за роками від умовно обраного історичного моменту.

Роздивіться таблицю. Подумайте, що покладено в основу літочислення різних країн і народів.

Види літочислення	Відлік часу	Початок відліку	Який рік станом на 2022 р.
Давньогрецьке	З моменту перших Олімпійських ігор	776 рік до н. е.	2798 р.
Візантійське	Від створення світу	5508 рік до н. е.	7530 р.
Християнське	Від народження Ісуса Христа	—	2022 р.
Юдейське	Від створення світу	3761 рік до н. е.	5773 р.
Мусульманське	Від моменту переселення пророка Мухаммада	662 р.	1360 р.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Складіть запитання до кожного слова в кросворді.

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи й за допомогою хмаринок слів складіть короткі повідомлення про календарний та історичний час.

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/дослідницею історії. За допомогою таблиці на с. 21 спробуйте визначити дату поданих історичних подій за різними системами літочислення: **а)** початок Другої світової війни (1939 р.), **б)** проголошення незалежності України (1991 р.), **в)** рік народження Тараса Шевченка (1814 р.).

§ 4 ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ

Пригадайте, що таке *календарний* та *історичний час*. Які особливості відліку історичного часу в різних народів вам відомі?

1. ЗВ'ЯЗОК ПЕРІОДИЗАЦІЇ ІСТОРІЇ З ІСТОРИЧНИМ ЧАСОМ. КРИТЕРІЇ ДЛЯ ВИОКРЕМЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПЕРІОДІВ

Упродовж всього історичного розвитку людське життя змінювалося. За первісних часів люди навчилися використовувати вогонь, згодом — обробляти землю і приручили тварин, так з'явилися землеробство і скотарство, пізніше почали будувати замки й міста, а далі — конструювати літаки, космічні ракети, комп'ютери. Тобто історія в різні часи мала свої особливості, свій рівень розвитку людини та всього суспільства.

Життя людини також поділяють на етапи: дитинство, юність, молодість, зрілість, старість. На кожному етапі людина різна й неповторна. Так і в історії. Для зручності вчені розділили історію людства на періоди. Виникла **періодизація історії** — загальноприйнятий поділ всієї історії людства на певні проміжки часу, з урахуванням особливостей кожного етапу (періоду).

Варто запам'ятати!

Історична періодизація — поділ історії на певні періоди, що є історичними етапами суспільного або культурного розвитку країн і народів та характеризуються визначними подіями, явищами або процесами.

Поміркуймо!

Як ви вважаєте, навіщо історію поділили на певні періоди? Поміркуйте, чи мають різні країни, народи власну періодизацію своєї історії.

Періодизація історії тісно пов'язана з історичним часом й осмисленням його змісту. Щоб виокремити кожний період, дослідники зазвичай відштовхуються від конкретних **історичних дат**. Наприклад, на думку вчених, найдавніший період в історії людства тривав від часу появи первісних людей

на Землі (близько 2 — 2,5 млн років до н. е.) до утворення держави Давній Єгипет (близько 3 000 р. до н. е.).

Варто запам'ятати!

Історична дата — точний календарний час історичної події.

Критеріями для виокремлення історичних періодів також можуть різноманітні явища, форми господарювання, мислення, ідеології тощо. Обраний для періодизації критерій має відображати особливості історичного періоду, розкривати його зміст.

Розгляньте періодизацію давньої (первісної) історії людства. Які критерії, на вашу думку, було обрано для її створення?

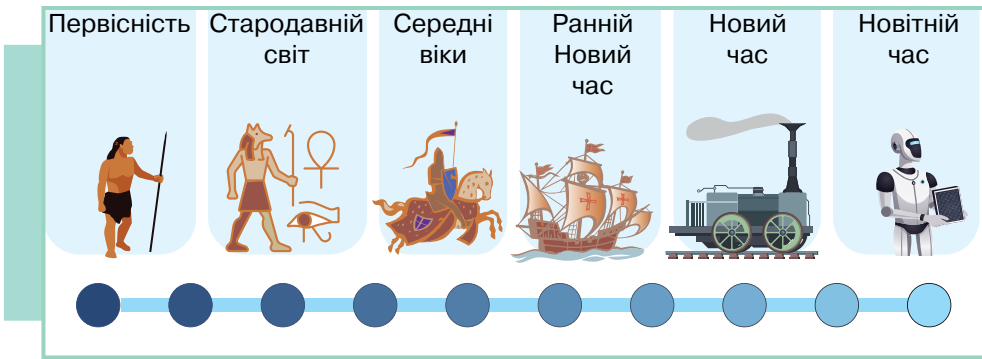
ПАЛЕОЛІТ (давній кам'яний вік)	
МЕЗОЛІТ (середній кам'яний вік)	
НЕОЛІТ (новий кам'яний вік)	
ЕНЕОЛІТ (мідно-кам'яний вік)	
ПЕРІОД БРОНЗИ	
ПЕРІОД ЗАЛІЗА	

2. ПЕРІОДИЗАЦІЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

Ми вже з'ясували, що історія України є частиною загальноєвропейської та світової історії. Тому й *періодизація всієї історії людства та історії України має спільні риси*. Науковці розділили світову історію на чотири великі періоди: Стародавній світ, Середньовіччя, Нова історія (Ранній Новий час і Новий час) і Новітня історія.

Зіскануйте QR-код та виконайте онлайн-вправу «Періодизація історії».

Поміркуйте, чому історію людства поділяють саме на такі періоди. Висловіть припущення, які події стали визначними в історії кожного з періодів.

Діємо: практична хвилинка

За допомогою хмаринки слів і вчителя/вчительки усно виправте помилки в таблиці «Періодизація всесвітньої історії». Доповніть її іншими історичними подіями.

Періодизація всесвітньої історії

Історичний період	Часові (хронологічні) межі періоду	Події
Первісність	Поява людини — 3 тис. р. до н. е.	Перша і Друга світові війни, утворення незалежних держав
Стародавній світ	1914 р. — сьогодні	Великі географічні відкриття, церковна реформація, формування абсолютних монархій, індустріальна революція
Середні віки	476–1492 рр.	Поява первісних людей, виникнення землеробства та скотарства, Велике переселення народів
Новий час	1492–1914 рр.	Поява держави в Єгипті, існування цивілізацій у Греції та Римі, падіння Західної Римської імперії
Новітній час	3 тис. р. до н. е. — 476 р. н. е.	Поява перших держав у Європі, феодальне суспільство, рицарство

Упорядкувати історію України вперше спробував відомий український історик Михайло Грушевський. Схему, яку розробив М. Грушевський, згодом доповнили та змінили. Сьогодні найбільш відомою є періодизація, що поділяє всю історію України (за зразком всесвітньої історії) на чотири періоди. **В основу такої періодизації покладено хронологічний принцип:**

- **Стародавня історія України** (близько 1 млн років тому — до V ст.) — охоплює період від появи первісної людини на теренах України до Великого розселення слов'ян і виникнення перших слов'янських державних утворень;
- **Середньовічна історія України** (від V ст. до XV ст.) — період від утворення міста Києва і заснування Давньоруської держави до початку потрапляння українських земель до складу іноземних держав;
- **Історія України Нового часу** (XV–XIX ст.) — охоплює період існування на українських землях Козацької держави, входження українських земель до складу Російської та Австрійської імперій;
- **Новітня історія України** (XX ст. і до сьогодні) — ознайомлює з історією подій від 1900 р., з Першою та Другою світовими війнами, входженням України до складу СРСР і періодом незалежності.

Проте, звісно, **така періодизація не єдина й дискусійна**, адже досі єдиних критеріїв і підходів щодо визначення періодів в українській історії не вироблено. Наприклад, досить популярною є періодизація, яка ґрунтується на етапах формування української державності:

- **Стародавня історія України** — до VI ст.;
- **Середньовіччя** — період існування України-Русі, Галицько-Волинської держави та Русько-Литовського князівства (VI — XV ст.);
- **Ранньо-новітня історія України** — існування Української козацької держави (XVI–XVIII ст.);
- **Українські землі у складі Російської та Австрійської імперій** — XIX ст.;
- **Період Української революції** — 1917–1921 рр.;
- **Період радянської України** (1921–1991 рр.);

• **Період незалежної України (1991 р. — до сьогодні).**

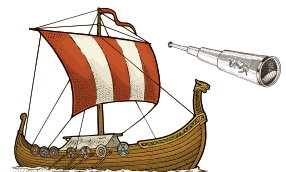
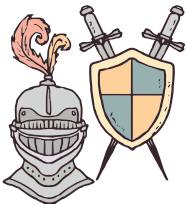
»» Розгляньте подані ілюстрації та підписи до них. Установіть, до яких історичних періодів історії України вони належать. ««

Діємо: практична хвилинка

Скористайтеся QR-кодом і за допомогою шаблону і матеріалів параграфу заповніть таблицю «Періодизація історії України».

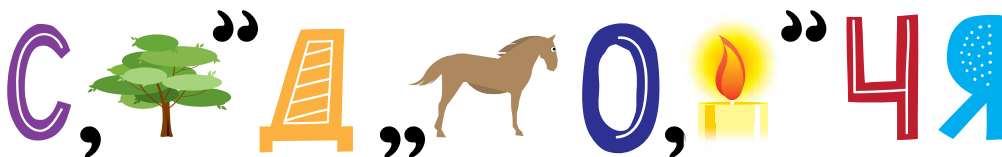
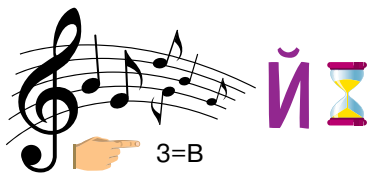

Розгляньте ілюстрації. Поміркуйте, які історичні періоди вони ілюструють. Запропонуйте свої ілюстрації - «іконки» для характеристики основних історичних періодів.

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Розгадайте ребуси. Які періоди історії України в них зашифровані?

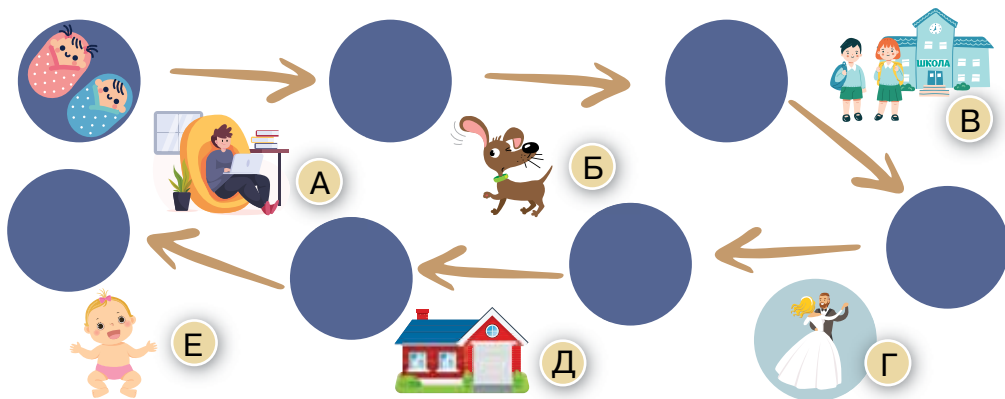

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи. Зіставте періодизацію всесвітньої історії та історії України. Чим вони схожі, а чим — відрізняються?

III. Мислю творчо

1. Уявіть себе дослідником/дослідницею, що вивчає історію своєї родини. Запропонуйте періодизацію вашої «сімейної історії» за різними критеріями.
2. За схемою спробуйте розповісти історію уявної сім'ї. Доповніть схему власними «ілюстраціями».

§ 5 ХРОНОЛОГІЯ — НАУКА ПРО ЧАС. ЩО НАЗИВАЮТЬ ПЛИННІСТЮ ЧАСУ

Пригадайте, як час пов'язаний з історією. Як людина сприймає час протягом свого життя?

1. ХРОНОЛОГІЯ ЯК ДОПОМІЖНА ІСТОРИЧНА ДИСЦИПЛІНА

Дослідження минулого — складний і відповідальний процес, адже історія людства насичена подіями, які відбувалися в часі і просторі й розміщені в певній послідовності. Для того щоб допомогти історикам встановити правильний (точний) час історичних подій, існує спеціальна наука — **хронологія**.

Варто запам'ятати!

Хронологія (від грец. «хронос» — час, «логос» — наука) — наука про обчислення часу.

Хронологія *вивчає системи літочислення*, історію виникнення різних систем виміру часу, *допомагає уточнювати й перевіряти історичні дати*. Тому хронологію також вважають *спеціальною історичною дисципліною*.

Саме хронологія показує, що *історичний час — незворотній і є частиною плинності, яка має точку відліку*. Здавня вчені-астрономи намагалися обчислювати час. Ви вже знаєте, що основою відліку були три прості одиниці: доба, місяць і рік. Лічба часу велася в давній Ассирії, Вавилоні, Єгипті, Китаї, Греції, Римі. Хронологія як наука розвивалася і вдосконалювалася. Перед ученими-істориками поставали проблеми правильного датування історичних джерел, визначення дат історичних подій. Наприклад, українські землі в різні історичні періоди входили до складу держав, що користувалися неоднаковими календарями. А отже, встановлення правильних дат тих чи інших подій мало певні труднощі.

Одним з головних завдань хронології є *переведення на сучасне літочислення дат інших літочислень і календарів*. Наприклад, сьогодні ми зазвичай користуємося арабськими

цифрами, натомість століття і тисячоліття прийнято позначати *латинськими (римськими) цифрами*, які використовували в своїй системі літочислення давні римляни.

Цифри

I.....	1
II.....	2
III.....	3
IV.....	4
V.....	5
VI.....	6
VII.....	7
VIII.....	8
IX.....	9
X.....	10
L.....	50
C.....	100
D.....	500
M.....	1000

Приклади

XVIII.....	18
XXXI.....	31
XLVI.....	46
LXXV.....	75
XCII.....	92
IC.....	99
CCCII.....	302
CDXLI.....	441
ID.....	449
DCXCV.....	695
DCCIL.....	749
MCMIX.....	1909
MCMLXXXIV..	1984
MIM.....	1999

»» Скористайтеся таблицею римських і арабських цифр. Спробуйте позначити римськими цифрами важливі для вашої родини дати. »»

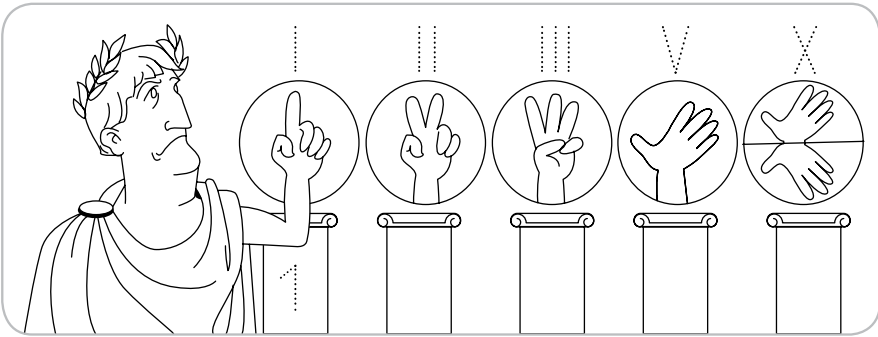
Отже, в історії для позначення століть використовують римські цифри. А для позначення років — арабські. Так, третє століття — III ст., але чотириста тридцять третій рік — 433 р. Визначаючи століття за роками, треба дотримуватися правила: якщо в чотиризначному числі після перших двох цифр стоять нулі, то перші дві цифри і будуть відповідати століттю: 1300 — тринадцяте століття (XIII ст.), 1200 — дванадцяте (XII ст.) і т. д. Так само з датами із трьох цифр — 800 р. — восьме століття, але 801 р. — вже дев'яте.

Варто запам'ятати!

Століття починається не з 1800, 1900 або 2000 року, а з наступного — 1801, 1901, 2001 року. Рік, який закінчується двома нулями належить ще до минулого століття. Таким чином 1900 р. — це останній рік дев'ятнадцятого століття (XIX ст.), а роки з 1901 по 2000 становлять двадцяте століття (XX ст.).

Діємо: практична хвилинка

1. Роздивіться зображення. Спробуйте показати римські цифри за допомогою рук.

2. Зіскануйте QR-код і розв'яжіть запропоновані хронологічні задачі. Складіть власні завдання на хронологію за зразком.

Історичні задачі

Римські цифри використовують не тільки в історії. Сьогодні ними можуть позначати цифри на циферблаті годинника, номери сторінок книжок, частини імен правителів (наприклад, король Людовік VIII) тощо. Римські цифри використовують в музиці, обчислювальній техніці, аптекарській справі, навіть у фотографії. У багатьох європейських країнах римські цифри використовують для запису дат: місяць вказується римськими цифрами, а день — арабськими.

Годинник, з позначенням часу римськими цифрами

»» Чи зручно орієнтуватися за таким годинником? Який час вказують його стрілки? »»

Вітрина магазину з позначенням днів тижня римськими цифрами, м. Вільнюс

Позначки міток заглиблення судна на кормі «Катті Сарк»

1. Поміркуйте, чому арабські цифри, які є простішими для запису і читання, повністю не витіснили римські цифри.
2. За допомогою додаткових джерел інформації дізнайся, як і де ще в сучасному світі використовують римські цифри.

2. ПЛИННІСТЬ ЧАСУ В ІСТОРІЇ

Дати чітку відповідь на запитання «Що таке час?» складно. Адже час — це те, до чого не можна торкнутися, що не можна побачити або відчувати. **З точки зору історії, час незворотний і плинний.** Уже в середні віки люди почали розуміти **цінність часу**, швидкоплинність людського життя. Час намагалися пояснювати філософи й мудреці. Нині науковці єдині в думці, що **час рухається лише в одному напрямку**, можна рухатися вперед у часі, але не назад.

Постійність пам'яті (художник — Сальвадор Далі, 1931 р.)

1. Подумайте, що саме хотів передати митець через свою картину. Яке відношення до часу він демонструє?
2. Наведіть докази на користь думки про незворотність і плинність часу.

В історії всі події також поєднані в часі, мають свій початок і кінець, причину й наслідки. Все, що зараз відбувається через секунду вже можна вважати минулим, адже воно залишається тільки в історії. Не дарма люди склали велику кількість приказок і прислів'їв про час та його цінність.

Поміркуймо!

1. Пригадайте, які загадки, прислів'я або приказки про час ви знаєте. Який зміст вклали в них люди? Чи можна стверджувати, що час постійно плине?
2. Прочитайте приказки про час. Поясніть їх з точки зору сучасної людини.
 - *Відстанеш годиною — не здоженеш родиною.*
 - *На годину спізнишся — за рік не доженеш.*
 - *Час минає, а не вертає.*
 - *Вода пливе — роки йдуть.*

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Виконайте обчислення:
 - а) Запишіть у зошиті арабськими цифрами: VII, XIII, XIX, LIII, DCCIL.
 - б) Вкажіть, до якого століття належать роки: 236, 764, 1000, 1245, 1301, 1897.
2. Знайдіть і усно виправте помилки в історичному тексті:

«У MDCXXXVIII році народився король Людовік 14. Цей правитель Франції увійшов в історію під прізвиськом «король — сонце». Людовік 14 уславився не тільки як політичний діяч, а і як заступник мистецтв і наук. Він вважається одним з найвідоміших і видатних правителів Франції 17 століття.»

II. Обговоріть у групі

Джейн Остін писав: «Людина, яка не знає, що їй робити зі своїм часом, безсоромно забирає чужий». Обговоріть в групі основну ідею цього висловлювання.

III. Мислю творчо

Поміркуйте: чи завжди ми витрачаємо час на користь собі та своєму оточенню? Заповніть у зошиті запропоновану таблицю і проаналізуйте, як ви вмієте розпоряджатися часом.

На що витрачається час	Скільки хвилин/годин витрачається

§ 6 ПРАКТИЧНА РОБОТА. ШКАЛА ЧАСУ. ХРОНОЛОГІЧНА ТАБЛИЦЯ. ХРОНОЛОГІЧНІ ЗАДАЧІ

Пригадайте, що таке хронологія. Як рахувати історичний час?

1. РОБОТА ЗІ ШКАЛОЮ ЧАСУ

«Хронологічне лото»

Розгляньте «картки» хронологічного лото. Уявно розмістіть їх на стрічці часу. Виконайте завдання.

Політ в космос Леоніда
Каденюка
1997 рік

Проголошення
незалежності України
1991 рік

Заснування м. Києва
482 рік

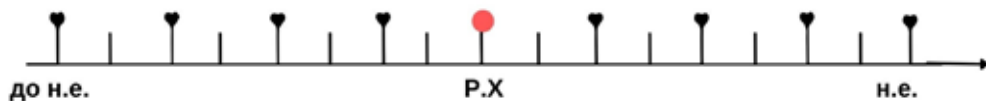
Перемога козаків у битві
під Жовтими Водами
1648 рік

Перше видання "Кобзаря"
Т. Шевченка
1840 рік

Хрещення Русі - України
988 рік

Завдання

1. Подумайте, які історичні події можна додати на стрічку часу, щоб заповнити період до н. е.

2. Визначте століття і тисячоліття, до яких належать дати з хронологічних карток (наприклад: 988 р. — X ст. — I тис.)

3. Розв'яжіть хронологічні задачі:

а) Скільки років минуло від Хрещення Русі до проголошення незалежності України?

б) Скільки століть тому було засновано м. Київ?

в) У якому році ми святкували 100-річчя від виходу у світ «Кобзаря» Т.Шевченка? У якому році ми будемо святкувати 200-річчя від цієї події?

г) Скільки років минуло від польоту в космос Леоніда Каденюка до сьогодні? У якому році ми відзначатимемо сторічний ювілей цієї події?

2. СКЛАДАЄМО ХРОНОЛОГІЧНУ ТАБЛИЦЮ

«Переплутані події»

Відновіть правильну послідовність речень у тексті — адже всі події в ньому переплутані. Використовуючи історичні дати з тексту, заповніть у зошиті хронологічну таблицю.

Україна — незвичайна держава, що славиться солов'їною мовою, відомими діячами науки й культури, історичними пам'ятками та прекрасною природою. Максимально схоже на оригінал видання було здійснене в Києві 1964 та 1974 рр. В 1934 р. в Парижі на конкурсі краси мов українська мова посіла третє місце після французької та перської. Першим букварем, виданим в Україні, був «Буквар» («Азбука»), надрукований у 1574 р. у Львові першодрукарем Іваном Федоровим. Спочатку він проектувався для транспортування космічних кораблів. Наразі «Мрія» виконує комерційні вантажні перевезення. Перший політ «Мрія» здійснила у 1988 р. Книжка складалася з абетки, складів, зразків відмінювання і короткої читанки. Українська мова є однією з найпоширеніших мов у світі (фахівці розрізняють близько 7000 мов) і за кількістю носіїв займає 26-те місце. До нас дійшов лише один примірник, який знайдено в Римі 1927 р. Зберігається цей примірник в бібліотеці Гарвардського університету (США). Найстарішим навчальним закладом Східної Європи також вважається українська Києво-Могилянська академія, заснована 1615 р. Українці, а саме конструкторське бюро Антонова, розробили літак із найбільшою у світі вантажопідйомністю — Ан-225 «Мрія».

Дата	Подія
1615 рік	Заснування Києво-Могилянської академії

3. ХРОНОЛОГІЧНІ ЗАДАЧІ

«Знайдіть помилки»

Знайдіть помилки (якщо вони допущені) у розв'язанні запропонованих хронологічних задач. Запишіть у зошит виправлені варіанти.

1. Відомий український історик Михайло Грушевський народився у 1866 р. У якому році відзначали 150-річчя від його народження? *Розв'язання:* $1866 + 150 = 2016$ рік.

2. У 2019 р. виповнилося 530 років від появи першої писемної згадки про українських козаків. Коли ця згадка з'явилася?

Розв'язання: $2022 - 530 = 1492$ рік.

3. У 1922 р. англійський археолог Г. Картер знайшов гробницю Тутанхамона. Скільки років недоторканою пролежала в саркофазі мумія фараона, якщо 18-літній Тутанхамон помер 1342 р. до н. е.? В якому році народився Тутанхамон?

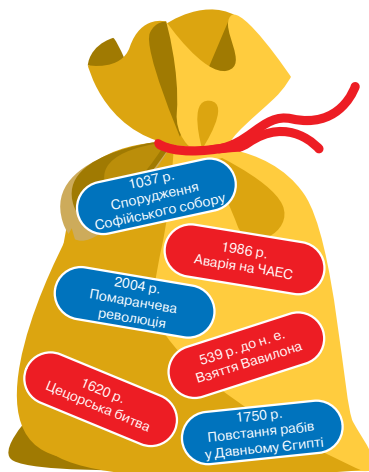
Розв'язання: $1922 - 1342 = 580$ років (пролежала мумія в саркофазі); $1342 - 18 = 1324$ рік (народився Тутанхамон).

4. За легендою, Стародавній Рим був заснований у 753 році до н. е. Скільки років тому відбулася ця подія?

Розв'язання: $2022 - 753 = 1269$ років тому.

«Історичний мішечок»

Використовуючи дати, що наведені в «Історичному мішечку», складіть дві-три власні історичні задачі й запропонуйте їх розв'язати своїм однокласникам/однокласницям.

§ 7 ГЕОГРАФІЧНИЙ ПРОСТІР ЗЕМЛІ. ЯК НАВКОЛИШНЄ СЕРЕДОВИЩЕ ВПЛИВАЄ НА ЛЮДИНУ?

Пригадайте, що вивчає наука «історія». З яких періодів вона складається? Поміркуйте, які науки допомагають історикам вивчати минуле? Чому знання історії є важливими для суспільства?

1. ЩО МИ НАЗИВАЄМО ПРОСТОРОМ?

Будь-які подія, процес, явище існують в просторі та часі. Саме цим пояснюється тісний взаємозв'язок між двома самостійними науками: географією — наукою, що вивчає ландшафт поверхні Землі, та історією — наукою, що вивчає минуле людства.

Варто запам'ятати!

Історичний простір — місце, де відбувалися історичні події.

Географічний простір — земний простір, конкретна місцевість на карті.

Карта піратів
(сучасна
реконструкція)

»» Спробуйте «прочитати» піратську карту. Яку інформацію за нею можна дізнатися? »»

Діємо: практична хвилинка

Прочитайте текст і сформулюйте до нього «сім магічних запитань».

Що?

Де?

Коли?

Чому?

Навіщо?

Які передумови?

Які наслідки?

Історичні події відбуваються не лише в конкретному часі, а й в певному місці. Ми пам'ятаємо, де й коли святкували власний день народження, як відпочивали влітку, куди планували поїхати разом з однокласниками та однокласницями на канікулах. Отже, історія тісно пов'язана з **хронологією** — наукою про час, **географією** — наукою, що вивчає простір. Поєднання цих знань дає можливість детально відстежувати місце, де відбувалися події, визначати напрямки військових походів полководців, досліджувати шляхи експедицій видатних мореплавців. Для їх відображення люди почали створювати **карти**.

Варто запам'ятати!

Карта — зменшене зображення земної поверхні, окремих частин світу, країн, міст.

Спочатку карти були недосконалими, тож це значно ускладнювало орієнтацію на місцевості. Людина створювала карти тієї території, де вона проживала, займалася господарською діяльністю, позначаючи гори, річки, важливі події.

Згодом уявлення людини про світ розширювалися, суспільство відкривало нові континенти, навчилося точніше відтворювати місцевість, розробило систему умовних позначень, які використовувалися для відображення географічних об'єктів та історичних подій на картах.

Сучасні карти науковці поділяють на дві великі групи — **загальногеографічні** й **тематичні**. Перші відображають основні елементи місцевості: рельєф, населені пункти, кордони, шляхи сполучення, річки, озера, моря і океани. До тематичних карт можна віднести **політичні** (визначають сучасні держави та їхні кордони); **синоптичні** (спеціальні карти, на основі яких складають прогнози погоди); **історичні** (відобра-

жають історичні події та явища); *туристичні* (включають об'єкти архітектури й мистецтва, туристичні маршрути) та ін.

У минулому кордони держав не мали чітко визначеної лінії та були дещо умовними. Їх визначали за перехрестями торговельних шляхів, мурами, фортецями й валами. Переважно кордони були умовною лінією, позначеною на папері. Згодом вони набули офіційного значення. Так з'явилося поняття *державний кордон*.

Варто запам'ятати!

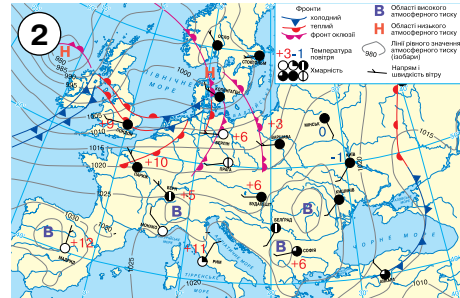
Державний кордон — лінія, що визначає межі держави.

2. ЯКІ ІСНУЮТЬ КАРТИ

Ви вже дізналися, що сучасні карти поділяються на загальногеографічні й тематичні. Працюючи з ними, дуже важливо навчитися розрізняти їх за видами та призначенням.

Діємо: практична хвилинка

Розгляньте карти на с. 39–40. Поміркуйте, що між ними спільного, а що — відмінного. Висловіть припущення щодо їх призначення.

5

6

?

Поміркуймо!

Поясніть значення вислову письменника Рея Бредбері: «Наскільки люди люблять карти! А чому? Тому, що там, на них, можна доторкнутися рукою до півночі, півдня, сходу та заходу».

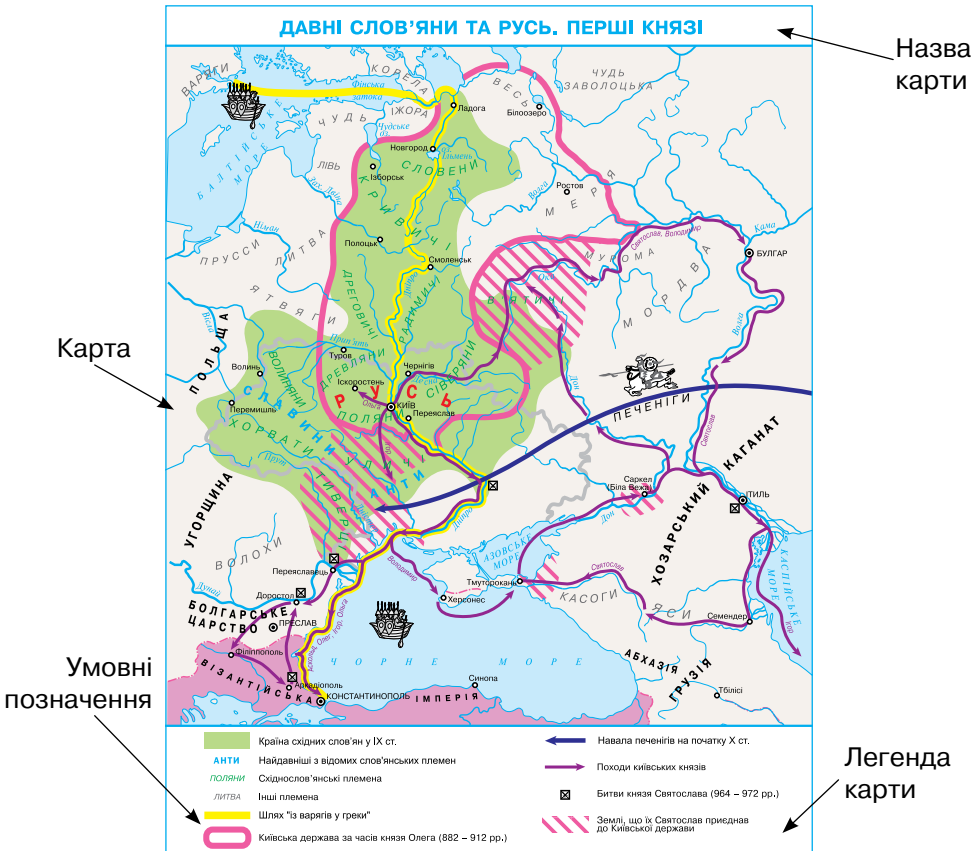
3. ЩО ТАКЕ ЛЕГЕНДА КАРТИ

Умовні позначення до карти з їхніми поясненнями називають **легендою карти**. Важливо уважно ознайомитися з легендою та усіма написами на карті, щоб «прочитати» інформацію, відображену на ній. Назва карти «повідомляє», яким історичним подіям, періоду, явищам, процесам вона присвячена.

Потрібно уважно вивчити легенду карти, адже вона «розшифровує» умовні позначення, використані на самій карті. Ознайомитися з позначеними на ній назвами держав, племен, населених пунктів та їхнім географічним розташуванням. Інколи в картах можуть міститися скорочення. Опрацювавши карту, можна стисло записати інформацію у зошиті й доповнити навчальний матеріал, що розміщений у підручнику або іншому джерелі інформації.

Діємо: практична хвилинка

Уважно розгляньте карту. Назвіть її елементи. Складіть пам'ятку для роботи з історичною картою.

4. ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З КАРТОЮ

За допомогою карти можна дізнатися чимало корисної інформації про географічне розташування нашої держави, країн-сусідів, природні умови. Карти постійно оновлюються. Наприклад, на сучасній карті України останні зміни були внесені на підставі перейменування населених пунктів через політику декомунізації.

Декомунізація — процес позбавлення наслідків радянської комуністичної ідеології. Проявляється, зокрема, у зміні назв населених пунктів.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: *карта, державний кордон, легенда карти*. Поясніть, як вони взаємопов'язані між собою.
2. Які існують різновиди карт? У чому їхня особливість?
3. Що спільно й відмінного між географічним та історичним простором?
4. Користуючись картою «Україна в Європі», назвіть країни-сусіди сучасної України, визначте їхнє географічне положення відносно нашої держави.

УКРАЇНА В ЄВРОПІ**II. Обговоріть у групі**

1. Як навколишнє середовище впливає на людину? У чому полягає взаємозв'язок між природою та простором?
2. Яку інформацію можна отримати, працюючи з історичною картою? Чи може вона замінити матеріал підручника?

III. Мислю творчо

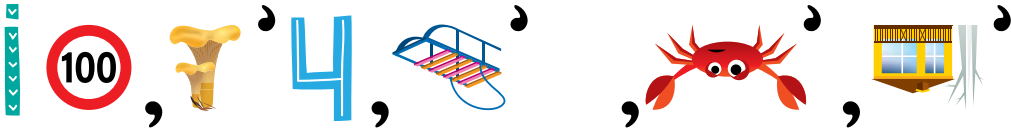
Створіть карту вигаданої держави. Намалюйте її обриси (державні кордони), вкажіть столицю, адміністративний устрій (області, райони, громади тощо), з якими країнами межує, чи має вихід до моря або океану, які народи живуть на її території. Розробіть умовні позначення, оформіть легенду карти. Свою роботу презентуйте в класі.

§ 8 ІСТОРИЧНИЙ ПРОСТІР ТА ІСТОРИЧНА КАРТА

Що ми називаємо географічним простором Землі й легендою карти? Які є види карт та яке їхнє значення? Як працювати з історичною картою?

1. ЯК ЗМІНЮВАЛИСЯ УЯВЛЕННЯ ПРО ІСТОРИЧНИЙ ПРОСТІР І КАРТУ?

Відображення історичного простору здійснюється графічно на історичній карті. Досліджуючи карту, ми отримуємо інформацію про історичні події та процеси, що відбувалися впродовж певного часу на конкретній місцевості.

Розшифруйте ребус. Яке поняття в ньому закодоване? Дайте визначення цього поняття.

Діємо: практична хвилинка

Простежте зміни в зображенні України на картах упродовж історії. Поміркуйте, що впливало на ці процеси. Як цю інформацію можна використати під час дослідження історії нашої країни?

Картографічні зображення українських земель з'явилися ще за первісних часів. Зокрема, цінною знахідкою є карта зі стоянки Межиріч на Черкащині. На ній чітко простежується місцевість із річкою, рослинами та житлами. Це дає змогу сформулювати уявлення про навколишній світ наших давніх пращурів.

Відомості про українські землі є на старовинних рукописних картах. Зокрема, на карті давньогрецького вченого Птолемея,

Карта зі стоянки Межиріч
(первісні часи)

яка була створена близько 150 р. до н. е. Вона дійшла до наших днів зі змінами, які вносили пізніше.

Карта Птолемея (близько 150 р. до н. е.)

Українські території від Дніпра на схід і на південь Чорного й Азовського морів вперше зображені на морській навігаційній карті Чорного моря, яку склав італійський учений Агнесе Баттіста в XVI ст. На ній позначено країни, які мали вихід до сучасних Азовського та Чорного морів, порти і населені пункти, що розташовані на землях сучасної України.

Навігаційна карта Чорного й Азовського морів Агнесе Баттіста (XVI ст.)

У XVII ст. французький інженер-картограф Гійом Лева-сер де Боплан уклав першу детальну карту України. Науковець лишив також цінні записи про український народ, його традиції та звичаї, особливості побуту та господарства. Вони увійшли до книжки «Опис України», виданої у Франції в 1651 р. У Києві у 2000 р. було випущено факсимільне (наближене до оригіналу) видання цієї карти.

Карта України Гійома Левасера де Боплана (XVII ст.)

Варто запам'ятати!

Історична карта — графічне зображення суспільних явищ, які відбувалися на конкретній місцевості впродовж певного часу.

2. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ НА КАРТАХ

Діємо: практична хвилинка

1. Розгляньте історичні карти на с. 47. Визначте ключові зміни, які відбувалися на українських землях упродовж різних часів. Складіть коротку розповідь про історичні процеси та явища, відображені на картах. Розташуйте карти в хронологічній послідовності.

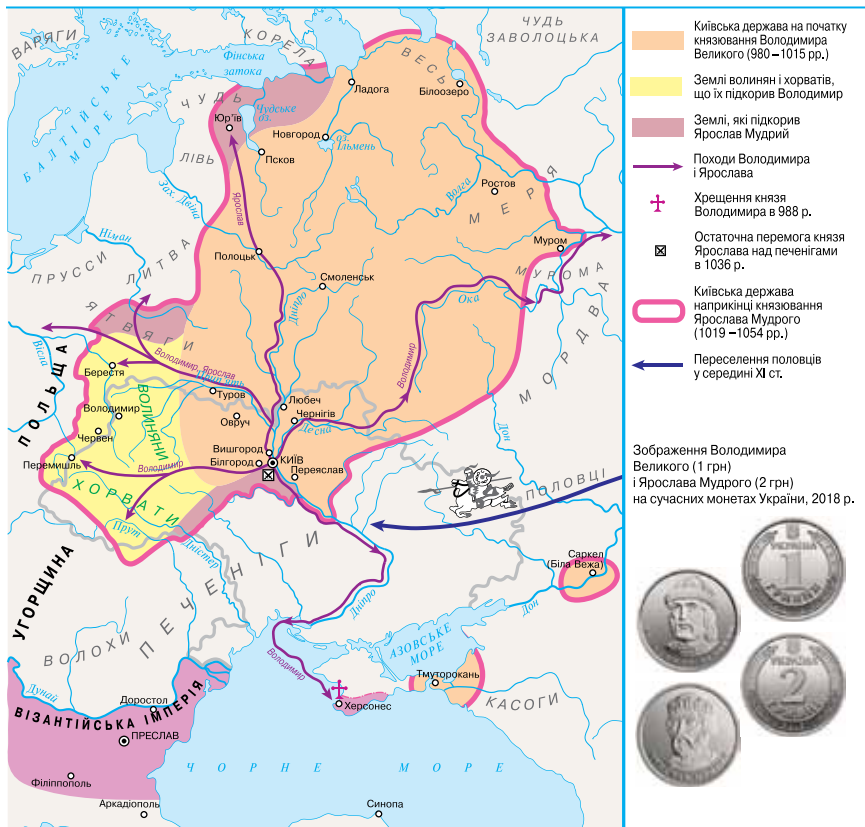
2. Опрацюйте легенди карт. Яку інформацію можна дізнатися, якщо вмієш «читати» карту?

3. Поміркуйте, чому французький географ Жан-Жак Елізе писав: «Історія є географією в часі, а географія — історією в просторі».

НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНА ВІЙНА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА

КИЇВСЬКА ДЕРЖАВА ЗА ЧАСІВ ВОЛОДИМИРА ВЕЛИКОГО ТА ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНЬСЬКА ДЕРЖАВА. МОНГОЛЬСЬКА НАВАЛА

Діємо: практична хвилинка

Об'єднайтеся в пари та визначте, що спільного, а що — відмінного між історичними й географічними картами. Заповніть порівняльну таблицю.

Характеристика	Географічна карта	Історична карта
	Відмінне	
Зміст легенди карти		

Характеристика	Географічна карта	Історична карта
Зображені об'єкти		
Спільне		

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення поняття «історична карта».
2. Назвіть найвідоміші карти, на яких упродовж історії відображувалися землі сучасної України
3. Як пов'язані між собою історичний простір й історична карта?

II. Обговоріть у групі

1. Які обставини могли впливати на зміну кордонів українських земель упродовж історії?
2. Які історичні процеси відбувалися на українських землях у часи:
 - а) Київської держави за Володимира Великого та Ярослава Мудрого;
 - б) Галицько-Волинської держави (Королівства Руського).

III. Мислю творчо

Оберіть в навчальному атласі історичну карту і складіть розповідь про відображені на ній події. Скористайтеся легендою. Знайдіть інформацію про ці події в інших джерелах і визначте, чи достатньо відомостей про них містить ця карта.

 Інформація за історичною картою	Інформація за іншими джерелами

§ 9 ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ РЕГІОН

Що таке історична карта? Які види карт ви знаєте? Яку інформацію можна дізнатися, працюючи з історичною картою? Що таке історичний простір?

Розгляньте історичну карту. Пригадайте символи, які використовують для позначення: місця битв, напрямків воєнних походів, державних кордонів.

1. ІСТОРИКО-ГЕОГРАФІЧНІ РЕГІОНИ УКРАЇНИ

Діємо: практичні завдання

Визначте головні відмінності між адміністративно-територіальним устроєм країни й історико-географічними регіонами.

Ви вже знаєте особливості адміністративно-територіального устрою нашої держави. Україна складається з Автономної Республіки Крим, двох міст, що мають особливий статус (Київ і Севастополь) та 24-х областей. Територію України поділяють також на історико-географічні регіони. Вони створювалися під впливом різних чинників: історичних, етнічних, географічних, кліматичних. Згодом змінювалася чисельність населення історико-географічних регіонів, їхні назви та кордони. Кожний з регіонів має свою історію, звичаї і традиції, особливості повсякденного побуту й господарського життя.

Варто запам'ятати!

Адміністративно-територіальний устрій — поділ країни на окремі адміністративно-територіальні одиниці.

Історико-географічний регіон — територія, яка за історичною долею та особливостями господарської діяльності населення, культурою і традиціями населення є унікальною і самобутньою.

Історико-географічні регіони не мають чітких меж і територіально не збігаються з сучасними адміністративними областями України. Виокремлюють такі історико-географічні регіони: *Буковина, Волинь, Галичина, Донщина, Закарпаття, Запоріжжя, Північне Причорномор'я, Поділля, Сіверщина, Слобожанщина, Таврія.*

Галичина — історико-географічний регіон України, що включає території Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей. Назва «Галичина» походить від древнього міста Галич.

Волинь — історико-географічний регіон України. Охоплює території сучасних Волинської, Рівненської областей і північної частини Хмельниччини. Вважається, що назви історико-географічного регіону походить від назви давнього міста Волинь або однойменної фортеці.

Назвіть історико-географічні регіони України й визначте за картою їхнє географічне положення. Поміркуйте, як створювалася самоназва історико-географічних регіонів.

Закарпаття — історико-географічний регіон України, розташований на схилах Карпатських гір, через що дістав таку назву. Нині включає територію Закарпатської області.

Слобожанщина — історичні землі сучасних Харківської та Сумської областей України. Походить від слова «слобода», що означає «поселення» або «вільна земля».

Сіверщина — історичні землі сучасних Чернігівської та Сумської областей України. Бере назву від східнослов'янського союзу племен — сіверян.

Наддніпрянщина — історико-географічний регіон України. Включає землі сучасних Київської, Черкаської, Полтавської областей України. Бере назву від р. Дніпро.

Буковина — історико-географічний регіон між р. Дністер і верхньою течією р. Прут і р. Серет. Охоплює землі сучасної Чернівецької області. Назва походить від слов'янського слова «бук», оскільки землі були густо вкриті буковими лісами.

Донщина — історико-географічний регіон на південному сході України. Включає землі сучасної Луганської та Донецької областей України.

Північне Причорномор'я — історико-географічний регіон на півдні України. Охоплює землі сучасних Одеської, Миколаївської та Херсонської областей.

Поділля — історико-географічна область, що включає території сучасних Вінницької, Хмельницької та частини Тернопільської областей України. Назва походить від слів «по» та «діл» (нижня частина; поселення, що розташовані в річкових долинах).

2. НАБУВАЄМО ПРАКТИЧНИХ НАВИЧОК

Діємо: практична хвилинка

Розгляньте карту. Знайдіть і виправте помилки на ній. Користуючись політико-адміністративною картою України, назвіть історико-географічні регіони України й адміністративні області, які вони охоплюють.

Історична вікторина

Перевірте, як ви засвоїли матеріал останніх уроків. Дайте відповіді на запитання.

1. Назвіть сучасні області України.
2. Назвіть держави-сусіди України.

3. Які області розташовані на заході, сході, півночі, півдні та в центральній частині України?
4. Назва якого історико-географічного регіону пов'язана з буковими лісами?
5. Укажіть історико-географічний регіон, чия назва пов'язана з назвою річки.
6. Укажіть історико-географічний регіон, пов'язаний із самоназвою східнослов'янських племен.
7. Укажіть історико-географічний регіон, пов'язаний з горами.
8. Назвіть історико-географічний регіон, що включає території сучасних Волинської та Рівненської областей.
9. Назвіть історико-географічний регіон, що включає території сучасної Вінницької і Хмельницької областей.
10. Назвіть історико-географічний регіон, у якому ви живете.

3. ЧИТАЄМО Й АНАЛІЗУЄМО КАРТУ

Діємо: практична хвилинка

Користуючись картою світу, назвіть, які держави розташовані на кожному материку. На якому материку їх найбільше? Заповніть у зошиті таблицю: запишіть два-три приклади країн кожного материка.

ПОЛІТИЧНА КАРТА СВІТУ

Євразія	
Європа	
Північна Америка	
Південна Америка	
Африка	

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення поняття «історико-географічний регіон».
2. Назвіть історико-географічні регіони України.
3. Як пов'язані між собою адміністративно-територіальний устрій та історико-географічний регіон?

II. Обговоріть у групі

1. Які обставини могли впливати на утворення історико-географічних регіонів України?
2. Що спільного, а відмінного мають історико-географічні регіони України?
3. Як пов'язані між собою історико-географічні регіони й особливості побуту і традицій їхнього населення?

III. Мислю творчо

Уявіть, що ви працюєте в туристичній агенції і вам доручили презентувати її екскурсійні маршрути історико-географічними регіонами. Підготуйте буклет, презентацію, доповідь, портфоліо (*на вибір*) про регіон, у якому ви живете.

Свою роботу представте в класі.

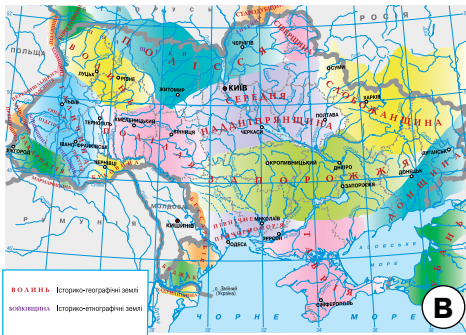
Орієнтовний план презентації:

1. Назва історико-географічного регіону.
2. Географічне розташування на карті України.
3. Історична довідка.
4. Традиції та звичаї жителів краю.
5. Культурні та природні об'єкти, які варто відвідати.

§ 10 ЯК ЗМІНЮВАЛИСЯ КАРТИ ВПРОДОВЖ ІСТОРІЇ

Що таке географічний простір Землі? У чому полягає відмінність між загальногеографічними й тематичними картами? Що таке історико-географічний регіон?

1. ЯК ЗМІНЮВАЛИСЯ УЯВЛЕННЯ ПРО КАРТИ ВПРОДОВЖ ІСТОРІЇ

Установіть відповідність між поданими картами та їхніми видами: 1) політико-адміністративна; 2) мальована; 3) історична; 4) історико-географічна.

Діємо: практична хвилинка

- Прочитайте текст і визначте, чи однаковим було уявлення людей про навколишній світ у різні часи.
- Зіставте вигляд карт.
- Сформулюйте до тексту «сім магічних запитань».

Що?

Де?

Коли?

Чому?

Навіщо?

Які передумови?

Які наслідки?

Уявлення людей про простір і час виникли не одразу. Лише поступово розширюючи свої знання про світ, наші пращури навчилися закарбовувати інформацію. Первісні люди відтворювали особливості свого побуту та світоглядних уявлень на наскельних малюнках у печерах. Перші карти, ймовірно, створювали на камені. Археологам вдалося відшукати їх у печері Ласко (сучасна Франція), Ель-Кастильйо в Іспанії, Кам'яна Могила в Україні. Наскельні карти допомагали розпізнати особливості ландшафту й рельєфу, встановити напрямки течії річок, відтворити господарське життя первісних людей.

Наскельний малюнок у печері Ласко (Франція, сучасне фото)

Карти в сучасному розумінні з'явилися орієнтовно у 7 тис. до н. е. На теренах сучасної Туреччини вчені проводили масштабну експедицію в поселенні Чатал-Хююк, де знайшли наскельний малюнок із планом поселення епохи нового кам'яного віку. За таким принципом укладали карти пізніх цивілізацій, зокрема — мінойської на острові Крит. Натомість, сучасні дослідження спростовують їхню цінність, адже науковцями встановили чимало невідповідностей між графічним зображенням на них та результатами останніх археологічних досліджень.

Вигляд Чатал-Хююка після археологічних розкопок в 1950-1960-х роках (сучасне фото)

Пейтингерова таблиця (фрагмент пергаментної копії XII-XIII ст.; оригінал було створено в період між I ст. до н. е. та V ст. н. е.)

Найвідомішим документом, пов'язаним з римською картографією, вважається Пейтингерова таблиця. Це пергаментна копія давньої римської карти, створеної монахом із м. Кольмара в XII-XIII ст. На ній чітко простежуються напрямки римських доріг, зазначено міста імперії. Карта складається з 11 пергаментних аркушів завдовжки майже 7 м. Окрім Римської імперії, на ній можна побачити Індію, цивілізацію Близького Сходу і Китай. Нині Пейтингерова таблиця зберігається в Австрійській національній бібліотеці та входить до переліку визначних пам'яток світу ЮНЕСКО «Пам'ять світу».

У 1154 р. арабський географ Мухаммад аль-Ідрісі опублікував один з найперших атласів. Перевернута географічна карта світу, створена ученим, була найточнішою серед інших середньовічних аналогів. Північ на ній розміщувалася знизу, а Африка — зверху. Відтворений на карті світ складався із семи частин.

Карта Мухаммада аль-Ідрісі (копія XIV ст. на основі оригіналу 1154 р.)

Інтерес до картографії зріс у середині XV ст. за епохи Великих географічних відкриттів. Після відкриття Христофором Колумбом Америки на картах з'явився новий континент для дослідження. Змістовною є карта світу Ортеліуса 1570 р. На ній з'явилися координати: широта та довгота, що давало змогу мореплавцям планувати маршрут експедиції на шляху до омріяних територій, континентів, країн.

Сучасна картографія активно розвивається завдяки технічним досягненням людства: можливість вивчати Землю дистанційно, здійснювати аерофотозйомку, запускати супутники, що дає змогу деталізувати наше уявлення про Землю. Активно поширюються різноманітні застосунки, якими ми користуємося в повсякденному житті.

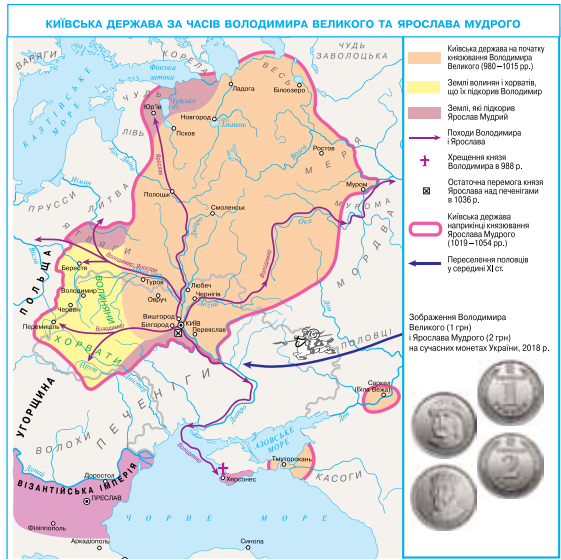
Карта світу Ортеліуса (1570 р.)

2. УКРАЇНА НА КАРТАХ

Діємо: практична хвилинка

1. Уважно розгляньте карти. Розташуйте їх у хронологічній послідовності. Знайдіть спільні умовні позначення. Встановіть епоху, відображену на картах.

2. Уявіть себе екскурсоводом/екскурсоводкою та підготуйте стислу розповідь про події, відтворені на картах.

3. ІСТОРІЯ КИЄВА ЗА КАРТАМИ

Діємо: практичні завдання

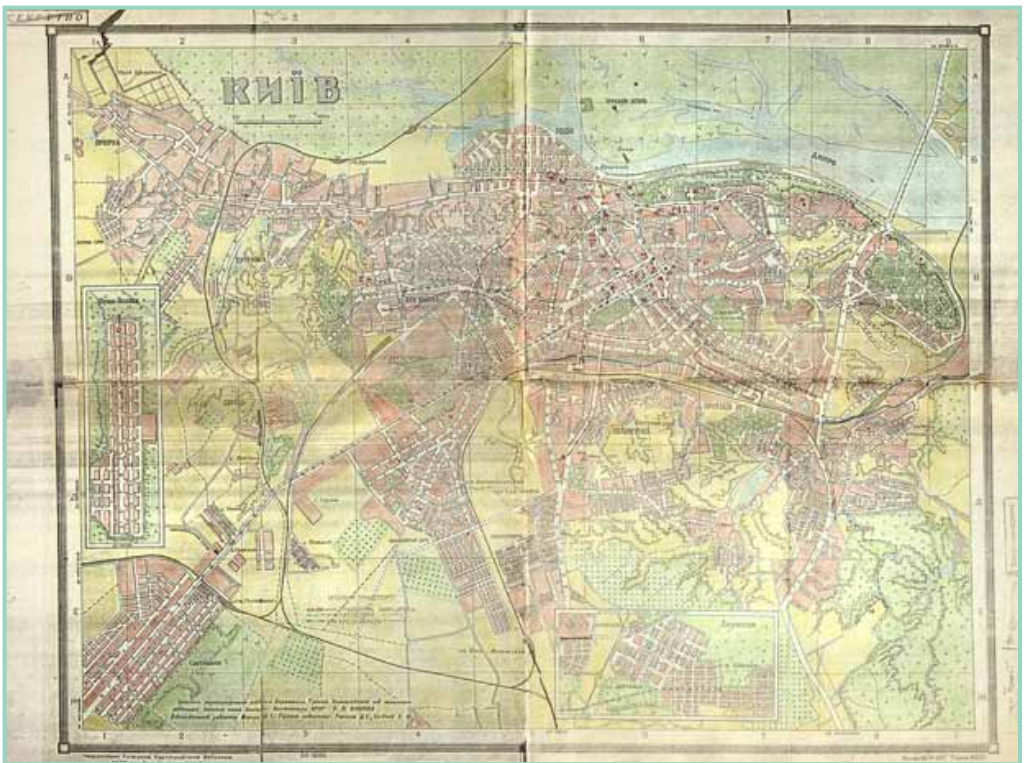
Об'єднайтеся в групи. Розгляньте історичні карти і план Києва. Зіставте їх. Визначте територіальні зміни у плануванні та забудові міста впродовж історії.

Карта Києва за часів правління княгині Ольги (реконструкція історика Миколи Закревського)

Карта Києва 1400–1600 рр.
(реконструкція історика Миколи Закревського)

План Києва, 1947 р.

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Назвіть найперші з відомих карт світу. Де вони були знайдені?
2. Яка інформація була відображена на Пейтингеровій таблиці та карті світу Ортеліуса?
3. Що можна дізнатися про становище Києва за часів правління княгині Ольги, опрацюовуючи карту Миколи Закревського?

II. Обговоріть у групі

1. Які обставини впливали на зміну уявлень про світ? Як це позначалося на створенні карт?
2. Яку інформацію можна дізнатися, вивчаючи карту Мухаммада аль-Ідрісі?
3. Що спільного й відмінного між картою Мухаммада аль-Ідрісі та картою світу Ортеліуса?

III. Мислю творчо

1. Підготуйте повідомлення або презентацію про територіальні зміни вашого населеного пункту впродовж історії. За можливості зіставте карти різних часів.
2. За допомогою QR-коду скористайтеся Гугл-картою. Під керівництвом учителя/вчительки здійсніть віртуальну мандрівку своїм регіоном. Яку інформацію надають нам сучасні віртуальні карти? Що нового/цікавого ви дізналися про свій регіон?
3. Уявіть себе персонажем комп'ютерної гри. Створіть власну цивілізацію за вигаданою картою. Складіть розповідь про історію, традиції, природні умови.

Гугл-карта

§ 11 ПРАКТИЧНА РОБОТА. ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З КОНТУРНОЮ КАРТОЮ

Як змінювалися уявлення про карти впродовж історії? Із яких елементів складається історична карта? Що називають легендою карти? Які існують види карт?

1. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Діємо: практична хвилинка

Поясніть вказані у схемі поняття. виправте помилки: правильно розташуйте порядкові номери тверджень, що розкривають зміст понять (*працюйте усно*). Запропонуйте власні визначення поданих понять.

1. Лінія, що визначає межі держави.
2. Графічне зображення суспільних явищ, які відбулися на конкретній місцевості впродовж певного часу.
3. Карта, що відображає основні елементи місцевості: рельєф, населені пункти, кордони, шляхи сполучення тощо.
4. Умовні символи, що використовуються для пояснення графічної інформації на карті.
5. Територія, де відбувалися історичні події.
6. Територія, яка за історичною долею та особливостями господарської діяльності населення, культурою та традиціями населення є унікальною і самобутньою.

2. ЩО ТАКЕ КОНТУРНА КАРТА

Діємо: практичні завдання

1. Прочитайте текст. Визначте відмінність між географічною, історичною і контурною картами.
2. Поясніть, як пов'язані між собою атлас і контурна карта.
3. Складіть усно пам'ятку «Як працювати з контурною картою».

Ми вже знаємо, що історія створення карт бере свій початок з давніх часів. Прототипом сучасних карт були наскельні зображення; малюнки на папірусі. Значного розвитку картографія набула внаслідок Великих географічних відкриттів (XV–XVI ст.), адже саме тоді були відкриті нові материки й цивілізації.

Потреба у збереженні й нотуванні інформації графічно пов'язана з господарською діяльністю людини. На картах вказують розташування географічних об'єктів, висоту гір, розмір озер тощо. Карта дає змогу визначати відстань між населеними пунктами, прокладати торговельні шляхи.

Вивчення історії неможливе без картографічних знань. За допомогою історичної карти ми формуємо графічне уявлення про місця битв, кордони держав, розміщення архітектурних пам'яток. Для того щоб навчитися наносити важливу інформацію на карти, у школі використовують особливі карти — **контурні**. Вони призначені для кращого запам'ятовування картографічного змісту, розвивають увагу, сприяють формуванню причинно-наслідкових зв'язків. Контурні карти зазвичай використовують в комплекті з **атласом** — збіркою тематичних карт, пов'язаних із матеріалом, який вивчається.

Варто запам'ятати!

Контурна карта — вид географічної карти, що містить лише окремі, основні елементи: координатну сітку, кордони держави.

Атлас — добірка карт.

Історичний атлас — добірка історичних карт.

Географічний атлас — добірка географічних карт.

3. РОБОТА З КОНТУРНОЮ КАРТОЮ

Перед початком виконання завдань на контурній карті потрібно уважно розглянути її й ознайомитися з відповідною

картою в атласі або підручнику. З-поміж основних завдань можуть бути такі: позначити місця історичних подій, нанести назви населених пунктів або нанести населені пункти і підписати їхні назви, заштрихувати історико-географічний регіон тощо. Варто пам'ятати, що контурна карта не є розмальовкою. Недоречно також переносити на неї всю інформацію з підручника або атласу.

Обов'язковою умовою успішного виконання роботи з контурною картою є заповнення відповідного поля для умовних позначень — легенду карти. Роботу необхідно виконувати послідовно, рекомендовано використовувати для позначень кордонів держав, їхніх столиць, географічних об'єктів, місць історичних подій та іншої інформації кольорові олівці. Після закінчення роботи перевірте ще раз правильність заповнення контурної карти — назву карти й умовні позначення.

Контурна карта та її складові

Діємо: практичні завдання

Користуючись відповідними картами навчального атласу або вміщеними в цьому посібнику, виконайте завдання на контурній карті.

Позначте на контурній карті: **а)** держави-сусіди України; **б)** столицю нашої держави; **в)** історико-географічні регіони: Слобожанщина, Наддніпрянщина, Закарпаття; **г)** населені пункти: Черкаси, Миколаїв, Львів, Київ, Одеса; **д)** моря, що омивають Україну.

I. Знаю й систематизую нову інформацію

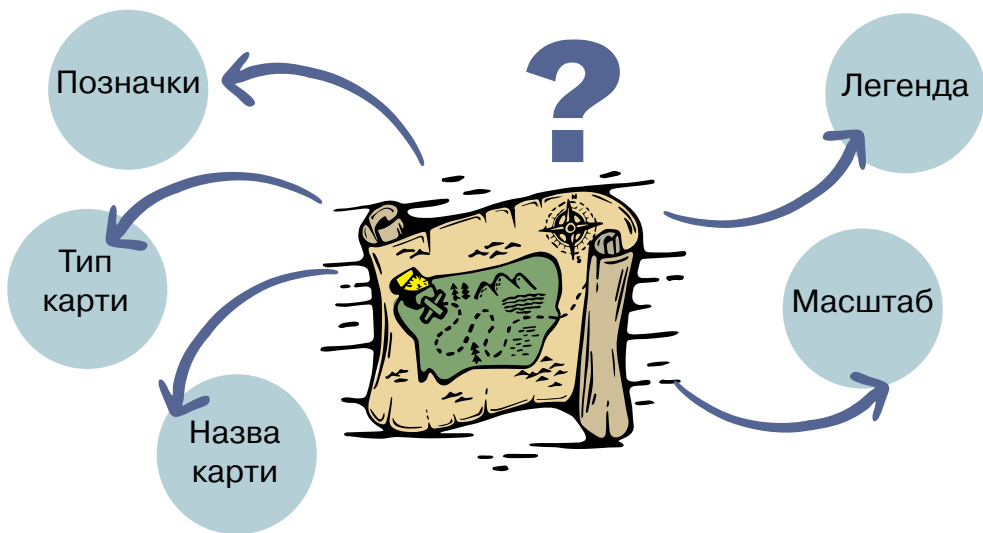
1. Дайте визначення понять: «контурна карта», «атлас», «історичний атлас», «географічний атлас».
2. Яка інформація міститься на контурній карті?
3. Як правильно працювати з контурною картою?

II. Обговоріть у групі

1. Для чого і чому виникли контурні карті? Як вони допомагають вивчати історію?
2. Як пов'язані історичний атлас і контурна карта?
3. Що спільного й відмінного між географічною, історичною та контурною картами?

III. Мислю творчо

1. Складіть перелік завдань за контурною картою. Запропонуйте виконати їх своїм однокласникам/однокласницям.
2. Поміркуйте над висловом: «Карта — це книга, читати її можуть лише ті, хто вивчив її мову». Поясніть, як ви розумієте його.
3. Використовуючи запропоновану схему складіть пам'ятку-алгоритм роботи з картами.

4. Зіскануйте QR-код та виконайте онлайн-вправу. Зіставте поняття та їхні визначення.

§ 12 ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

Як змінювалися уявлення про карти впродовж історії? З яких елементів складається історична карта? Що називають легендою карти? Які розрізняють види карт?

1. ІСТОРИЧНА ГАЛЕРЕЯ

Діємо: практична хвилинка

1. Розгляньте уважно ілюстрації. Яку інформацію з історії людства можна з них почерпнути?

2. Як ви вважаєте, що може бути джерелом отримання і передачі інформації у вашому житті?

Наскельний малюнок первісних людей

Ахіл та Аякс за грою в кості
(чорнофігурна амфора
530–525 рр. до н. е.)

Світлина «Львів початку
XX ст.»

Пересопницьке Євангеліє
(середина XVI ст.)

2. ЯКИМИ БУВАЮТЬ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА

Діємо: практичні завдання

1. Опрацюйте текст і дізнайтеся, які є види історичних джерел. Поміркуйте, на якому етапі суспільного розвитку переважав кожен з них.
2. Наведіть приклади кожного виду історичних джерел, зазначеного у схемі. Запишіть їх у накреслену в зошиті таблицю.

Види історичних джерел

Речові

Аудіовізуальні

Усні

Етнографічні

Писемні

Види історичних джерел	Приклади
Речові	
Писемні	
Усні	
Етнографічні	
Аудіовізуальні	

Ви вже знаєте, що історія — це наука, що займається дослідженням минулого. На попередніх заняттях ми навчилися обчислювати хронологічні задачі та рахувати час, а також дізналися про види карт і правила роботи з ними. Будь-який предмет, що нас оточує, може вважатися джерелом, адже він має своє походження, свою історію, однак не кожен з них можна назвати історичним джерелом.

Варто запам'ятати!

Історичне джерело — письмові документи, предмети, матеріальні пам'ятки, оповіді тощо, які дають можливість дізнатися інформацію про конкретну історичну подію або явище.

Для зручності історичні джерела прийнято розподіляти на групи: *речові*, *писемні*, *усні*, *етнографічні*, *аудіовізуальні* й *інші*.

До *речових* джерел належать знаряддя праці, предмети побуту, зброя, монети, печатки й інші предмети. Вони дають

змогу визначати спосіб господарювання людей у різні часи, досліджувати їхню матеріальну культуру. Чимало археологічних знахідок є речовими джерелами.

Писемну групу історичних джерел становлять документи, літописи, листи, щоденники, які є свідченням минулого. Чимало писемних джерел містять тексти законів, характеристики правителів держав, перебіг воєнних подій тощо. Інколи опис подій у різних писемних джерелах може відрізнятись, що спонукає задуматися щодо їхньої істинності.

Окрему групу становлять **усні** джерела. Вони охоплюють фольклор, народні пісні, перекази, казки, міфи й легенди, народні прислів'я, історичні думи тощо.

Про особливості побуту, культури, звичаїв і традицій різних народів можна дізнатися з **етнографічних** джерел. Етнографія (з грец. «етнос» — *народ*, «графо» — *пишу*) — наука, що досліджує культурно-побутові відносини на всіх етапах історії людства.

До **аудіовізуальних** джерел належать кіно-, фото-, аудіодокументи, що відповідають темі історичного дослідження.

Під час роботи історики зазвичай використовують різні джерела одночасно. Це забезпечує вірогідність та об'єктивність історичного дослідження.

3. ЯК ПРАЦЮВАТИ З ІСТОРИЧНИМ ДЖЕРЕЛОМ

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся в групи. Уважно розгляньте схему. Поясніть її зміст. Наведіть інші приклади історичного процесу, події, постаті.

Зміна суспільних подій, пов'язаних між собою причинно-наслідковими зв'язками

Сукупність завершених та обмежених у часі й просторі історичних фактів

Історична особа, яка здійснила вплив на хід історичного процесу

Діємо: практичні завдання

Здійсніть дослідження будь-якого історичного джерела, користуючись запропонованим планом. Презентуйте свою роботу в класі.

План історичного дослідження

1. Якій історичній події, явищу або факту присвячене дослідження (тема дослідження)?
2. Коли та де відбулася подія, явище або історичний факт?
3. Які історичні особи пов'язані із подією (історичним фактом)?
4. Якою була роль історичних осіб, пов'язаних із подією (історичним фактом)?
5. Якими були причини цієї історичної події (історичного факту)?
6. Яке історичне явище показує історична подія (історичний факт)?
7. Яке значення для розвитку суспільства має історична подія (історичний факт)?
8. Яким чином зберігається пам'ять про історичну подію (історичний факт)?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «історичне джерело», «речове джерело», «усне джерело», «писемне джерело».
2. Заповніть у зошиті таблицю, розмістивши в її комірки порядкові номери історичних джерел:
 - 1 — книга, 2 — легенда, 3 — пісня, 4 — кістка,
 - 5 — кінострічка, 6 — ікона, 7 — намисто, 8 — рушник,
 - 9 — свічка, 10 — підручник, 11 — літопис,
 - 14 — картина, 15 — щоденник, 16 — світлина.

Речові	Писемні	Усні	Етнографічні	Аудіовізуальні

II. Обговоріть у групі

1. Як історичні джерела допомагають вивчати історію?
2. Чи можна досліджувати історію на основі одного джерела?
3. Що спільного, а що — відмінного між усними, писемними та матеріальними видами історичних джерел?

III. Мислю творчо

Розгляньте купюри українських грошей. Визначте інформацію, яка міститься в них. Назвіть історичних діячів, представлених на купюрах. Підготуйте за допомогою інтернет-ресурсів стислу інформацію про одного з них.

§ 13 УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ. КОНТРОЛЬ І КОРЕКЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

Що вивчає наука «хронологія»? Що таке історичний та географічний простір? Яку карту називають контурною? Які існують види історичних джерел?

Упродовж останніх занять ми говорили про способи роботи з картографічною інформацією, ознайомлювалися з різними видами карт. Виконуючи практичну роботу, кожний/кожна з вас навчився/навчилася працювати з контурною картою, легендою карти. Ви також дізналися про джерела інформації та їхню роль в історичному дослідженні. Пропонуємо закріпити здобуті знання, виконавши узагальнюючі завдання.

1. ІСТОРИЧНА ШАХІВНИЦЯ

Перевірте свої знання за допомогою онлайн-вправи «Історичні шахи»: зіскачайте QR-код або перейдіть за посиланням:

<https://inlnk.ru/Pmg01E>

Онлайн-вправа
«Історичні шахи»

2. ХРОНОЛОГІЧНА РОЗМИНКА

Використовуючи подану інформацію в онлайн-вправі «Шкала часу», складіть хронологічну задачу. Виконайте онлайн-вправу: зіскануйте QR-код або перейдіть за посиланням: <https://inlnk.ru/XO3jv0>

Онлайн-вправа
«Шкала часу»

3. ІСТОРИЧНА ЗАДАЧА

Знайдіть рішення історичної задачі. Використовуйте здобуті знання з теми.

У 2045 році до н.е. мандрівник вирушив зі стародавнього міста Бібл до міста Сідон. Йому було 35 років. Він мандрував 7 років і на 8-й рік нарешті повернувся додому. За рік до початку його мандрівки в нього народився син. В якому році народився мандрівник? Скільки років буде його синові, коли мандрівник повернеться назад до Біблу? В якому році відбудеться повернення мандрівника?

4. КАРТОГРАФІЧНІ ЗМАГАННЯ

Об'єднайтеся в групи. Розгляньте історичні карти. Складіть два-три запитання до кожної карти. Розташуйте карти у хронологічній послідовності. Підготуйте розповідь (віртуальну подорож) за однією з карт. Запишіть у зошиті план своєї роботи.

5. КОНТУРНІ ВІЗЕРУНКИ

Прочитайте уривки з історичних джерел. Позначте на контурній карті назви міст, що трапляються в тексті. Укажіть історико-географічні регіони, до яких належать ці міста.

Уривок 1. «Заклав князь Ярослав Мудрий місто Київ велике, у якому тепер Золоті ворота, заклав церкву Святої Софії митрополиту, а потім церкву Благовіщення святої Богородиці...».

Уривок 2. «І подарував Данило Галицький синові своєму місто, яке на його честь назвав Львовом. Збудував Лев для коханої дружини в ньому католицький храм Івана Хрестителя».

Уривок 3. «Чимало версій існує про заснування міста Харкова, що на Слобожанщині. Одна з них пов'язана з міфічним Харьком — першим поселенцем. Дехто стверджував, що Харитон (повне ім'я Харька) був козаком, інші розповідають,

що до військової служби він не мав відношення, адже займався пасікою».

Уривок 4. «Про походження назви міста Чернігова точної інформації немає. Одні вважають, що з'явилася вона від лісів, що оточували місто та були настільки густими, що видавалися чорними. Існує також припущення, що місто могло бути назване на честь древнього народу — Чорних клобуків».

Уривок 5. «Місто Жита й Миру його називають не дарма, бо ж Житомир, що на Поліссі розташований, здавна славився хліборобством. Багато жита достигало в цій місцині. Імовірно, що й назва звідти пішла».

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення понять: «історія», «хронологія», «історико-географічний регіон», «географічний простір», «історична карта», «державний кордон».
2. Назвіть, які є види історичних джерел. Наведіть їхні приклади.
3. Назвіть одиниці вимірювання часу у порядку їх збільшення.

II. Обговоріть у групі

1. Чому уроки історії важливі для сучасного суспільства?
2. Назвіть історико-культурні епохи, з яких складається історія. Стисло схарактеризуйте кожну з них.
3. Що називають плінністю часу? Наведіть приклади цього явища.

III. Мислю творчо

1. Доберіть вислови або прислів'я про роль історії в житті людини, суспільства.
2. Складіть історичний кросворд із 10 слів-понять, які вивчали впродовж теми. Запропонуйте його розгадати своїм однокласникам/однокласницям.

РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ МИНУЛОГО Й СУЧАСНОГО

§ 14 ШО НАЗИВАЮТЬ РЕЧОВИМ ДЖЕРЕЛОМ?

Як історики досліджують минуле? Із якими науками пов'язана історія? Ще таке історичні джерела та якими вони бувають?

1. РЕЧОВІ ДЖЕРЕЛА ТА АРХЕОЛОГІЯ

Історія людства бере початок із давніх часів. Вони є найбільш складними для вивчення та оповиті таємницями. Адже від стародавніх часів лишилося найменше свідчень.

Писемності тоді ще не було, тож інформацію про ці часи історикам дають різноманітні речі — творіння рук давніх людей. Це й залишки будівель і споруд: фортечних укріплень, палаців, храмів, і давні предмети мистецтва: ювелірні прикраси, скульптури, малюнки й зображення. А найбільше — предмети для повсякденного життя людей: зброя, знаряддя праці, монети, посуд, меблі тощо. Історики називають такі залишки минулого **речовими джерелами**.

Варто запам'ятати!

Речові джерела — пам'ятки матеріальної культури, що несуть інформацію про певну історичну епоху.

Речових джерел зі стародавніх часів лишилося мало. Виготовлені з крихких матеріалів знищили час і природа, а ті, що вціліли — опинилися переважно під землею у невідомих нам місцях. Виявленням і дослідженням речових джерел займається спеціальна історична дисципліна — **археологія**.

Варто запам'ятати!

Археологія (походить від грецьких слів: «архео» — стародавній і «логос» — слово, учення) — спеціальна історична дисципліна, яка вивчає минуле на основі дослідження речових історичних джерел.

Речові джерела, які досліджують археологи, називають **археологічними пам'ятками**.

Золотий скіфський
гребінь

Кістяний браслет
(с. Мізин)

Скіфська
монета

Про що, на вашу думку, може розповісти кожна із цих археологічних пам'яток?

Головним методом виявлення речових джерел є **розкопки**. Але спочатку треба встановити місце, де можна знайти вироблені у давнину речі. Тому археологи мають чіткі правила пошуку давніх пам'яток та організації розкопок. Іноді можливі місця розкопок можна відшукати за інформацією словесних джерел. Так, наприклад, у поемі давньогрецького поета VIII ст. до н. е. Гомера «Іліада» розповідається про облогу міста Трої. Довго це вважалося вигадкою, поки в XIX ст. німецький археолог Генріх Шліман не знайшов залишки Трої на території сучасної Туреччини, скориставшись підказками Гомера.

Попередньо здійснюється **археологічна розвідка** — вивчення місця майбутніх розкопок. Застосовується навіть аерофотозйомка, яка дає змогу побачити контури давніх споруд з літака або супутника. Якщо пам'ятка міститься під водою, на допомогу приходять засоби підводної археології. Потім робиться пробний розкоп — вузька траншея, що має показати, чи є в ґрунті цікаві для археолога предмети людської діяльності. І тільки якщо знаходять щось варте уваги, то починають розкопки.

Стоянка первісних людей (с.Мізин),
близько 18 000 років до н. е

Розкопки Трої,
3000 — 2500 р. до н. е.

Діємо: практична хвилинка

Розв'яжіть хронологічні задачі:

1. Якщо Мізинську стоянку датують приблизно 18 000 років до н. е., скільки років стоянці виповнилося у нинішньому році?
2. Виникнення найдавніших поселень на території Трої учені датують 3000 р. до н. е. Скільки проіснувала Троя, якщо вона була захоплена греками в 1184 р. до н. е.?

Так були знайдені **стоянки** — місця тимчасового перебування первісних людей. Найдавнішою в Україні є стоянка біля с. Королеве на Закарпатті, їй близько 1 млн років. До найдавніших належать також такі стоянки: с. Молодове на р. Дністер, печера Кийк-Коба в Криму та Кам'яна Могила на Запоріжжі. Робота археолога кропітка й потребує обережності. Давні предмети легко пошкодити, тому застосовують здебільшого легкі лопати, ножі, пензлі. Площу розкопу поділяють на квадрати зі сторонами 10 м і досліджують їх по-спільно, ретельно фіксуючи в щоденнику та позначаючи на плані всі знахідки. Речі зазвичай розташовуються у ґрунті **культурними шарами** — найдавніші розміщуються найглибше, а пізніші за часом — ближче до поверхні.

Варто запам'ятати!

Культурний шар — шар ґрунту, у якому виявлено сліди життєдіяльності людини. Кожний шар відповідає певному історичному часу.

Знайдені речі досліджують у спеціальній лабораторії. Там встановлюють їхній вік і призначення, ретельно описують і роблять висновки. На вік предмета вказують різні ознаки: матеріал виготовлення, форма, місце знахідки, хімічний аналіз ґрунту, схожість з іншими подібними предметами. Споріднені археологічні знахідки поєднуються поняттям **археологічна культура**.

Варто запам'ятати!

Археологічна культура — група споріднених речових пам'яток, знайдених під час розкопок, що належать до одного історичного часу, мають спільні риси й поширені на одній території.

Назви археологічних культур зазвичай походять від назв місцевостей, де було вперше виявлено пам'ятку (наприклад, трипільська культура — від с. Трипілья на Київщині), або вказують на характерні ознаки археологічних знахідок (культура шнурової кераміки), особливості поховань померлих (зрубна культура).

Ті предмети, які можливо відновити, реставрують — збирають з дрібних фрагментів і надають первісної форми. Такі речі передають на зберігання до музеїв.

2. СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ

Крім археології, є інші спеціальні історичні дисципліни, кожна з яких вивчає окремий тип історичних джерел.

Цінним речовим історичним джерелом є **монети**. На них часто зображували портрети володарів різних епох, родові знаки, дати виготовлення. Зображення і написи на монетах дають змогу встановити дати певних подій, дізнатися про те, які були держави у давнину, хто був їхнім володарем, хто з ким торгував, зовнішність давніх людей. Крім того, стародавні монети дають змогу дослідити технологію їх виготовлення та зробити висновок щодо рівня розвитку тогочасного господарства.

Досліджує монети окрема дисципліна — **нумізматика**. Найчастіше давні монети знаходять археологи в монетних скарбах. Серед нумізматів скарбом вважається будь-яка кількість монет. Проте історичним джерелом є кожна монета, яку вдалося знайти і дослідити.

Карбувати монети почали відносно пізно. Для їх виготовлення шматок металу клали на ковадло та били молотком з рельєфним малюнком або написом на ньому. До цього платіжними одиницями були різні предмети, які в певній місцевості вважалися цінними. Зокрема, в поселеннях біля моря це могли бути мушлі, біля лісу — хутро і шкурки звірів.

На українських землях власні монети з'явилися у X ст. за князювання Володимира Великого, але із грошима наші предки познайомилися значно раніше. Вони користувалися монетами сусідніх держав — арабськими дирхемами, пер-

ськими драхмами, візантійськими солідусами та західноєвропейськими динаріями (денаріями).

Златники князя
Володимира

Давньогрецькі
монети

Скіфська
монета

Монети радянського
періоду

Яку інформацію, на вашу думку, дають історикам зображені монети?

В окремих людей, родин, міст, регіонів і держав є особливі символи, які називають *гербами*. В перекладі з німецької це слово означає «спадок», тому що ці зображення справді передавались у спадок з покоління до покоління. Їх можна побачити на монетах, прапорах, побутових речах, зброї, будівлях, у творах мистецтва. Іноді такі зображення яскраві й складні: леви, що спираються на міські брами, кольорові орли з розпростертими крилами й гострими пазурами, дракони та змії, шаблі й списи, лілії і троянди, ключі та хрести. А часом — прості, наприклад звичайні геометричні фігури.

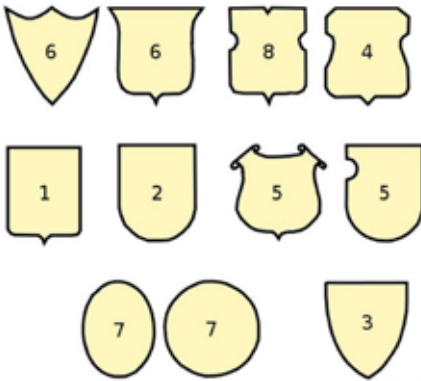
Сучасні герби волинських родин

Яку інформацію можна отримати із цих гербів?

Науку, що вивчає герби, називають **геральдикою**. Здавна закладалися правила, за якими створювали герби. Так, наприклад, головною частиною герба, що визначає його форму, є щит. За формою щита визначають країну, у якій жив власник герба, час його створення. У геральдиці застосовують тільки певні кольори: червоний, синій, зелений, чорний, які в різні часи мали різне символічне значення.

Форми щитів:

- 1, 3 — французький,
- 2 — іспанський,
- 4, 5, 8 — німецький,
- 6 — англійський,
- 7 — круглий

Оберіть будь-яку форму щита та намалюйте герб своєї родини. Поясніть, чому обрали ті чи інші кольори/зображення.

Герб — символ не тільки окремої родини, а й держави. Є свої герби й у міст. Вони символізують особливості міста, його історичні здобутки, розповідають про заняття його жителів. Чимало сучасних гербів міст і держав дійшли до нас із давнини і є цінним історичним джерелом.

Герб України і герби українських обласних міст

Що, на вашу думку, символізують ці герби?

* **Хвилинка на цікавинку**

Понад тисячолітню історію має герб України — тризуб. Що саме символізував тризуб, точно невідомо, існують різні версії його тлумачення. Одні в ньому вбачають подобу сокола, інші — якоря, лука та стріл, шолома, сокири або ж рибальської остроги, верхівку хлібного колоса чи символ трьох природних стихій — повітря, води й землі. Проте всі дослідники тризуба сходяться на тому, що він має давнє походження.

Важливим історичним джерелом і символом є прапори. Протягом історії вони бували військовою відзнакою, символом володаря, а згодом стали державним символом. Кожна держава має свій державний прапор. Кольори цих прапорів називають національними. Прапор — символ незалежності держави. Історію та символіку прапорів вивчає історична дисципліна — **вексилологія**.

Державний прапор України

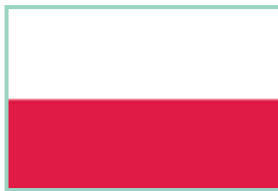
1

2

3

4

5

6

Прапори інших сучасних держав: **1** — Великої Британії, **2** — Німеччини, **3** — Італії, **4** — Польщі, **5** — Румунії, **6** — Франції

Що, на вашу думку, символізують кольори зображених прапорів?

Речові джерела досліджують також такі спеціальні історичні дисципліни:

Сфрагістика — вивчає стародавні печатки та штемпелі.

Боністика — досліджує паперові грошові знаки й цінні папери.

Епіграфіка — займається стародавніми написами, які вирізьблені на твердих матеріалах (камені, глині, металі тощо).

Козацька печатка

Австралійський долар

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення поняттям: «речове історичне джерело», «археологія», «археологічна культура», «нумізматика», «геральдика».
2. Знайдіть і покажіть на карті місця знахідок визначних археологічних пам'яток на території України.
3. Чому археологію називають «історією з лопатою»?

II. Обговоріть у групі

Про які особливості способу життя давніх людей можна дізнатися за речовими джерелами? У чому полягають труднощі їх вивчення?

III. Мислю творчо

Уявіть себе археологом/археологинею. Складіть розповідь про свою участь у розкопках й отриману вами історичну інформацію, використовуючи подані ілюстрації.

§ 15 ЯКІ ДЖЕРЕЛА ВВАЖАЮТЬ УСНИМИ?

Звідки люди дізнаються про народні традиції та звичаї? Як пов'язані фольклор з історією? Чи можна вивчати історію, досліджуючи її усно?

1. ФОЛЬКЛОР. ІСТОРИЧНИЙ ПЕРЕКАЗ І МІФ

До виникнення писемності люди зберігали свій досвід і передавали його наступним поколінням в усному слові: **міфах, казках, переказах, легендах, піснях, загадках, прислів'ях і приказках**. Все це — усні історичні джерела, які ще називають *усною народною творчістю*, або **фольклором**.

Варто запам'ятати!

Фольклор походить від англ. folk-lore, що в перекладі означає «народна мудрість», «народні знання».

Фольклор відображає уявлення народів про світ і суспільство. Ці уявлення передавалися від покоління до покоління. Так народи зберігали свої традиції — досвід, звичаї, норми поведінки, відмінні від інших народів. Без фольклору люди не мали б спільних уявлень про своє минуле і загальні правила життя. Фольклор — цінне історичне джерело. Прислів'я та приказки містять інформацію про тогочасні норми моралі й поведінки. Обрядові пісні розповідають про господарську діяльність, звичаї та вірування. Казки — про бачення людьми світу та їхні бажання і мрії.

Із фольклорних творів історики дізнаються, яким було повсякденне життя у давні часи. В усній народній творчості знайшли своє відображення й історичні події. Наприклад, цінну інформацію про життя за часів Давньої Русі містять *билини (старини)*, у яких ідеться про богатирів — оборонців рідної землі. Билини є прикладом історичних переказів — народних оповідей про славетні події, свідками яких *були наші предки*.

Три богатирі (художник — Віктор Васнецов, 1898 р.)

»» Які сюжети й герої давньоруських билин вам відомі? ««

Деякі з таких **переказів пізніше** потрапили на сторінки літописів. Зокрема, з літопису «Повість минулих літ» до нас дійшла легендарна оповідь про заснування нашої столиці — міста Києва полянським князем Кием та його братами. Довгий час історики не вважали цей літописний переказ правдивим. Проте зараз поширюється думка про те, що легенда має історичну основу, а Кий був реальною особою — полянським князем, який жив близько 1500 років тому. Імена інших засновників Києва — його братів і сестри — зберігаються в назвах київських річок, гір, вулиць: річка Либідь, гори Щекавиця та Хорєвиця.

Хоч би там як, слід зважати, що протягом часу поряд з правдивим описом подій в оповідях з'являлися вигадки. Щоб відновити події минулого, істориків доводиться відділяти правду від фантазії.

Історія Києва в ілюстраціях: **1** — пам'ятник засновникам Києва, **2** — Князь Кий, **3** — стародавній Київ, **4** — монумент Незалежності в центрі столиці

Дізнайтеся та перекажіть у класі легенду про заснування Києва.

Окремим видом усних історичних джерел є **міфи**. Давні люди не могли дати пояснення багатьом явищам, які відбувалися в природі. Отже, за допомогою фантазії вони намагались якось пояснити походження Всесвіту, виникнення людини, тварин, зародження землеробства й ремесла. Тож у міфах діяли боги і герої, всі вони були схожі на людей, але наділялися надзвичайною силою і надприродними можливостями.

Варто запам'ятати!

Міф — старовинні оповіді про походження Всесвіту й людини, спроба пояснити незрозуміле в навколишньому світі діями надприродних сил.

Так чому ж ми вважаємо міф джерелом знань про минуле? Річ у тім, що поряд з вигадками міфи містять відомості про спосіб життя людей, знаряддя праці, заняття та деякі справжні події в житті суспільства, хоча й передані у фантастичній формі. Наприклад, міф про всесвітній потоп є перебільшеним відображенням природної катастрофи, що відбулася в Західній Азії у стародавні часи.

Слово «міф» іноді вживається в переносному значенні: ним називають щось вигадане, неіснуюче, фантастичне або й умисно неправдиве чи перекручене. Такі «міфи» історики повинні спростовувати.

Озіріс

Переправа через річку Стікс
(художник — *Отто Браусветтер, XIX ст.*)

Дізнайтеся та перекажіть у класі один зі стародавніх міфів. Які події, на вашу думку, він відтворює?

2. ІСТОРИЧНІ ДУМИ Й ПІСНІ

Особливим явищем усної народної творчості в Україні є **історичні пісні й думи**. Думами називають усні поетичні твори про важливі події та видатних діячів української історії, що виконували під музичний супровід на бандурі, кобзі або лірі мандрівні співці-**кобзарі**. Переважно у них йдеться про історію українського козацтва. Більшість кобзарів самі були колишніми козаками, що провели молодість на Січі, беручи участь у козацьких походах. Кобзарями чи лірниками вони ставали, підірвавши здоров'я, а найчастіше — втративши зір під час воєнних дій або в неволі.

Кобзар

Кобза

Бандура

Ліра

Ілюстрація до української історичної думи
«Козак Голота»

»» Зіскануйте QR-код та прослухайте думу «Козак Голота». Які події вона відтворює?»

Одна з дум розповідає про козацького ватажка Самійла Кішку та про повстання українських бранців з метою звільнитися з турецького корабля — галерикаторги. На підставі писемних джерел історики дійшли висновку, що дума відтворює справжні історичні події. У 80-х роках минулого століття в архівах було знайдено документи, які підтвердили, що в одній з битв з турками (найпевніше, у вересні 1620 р.) Самійло Кішка потрапив до турецької неволі. Протягом семи років був у полоні на галері, а коли випала нагода, підняв повстання та разом із товаришами повернувся додому.

Героєм історичної «Пісні про Байду» став український князь-гетьман Дмитро Вишневецький. Він відомий тим, що в 1556 р. на острові Мала Хортиця, що лежить у нижній частині течії Дніпра (нині в м. Запоріжжі), заснував замок-

Дмитро «Байда» Вишневецький
(художниця — Наталія Павлусенко)

»» Підготуйте та зробіть у класі повідомлення про одного з визначних ватажків українських козаків.»»

фортецю. Це укріплення вважають прообразом першої Запорозької Січі. В одному з походів у володіння кримського хана Дмитро Вишневецький потрапив у полон і був переданий туркам. Там, за свідченнями очевидців, «його... скинули з вежі на гаки, вмуровані в стіни біля морської затоки дорогою з Константинополя до Галати. Зачепившись ребром за гак, жив у такому стані три дні, поки турки не вбили його з лука за те, що ганив їхню віру». За легендою, султан Сулейман I, вражений винятковою мужністю і презирством до смерті, запропонував українському князеві помилування у разі, якщо той перейде на службу до султана. Але Вишневецький волів краще загинути, ніж зрадити. Саме про ці події розповідає історична пісня.

3. «УСНА ІСТОРІЯ»

Усні історичні джерела існують і в наш час. Важливими свідченнями про минуле є спогади людей. Очевидці подій розповідають про них, ніби повторно переживаючи їх у своїй уяві. На підставі своїх спогадів вони роблять висновки та планують майбутнє. Але перед істориком завжди постає питання: «Якою мірою можна довіряти пам'яті свідків? Чи завжди людська пам'ять достовірно відтворює минуле?» Адже кожна людина сприймає та переживає події по-своєму і має власне ставлення до неї. Кожен свідок має власне бачення подій і свою думку про них. Тож спогади — це лише створені людьми **образи подій**, їх уявлення про те, що вони бачили, чули, відчували.

Чи згадуєте ви події свого життя: зустрічі, переживання, враження? Для чого ви це робите?

Інша вада спогадів — їхня обмеженість у часі та просторі. За допомогою свідків ми можемо поглинути в історію не більше ніж на два-три покоління. До того ж свідок бачив тільки події, що відбувалися в місці його тогочасного перебування.

Але коли спогадів збирається багато — виникає можливість їх зіставити. Така робота вже може створити об'єктивнішу картину історичних подій. Так звана **усна історія** — важливий сучасний напрям історичної науки. Спогади пересічних людей є важливими для розуміння історичної епохи, у яку вони жили.

Варто запам'ятати!

«Усна історія» — спогади очевидців чи безпосередніх учасників історичних подій.

ЯК ОПРАЦЮВАТИ ПАМ'ЯТКУ ФОЛЬКЛОРУ

1. Яка тема твору? Про кого або про що він розповідає?
2. Про які події розповідає твір? Яким є ставлення автора до цих подій?
3. До яких верств населення належать герої твору й особи, до яких звертається автор?
4. Де, у якій місцевості відбуваються події? Які географічні назви згадуються?
5. Про який історичний період йдеться у творі? Що про це свідчить у тексті?
6. Що в цьому творі є відомостями про подію, а що — її оцінкою автором?
7. Що свідчить про правдивість чи вигаданість описаних подій?

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Дайте визначення поняттям: «фольклор», «історичний переказ», «міф», «історична пісня», «усна історія».
2. Чи може існувати народ без фольклору? Чому?
3. Чому міфи й казки є історичними джерелами?

II. Обговоріть у групі

У чому полягають складності у роботі історика з усними історичними джерелами? Чи всім їм можна довіряти? Спробуйте навести приклади фейклору.

Фейклор — це недостовірний, неправдивий фольклор.

III. Мислю творчо

1. Підготуйте тези доповіді на тему: «Історія України в пам'ятках фольклору».
2. Схарактеризуйте історичну народну пісню (на вибір), користуючись пам'яткою «Як опрацювати фольклорний твір».

§ 16 ЧОМУ ВАЖЛИВІ ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА?

Коли та як виникло письмо? Як люди здавна передавали інформацію? Хто й коли винайшов алфавіт?

1. КОЛИ ТА ЯК ВИНИКЛИ ПИСЕМНІ ДЖЕРЕЛА?

З різних видів історичних джерел історики найчастіше використовують **писемні**. Поява писемності стала однією з ознак виникнення цивілізації. Адже тільки вона дала змогу людям передавати одне одному інформацію, зокрема розповідати про те — **що, коли, де, і як** відбувалося.

Варто запам'ятати!

Писемні джерела — це тексти (рукописні або друковані,) відтворені на папері чи будь-яких інших матеріалах.

Шлях людства до появи писемності був довгим. Найдавнішим письмом історики вважають **пиктографічне**, або **малюнкове письмо**, де за допомогою малюнків-пиктограм передавали загальний зміст вислову. Але така передача інформації була приблизною та часто незрозумілою. На Стародавньому Сході виникло **ієрогліфічне письмо**, яким користувалися, наприклад, у Давньому Єгипті, і до нашого часу користуються в Японії, Китаї та інших країнах Східної Азії. Ієрогліф — знак, який позначає слово чи поняття. Таких знаків було понад 700, вивчити їх було досить складно, тому і письменних людей було небагато. З поступовим збільшенням кількості понять ієрогліфами почали позначати звуки, але тільки приголосні. Для позначення голосних ставили позначки над ієрогліфами. Тільки в X ст. до н. е. у стародавніх фінікійців виникла абетка — літери для позначення звуків. Таке письмо називають **літерно-звуковим** або **абетковим**. На його основі і сьогодні побудовані абетки всіх європейських мов. Творцями слов'янської абетки, що лежить в основі сучасної української, є просвітителі **Кирило і Мефодій**. Вони створи-

ли абетку за зразком грецької і болгарської. Від імені Кирила цю абетку називають *кирилицею*, а літери — кириличними.

Клинопис

Ієрогліфи, Єгипет

А	Б	В	Г	Д	Є	Є
Аль	Богъ	Вѣдн	Глаголю	Добро	Есть	Есть
Ж	З	З	И	І	Ї	Ї
Животъ	Зло	Земля	Иже	Иже	Иже	Иже
К	Л	М	Н	О	П	Р
Касо	Людѣ	Маскѣ	Нашѣ	Оубѣ	Почесѣ	Ризѣ
С	Т	У	Ф	Х	Ц	Щ
Силою	Тягнѣ	Убѣ	Ферѣ	Хѣ	Цѣ	Щѣ
Ц	У	Ш	Ф	Ъ	Ы	Ь
Цѣ	Убѣ	Шѣ	Фѣ	Ъѣ	Ыѣ	Ьѣ
Ѡ	Ю	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ	Ѡ
Ѡѣ	Юѣ	Ѡѣ	Ѡѣ	Ѡѣ	Ѡѣ	Ѡѣ
Ѡѣ	Юѣ	Ѡѣ	Ѡѣ	Ѡѣ	Ѡѣ	Ѡѣ
Ѡѣ	Юѣ	Ѡѣ	Ѡѣ	Ѡѣ	Ѡѣ	Ѡѣ

Кирилична абетка

Aa	Bb	Cc	Ćć	Dd	Ee	Ff
Аа	Бб	Цц	Чч	Дд	Ее	Фф
Gg	Ġġ	Hh	Ii	Jj	Kk	Ll
Гг	Гг	Хх	Іі	Йй	Кк	Лл
Mm	Nn	Oo	Pp	Rr	Ss	Śś
Мм	Нн	Оо	Пп	Рр	Сс	Шш
Tt	Uu	Vv	Yy	Zz	Žž	'
Тт	Уу	Вв	Ии	Зз	Жж	ь
Я - Ja*	ia**			Є - Je*	ie**	
Ю - Ju*	iu**			Ї - Ji		

Латинська абетка

Зіставте запропоновані абетки. Що між ними спільного, а що — відмінного?

Упродовж історії люди використовували для письма різні матеріали. Найдавніші тексти писали на камінні, дерев'яних чи глиняних табличках. У Давньому Єгипті використовували *папірус* — матеріал, виготовлений із сушеного очерету. Пізніше винайшли *пергамент* — тонку вичинену телячу шкіру. Писемні твори у середньовічній Європі писали саме на пергаменті. Тільки з XII ст. до Європи з Китаю потрапив *папір*, який поступово став головним матеріалом для писемності. Дослідженням давніх рукописів займається спеціальна дисципліна — *палеографія*. Вона досліджує матеріали, на яких написані тексти; написання літер, фарби та чорнила, використані автором. Це дає змогу засвідчити справжність текстів і виявити підробки рукописів, що трапляються досить часто.

Розетський камінь

Сувій папірису

Книга з пергаменту

Папір

Флешка

1. Проаналізуйте, як протягом історії розвивалося письмо. На яких матеріалах писали в давнину та які використовують сьогодні?
2. Чому наразі дедалі більше використовуються електронні джерела інформації? Чи можна припустити, що зовсім скоро світ відмовиться від паперових носіїв інформації?

2. ВИДИ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ

Тексти, з якими працюють історики, називають **історичними документами**. Особливе місце серед них займають **актові матеріали** — тексти, укладені від імені держави чи іншої офіційної організації. У давні часи найбільше записів робили за наказом володарів і для потреб управління державою. Такі тексти часто карбували на камінні, щоб «увічнити» важливу для підданих інформацію. Актовими матеріалами є закони, укази, розпорядження центральної і місцевої влади, судові рішення, міждержавні угоди. В актових матеріалах може йтися й про відносини між приватними особами. Наприклад заповіти, розпорядження власника щодо свого майна на випадок смерті, договори купівлі-продажу, угоди між робітниками й роботодавцями. Ці документи є цінним джерелом для дослідження минулого, оскільки безпосередньо свідчать про те, яким було життя в часи, коли їх створено. Вони

дають змогу встановити, якими були відносини між людьми та верствами населення, як вони змінювалися із часом. За ними можна дослідити умови господарювання та культурного життя людей, їхні права й обов'язки, описати побут людей в різні часи. Один з перших актових матеріалів на території України вважається «Руська Правда», створена за дорученням князя Ярослава Мудрого в XI ст.

Сторінка «Руської Правди»

Сторінка з Конвенції ООН про права дитини

Чому, на вашу думку, актові матеріали становлять особливу цінність при вивченні минулого?

До історичних документів належать **«оповідні матеріали»**: хроніки, мемуари, біографії, листи, щоденники, науково-популярна чи художня література. Найдавнішими з таких матеріалів є біографії визначних осіб, написані античними істориками, і середньовічні **хроніки**, які на наших землях називали літописами.

Варто запам'ятати!

Хроніка (літопис) — історико-літературний твір, у якому оповідь про історичні події вели послідовно за роками. Перший літопис, створений на українських землях, дістав у істориків назву «Повість минулих літ».

Увагу істориків привертають також **мемуари** — спогади про реальні події минулого, учасником яких був автор.

Працювати з писемними джерелами складно. Історик/історикinja має знайти й виокремити з різних текстів важливу інформацію, зіставити її з відомостями з інших джерел, побачити суперечності, встановити справжність документа та час і місце його створення, перевірити дані про автора тощо. Складність такого дослідження полягає ще й у тому, що минуле в оповіді завжди представлене в баченні автора й відображає його особистість. До того ж кожний різновид оповіді виконує своє призначення. Художні твори покликані насамперед зацікавити читача, для цього автор може фантазувати, вигадувати персонажів чи події, домислювати перебіг реальних подій. Мемуари звеличують автора або виправдовують його поведінку. Хроніки й літописи відображають політичні й релігійні погляди літописця. Та й не завжди ця людина справді на власні очі бачила те, про що пише. Тож не дивно, що про одну й ту саму подію різні джерела можуть розповідати по-різному, а інколи їхні свідчення суперечать одне одному, бувають упереджені й недостовірні.

Письмові джерела є найважливішими для історика: вони дають найбільше інформації та найкраще розкривають світогляд людини певної історичної епохи. Завдання історика — пояснити суперечності джерел і відтворити вірогідний перебіг подій.

ПОРЯДОК АНАЛІЗУ ПИСЬМОВОГО ІСТОРИЧНОГО ДЖЕРЕЛА

1. Про що йдеться в документі чи уривку з нього?
2. Коли і де відбулися описані події?
3. Ким був автор документа? Як він ставиться до подій або історичних діячів, про які розповідає?
4. Для кого написаний цей документ? Яку мету ставив автор під час його створення?
5. Що можна довідатися з документа про історичний період, який він описує?
6. Наскільки джерело збагатило ваші уявлення про ті часи, коли його було створено?
7. Висловте своє ставлення до описаних подій або діячів.

За послідовністю появи інформації щодо історичної події джерела поділяються на первинні і вторинні. **Первинне джерело** — це початкове джерело інформації, **першоджерело**, наприклад, щоденник очевидця подій, іноді літопис чи хроніка. **Вторинне джерело** — це праці дослідників/дослідниць, які вивчали першоджерела, а тепер пояснюють та коментують їх.

Письмові історичні джерела продовжують створювати на наших очах. Це газети, журнали, книжки, дописи в соціальних мережах. Цей підручник теж є письмовим джерелом. Правда, історичними всі ці джерела стануть згодом. А поки що ми називаємо їх *джерелами інформації*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Наведіть приклади писемних історичних джерел.
2. Які писемні джерела називають первинними, а які — вторинними?
3. Які види писемності вам відомі? Коли і де вони виникли?
4. Поясніть поняття: «пiктограма», «iєрогліф», «літера», «папірус», «пергамент», «палеографія», «кирилиця», «історична хроніка».

II. Обговоріть у групі

Які писемні джерела досліджувати найскладніше? Чому? Що мусить знати історик, аби визначити достовірність (істинність) джерела?

III. Мислю творчо

1. Підготуйте матеріали для виставки «Джерела інформації у сучасному суспільстві».
2. Розгляньте скриншот статті з мережі Інтернет. Чи можна їй довіряти? Як перевірити правдивість поданої у статті інформації?

§ 17 АУДІОВІЗУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА

Чому ми чуємо звук? Як люди навчилися відрізняти звуки? Коли й чому виникли малюнки та ілюстрації? Які існують аудіо та візуальні джерела інформації?

1. ПАМ'ЯТКИ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

Інформацію про минуле містять не лише тексти, міфи, будівлі, предмети побуту. Важливими для історика є людські витвори, які відображають почуття та емоції наших предків. Картини, малюнки, музичні твори, фотографії, фільми, відеоролики є продуктом своєї епохи й дають змогу досліднику/дослідниці зрозуміти світогляд тогочасної людини та її повсякденне життя.

Варто запам'ятати!

Візуальні джерела — зображувальні пам'ятки матеріальної культури різних епох.

Перемога імператора Костянтина над Максенцієм
(художник — П'єро делла Франческа)

Яку інформацію про життя людей певної історичної епохи можна отримати за допомогою пам'яток мистецтва?

Візуальні джерела складні для вивчення — вони втілюють почуття та бачення свого творця, тож досліднику/дослідниці треба насамперед зрозуміти задум автора. До того ж впевненим у правильності свого розуміння не можна бути ніколи, точно це знав лише автор.

Робота з образотворчим джерелом передбачає три етапи: опис самого джерела, встановлення його задуму та виділення необхідної історичної інформації про досліджувану епоху. Для цього необхідно встановити чи хоча б зробити припущення про час і місце зображених подій, характеристику людей на зображенні, позицію автора твору, його ставлення до зображеного, обставини, що вплинули на створення образу.

Хлопчик із дзигою
(художник — Жан-Батист Шарден, 1738 р.)

Ілюстрація Музей Вестмінстера (Вестмінстерське абатство, 1749 р.)

»» Проаналізуйте подані зображення як історичні джерела. »»

2. МАЛЮНКИ ТА КАРТИНИ

Малюнки — одне з найдавніших історичних джерел, перші з них належать до первісних часів. Їх знаходять на стінах печер, кістках, камінні. Первісні люди відображали важливі моменти свого життя — полювання, сільськогосподарські роботи, магічні обряди. Поширеним візерунком був **орнамент**. Наприклад, люди давньої трипільської культури на українських землях орнаментували свій посуд зображеннями, які символізували сонце, воду, дощ, биків, рослини — тобто те, що було найбільш важливим в їхньому житті.

У період Античності винайшли більш досконалі художні техніки — — **фрески, мозаїки та вітражі**. Тоді ж почали писати **картини**.

Наскельний малюнок з печери Альтаміра

Браслети з Мізинської стоянки

Посуд трипільців

Орнамент — візерунок з геометричних фігур або зображень рослин.

Фреска — картина, написана фарбами по вологій штукатурці.

Мозаїка — зображення або візерунок, зібраний з кольорових шматочків скла або камінців.

Вітраж — зображення з кольорового скла, яке створюється в проїмі вікна.

Картина — зображення фарбами на тканині або дереві.

Римська фреска

Богоматір «Оранта», мозаїка Софійського собору, м. Київ

Вітраж святого Йосифа, церква св. Троїци в Ровище, Хорватія

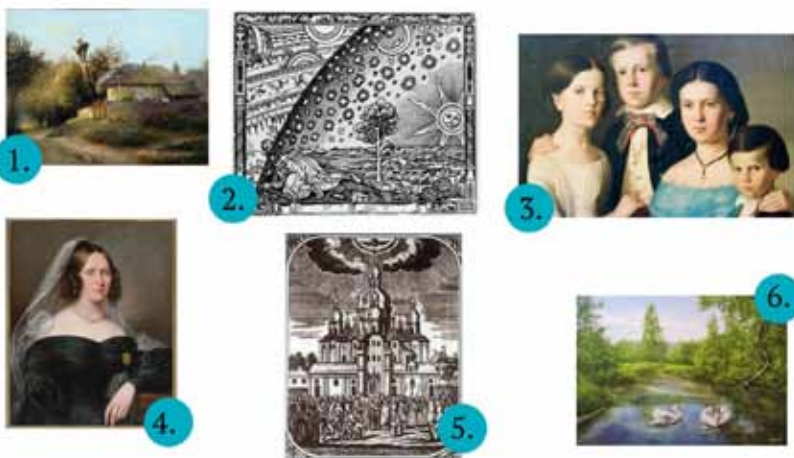
У середні віки найпоширенішими зображеннями були **ікони** та **книжкові мініатюри** переважно на релігійні мотиви.

»» Хто зображений на ілюстраціях? Яку інформацію про світогляд людей можна дізнатися із цих зображень? »»

Художники Нового часу створили нові жанри живопису — **портрет, пейзаж**, картини на побутові теми, не пов'язані з релігією. Виникло мистецтво **гравюри**.

▶▶▶ **Гравюра** — відбиток на папері малюнка, який був попередньо вирізьблений на спеціальній дошці.

»» **Вправа «Полювання на скарби»:** визначте, до яких видів візуальних джерел належать зображення (пейзаж, портрет, гравюра). »»

Головною перевагою картини довгий час вважали точність зображення навколишнього світу. Але після винайдення фотографії від такого методу багато художників відмовилися і почали віддавати перевагу власному баченню світу.

Картини модерністів

Що, на вашу думку, художник хотів виразити своїми картинами?

Цінним джерелом для вивчення пізніших часів є **плакати** і **карикатури**. Вони передають ставлення автора до тих або інших подій і впливають на думки великої кількості людей завдяки значному поширенню.

Радянський плакат

Сучасний плакат

Сучасна карикатура

Для чого, на вашу думку, створюються такі зображення? Якою є позиція їхніх авторів? Чи легко її зрозуміти? Чому?

3. ФОТО -, КІНО-, ВІДЕОДОКУМЕНТИ

У ХІХ ст. французький винахідник Жозеф Н'єпс зробив фотокамеру та створив перші світлини. Невдовзі це відкрило шлях до першої кінозйомки, яку здійснили брати Люм'єр. А згодом фотоапарати з'явилися у кожній родині. Сімейні фотоархіви є важливим джерелом не тільки для історії свого роду, а й для історії певної епохи.

Дослідники створюють тематичні фотоальбоми, завдяки яким можна побачити такі деталі подій, на які не звертали уваги в письмових джерелах. Фото — свідок минулого, який здатен розповісти про нього історикам.

Перша фотокамера

Сучасна кінокамера

Кінокамера
1925 р. випуску

- »» 1. Як поява фотографії і кіно вплинули на дослідження історії?
2. Чому кіно та фотодокументи є важливим для вивчення історії?
Чи можна їм повністю довіряти? ««

Ускладнює роботу з фотодокументом відсутність пояснювального тексту — багато чого дослідник/дослідниця має зрозуміти сам/сама. Цього недоліку позбавлені кіно- й відеодокументи — більшість з них має сюжет й авторський текст, зображує події в певній послідовності. До зображення додається звук — так візуальне джерело стає **аудіовізуальним**.

ПОРЯДОК ДОСЛІДЖЕННЯ ФОТОДОКУМЕНТА

1. Скільки людей зображено на світлині? Якого вони віку та статі?
2. Що роблять люди, зображені на світлині? Які почуття вони виражають?
3. Що можна сказати про їхній зовнішній вигляд, одяг, оздоблення приміщення?
4. Коли і де зроблено фото? Що дає підстави для встановлення місця і часу?
5. Чи достатньо інформації для підтвердження зроблених припущень?
6. Який образ намагався/намагалась донести до нас автор/авторка світлині?

Дослідження візуальних документів треба розпочинати з визначення місця і часу зйомки, встановлення її учасників, а також авторів фото чи фільму. Часто все це заздалегідь невідомо, тож досліднику/дослідниці доводиться встановлювати інформацію за деталями зображення — будівлями, одягом, плакатами, марками автомобілів тощо. Кінофотодокументи мають і переваги: вони доступні, поширені й часто розповідають про події більше, ніж їхні учасники.

4. ІНТЕРНЕТ ЯК ІНФОРМАЦІЙНЕ СЕРЕДОВИЩЕ

Наприкінці ХХ ст. було з'явилася світова мережа Інтернет, яка створила єдиний для більшості світу інформаційний простір. Сталося це завдяки винайденню нових засобів передачі інформації. Інтернет створив систему пошуку, поширення і використання інформації. Для мільйонів людей Інтернет є зручним засобом зберігання і обміну джерелами інформації — через нього стало можливим отримати доступ до більшості писемних й аудіовізуальних джерел.

Але й тут треба бути обережними. Інтернет не є самостійним джерелом інформації і не може бути заміною інформаційним джерелам, зокрема історичним. По-перше, він містить не всю необхідну інформацію, досить багато важливих

джерел у ньому відсутні. По-друге — інформація Інтернету не завжди є достовірною — вона викладається будь-ким і не перевіряється належним чином. Тому вірити цій інформації без додаткової перевірки не можна.

1. Якими ресурсами в мережі Інтернет користуєтесь ви? Чому саме цими?
2. Складіть стислу розповідь (три-п'ять речень) про один з цих ресурсів. Поясніть, які негативні й позитивні впливи несе Інтернет у сучасному світі.

Водночас Інтернет, бази даних, сайти-довідники й соціальні мережі стали важливим джерелом інформації, а їхні матеріали згодом стануть історичним джерелом для істориків майбутнього.

ЗАПИТАННЯ / ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Чому твори мистецтва вважають історичними джерелами? У чому полягає складність їх дослідження?
2. Поясніть поняття: «візуальне джерело», «орнамент», «фреска», «мозаїка», «вітраж», «гравюра», «ікона», «картина», «пейзаж», «портрет».
3. У чому полягає цінність фотокінодокументів? За якими правилами їх досліджують?
4. Яке джерело вважають візуальним? А яке –аудіовізуальним?

II. Обговоріть у групі

Чи можна вважати інформацію з мережі Інтернет історичним джерелом? Запропонуйте перелік правил для роботи з такою інформацією.

III. Мислю творчо

Створіть власний інтернет-ресурс (сайт-довідник, сторінку в соціальних мережах), який містив би інформацію про історичні події.

§ 18 ЕТНОГРАФІЧНІ ДЖЕРЕЛА — СКАРБНИЦЯ ТРАДИЦІЙ

Як народ зберігає власну історію? Чому традиції і звичаї різних народів можуть бути схожими? Як традиції родини впливають на цінності народу?

1. ЕТНОСИ Й ЕТНОГРАФІЯ

На Землі живе багато різних народів. Кожний з них виник на певній території та об'єднує людей, які розмовляють спільною мовою, мають спільні особливості культури, побуту, традицій та звичаїв. Вчені називають такі спільноти **етносами**.

Варто запам'ятати!

Етнос (народ) — спільнота людей, які мають спільну територію походження, мову, культуру, традиції і звичаї.

Дослідити минуле історикам допомагає вивчення особливостей різних етносів — їхнього життя і побуту, обрядів, релігійних вірувань і способу життя. Знаряддя праці, одяг, взуття, прикраси, меблі, навіть дитячі іграшки — усе це є пам'ятками народного життя. Їхнім вивченням займається наука **етнографія**.

Варто запам'ятати!

Етнографія (з грец. «етнос» — народ, «графос» — пишу) — наука про народи (етноси), що досліджує їхнє походження, розселення, побут і культуру.

Етнографія дає відповіді на такі запитання: «Які народи живуть на Землі? Яке їхнє походження? Якими мовами вони розмовляють? Які житла будують? У чому відмінності їхньої культури?»

Відомості про розселення різних народів можна знайти на **етнографічних картах**.

Які етноси позначені на цій карті? Яку інформацію про них нам дає карта?

У кожного етносу є свої особливості в будівництві житла, традиціях харчування, релігійних обрядах, одязі. Етнографи збирають відомості про ці особливості в різні часи, досліджують, як вони змінювалися, що запозичувалося в сусідніх народів, а що поступово зникало.

Бойківська хата з с. Либохора у музеї «Шевченківський гай»

Гуцули в традиційному одязі

Підготуйте повідомлення про етнічні особливості українців.

І сьогодні на Землі живуть народи, які використовують ті самі знаряддя, якими користувалися люди в давнину. Наприклад, деякі племена Африки й Азії і сьогодні полюють за допомогою луку і стріл. Життя таких народів майже не змінилося з первісних часів. Дослідження їхнього побуту, традицій, звичаїв, знарядь праці та полювання, здійснені етнографами, дають змогу історикам краще уявити життя людей, що жили тисячі років тому.

Зулуси (сучасне фото)

1. Чому, на вашу думку, ці племена до сьогодні зберегли традиції?
2. Уважно розгляньте фото. Чи можна зробити висновок, що сучасний світ справив певний вплив на спосіб життя зулусів?

Основний метод дослідження етнографів — безпосереднє спостереження та опис звичаїв і побуту того чи іншого народу. Крім того, вони використовують і писемні джерела та речові пам'ятки, дані археологів, фотографії, аудіо- і відеозаписи, малюнки. Матеріали, зібрані етнографами, зберігаються в *етнографічних музеях*, в інших музеях також можна часто побачити *етнографічні колекції*.

Етнографічна експозиція музею
в м. Старокостянтинів

Які предмети ви бачите на фото? Про що вони можуть розповісти дослідникам/дослідниці?

Варто запам'ятати!

Етнографічні джерела — інформація, отримана в ході спостережень за життям різних етносів.

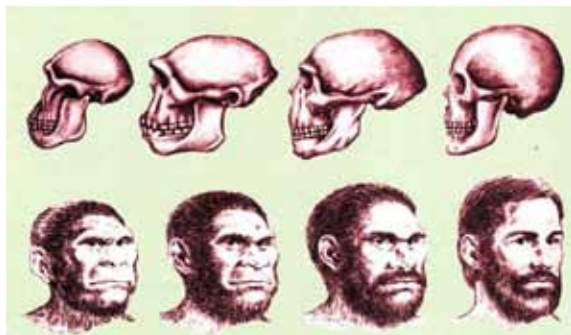
2. АНТРОПОЛОГІЯ І ЛІНГВІСТИКА

Етнографія тісно пов'язана ще з однією наукою — **антропологією**. Ця наука вивчає людину як біологічну істоту, досліджує будову людського тіла й те, як вона змінювалася протягом історії.

Варто запам'ятати!

Антропологія (з грец. «антропос» — людина, «логос» — слово) — наука про фізичне тіло людини, її походження і процес розвитку.

Важливим для антропологів є дослідження викопних решток давніх людей, які знаходять у місцях їх поховань. Це дає змогу робити висновки про походження і розселення людей територією Землі, зміни в їхньому фізичному типі. На формування різних фізичних типів людей вплинуло багато чинників: місце проживання, особливості природи та клімату, особливості харчування тощо.

Етапи антропогенезу

Що змінювалося у фізичному типі людей протягом історії?

Які умови життя людей, на вашу думку, вплинули на формування людських рас?

Однією з визначних рис для будь-якого етносу є мова. Особливості мови можуть багато чого сказати досліднику/дослідниці про особливості життя того чи іншого народу. Наука **лінгвістика** вивчає й аналізує мови різних народів, зіставляє їх і відстежує зв'язок між мовою та іншими проявами культури людства.

Варто запам'ятати!

Лінгвістика — наука про мову взагалі та окремі мови народів світу.

Будь-яка оповідь потребує розуміння мови. Слухач/слухачка або читач/читачка має розуміти слова в тому самому сенсі, що і автор/авторка або оповідач/оповідачка. Зробити це просто, якщо оповідь стосується недавнього часу та рідно-

го для обох народу. Труднощі виникають, коли чуєш чи читаєш про давнє минуле іншого народу його тогочасною мовою. Доводиться добирати слова, які хоча приблизно відповідали б мові оригіналу. Тож дослідникам доводиться вивчати мови, зокрема і такі, що вже не існують у сучасному світі. Інакше неможливо зрозуміти особливості культури різних народів у різні часи.

*** Хвилинка на цікавинку**

Значення навіть деяких добре відомих нам слів змінювалося протягом часу. Наприклад, поняття «народ». У науковому вжитку його значення є синонімом до слова «етнос» та позначає спільноту людей однієї мови та культури. Але часто можна почути це слово для визначення всіх громадян сучасної держави — наприклад, «народ України». А в середні віки цим словом позначали тільки лицарів-воїнів і мешканців деяких незалежних міст. Селяни ж, скажімо, до «народу» не належали. А в античні часи «народом» взагалі вважалися тільки чоловіки-воїни.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Що таке етнос? Наведіть приклади етносів.
2. Що вивчає наука етнографія? Яку допомогу надають етнографи історикам?
3. Що таке антропология? Як вона пов'язана з етнографією та історією?
4. Що вивчає лінгвістика? Нащо історикам знання про мови?

II. Обговоріть у групі

Яке значення має мова для людської культури й історії?

III. Мислю творчо

Пригадайте назви історико-географічних регіонів України. Започаткуйте виконання проекту за темою: «Етнічні особливості регіонів України». Об'єднайтеся у групи та презентуйте свої роботи. Скористайтеся схемою.

§ 19 ДЕ І ЯК ЗБЕРІГАЮТЬСЯ ІСТОРИЧНІ ДЖЕРЕЛА?

Хто і навіщо зберігає історичні джерела? Коли люди почали накопичувати джерела? Як інноваційні технології допомагають зберігати історичні джерела?

1. ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ ДЖЕРЕЛ. МУЗЕЇ

Здавна люди ретельно зберігали відомості про минуле. У кожній родині бережуть свою історію: старі листи й документи, фотографії, відеозаписи. На жаль, зберегти все неможливо. Природні стихії можуть миттєво знищити залишки того, що століттями створювали люди. Іноді й самі люди своїми діями завдають непоправної шкоди — знищують старовинні будівлі, документи, твори мистецтва.

Ви вже знаєте, що будь-яку частку минулого, що збереглася до нашого часу, в науці називають **історичною пам'яткою**. Сукупність пам'яток становить **історико-культурну спадщину**.

Поміркуйте, чи можна вважати зображені предмети історичними пам'ятками. Яку історичну інформацію вони можуть надати досліднику?

Для збереження пам'яток минулого створюються спеціальні установи. Установу, яка збирає, зберігає та виставляє для огляду речові пам'ятки, називають **музеєм** — із грецької мови «храмом муз».

Варто запам'ятати!

Музей — заклад, що збирає, вивчає, зберігає та виставляє для огляду речові пам'ятки історії та культури.

*** Хвилинка на цікавинку**

Давні греки вважали історію мистецтвом. Піклувальницями мистецтв були богині — музи. Муза Кліо в їхній уяві опікувалась історією. Зазвичай її зображували з рукописами в руках. Іноді поруч з нею зображували сонячний годинник — за його допомогою вона спостерігала за часом.

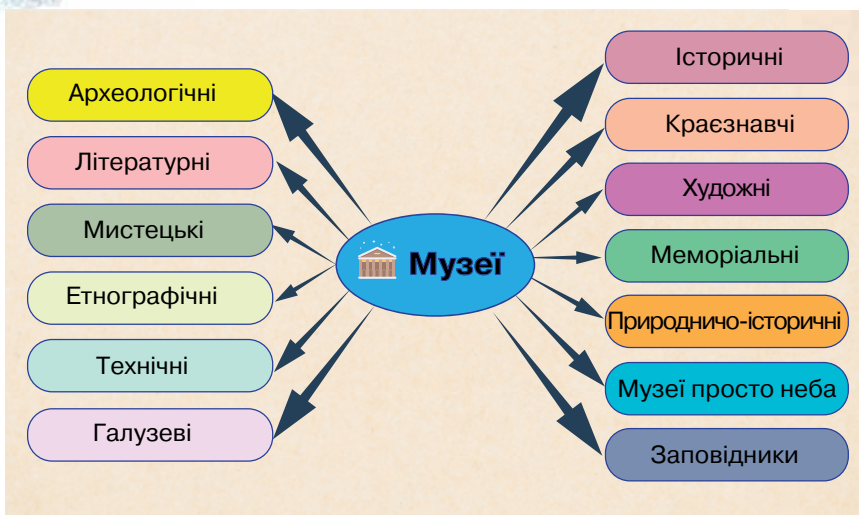
Експонат — предмет, виставлений для огляду в музеї або на виставці.

Експозиція — розміщення експонатів у певному порядку.

»» Як ви прокоментували б зображені експозиції, якби самі про-
водили екскурсію? »»

Музеї — це не обов'язково величні палади. Музеєм може стати і звичайний житловий будинок, якщо у ньому колись жила видатна людина. Існують також музеї просто неба — музеї архітектури і побуту. Своєрідними музеями є історико-архітектурні заповідники — групи архітектурних пам'яток, що мають історичну цінність і перебувають під охороною держави. Створюються музеї і в деяких школах.

1. Поміркуйте, чому музеї бувають такими різними.
2. У яких музеях ви бували? Який музей справив на вас найбільше враження?

Історики використовують експонати музеїв для дослідження і створення образу минулого.

2. АРХИВИ. БІБЛІОТЕКИ. МЕДІАТЕКИ

Збирання, збереження та впорядкування писемних пам'яток покладено на інші установи, які називають **архівами**.

Варто запам'ятати!

Архів — наукова установа, де зберігають, впорядковують і досліджують писемні історичні джерела, документи.

З'явилися архіви майже одночасно з виникненням писемності. Тут зберігають старовинні рукописи, плани міст, листи видатних осіб, договори між володарями держав й інші цінні свідчення історичного минулого. Тепер власні архіви мають органи влади, державні установи, а нерідко й приватні особи — учені, письменники, політики.

Архівами користуються не тільки історики. Наприклад, якщо треба відновити зруйновану будівлю, будівельники звертаються до архіву в пошуках її давнього проекту. Та і якщо пересічній людині знадобляться відомості про *своїх предків* — вона також піде до архіву.

Будівля Національного архіву Японії
в м. Токіо

»» Учені яких спеціальностей
мають потребу в архівах? ««

Для сучасних архівів будують спеціально обладнані приміщення з вузькими вікнами, що не пропускають прямих сонячних променів, бо від сонячного світла документи псуються. В приміщеннях підтримують постійну температуру. Може зашкодити документам і забруднене повітря, тому в архівах його очищують за допомогою спеціальних фільтрів. Документи зберігаються у щільно закритих коробках на полицях — стелажах.

Найцінніші документи презнімають на плівку — створюють мікрофільми. Їх завжди зберігають окремо від документів на випадок, якщо оригінал буде пошкоджено або втрачено. Сучасні технології дають змогу проводити оцифрування документів, що дає змогу зберігати їх в електронному вигляді.

Внутрішній вигляд архіву
в Муніципальному історичному
архіві міста Куельяр, Іспанія

»» Які правила облаштування
архіву? Чим це зумовлено? ««

Вивченням документів займаються фахівці — *архіваріуси*. Вони групують їх за часом і місцем створення, встановлюють авторство, за потреби перекладають на сучасні мови, оцінюють достовірність і готують до публікації.

У музеях та архівах історичні джерела не тільки зберігають та вивчають, а й за потреби *реставрують* — відновлюють пошкоджене джерело в первісному вигляді. Цим займаються кваліфіковані фахівці — *реставратори*.

Реставратор за роботою

» Підготуйте повідомлення про особливості роботи реставратора/реставратки. Які риси характеру повинна мати людина такого фаху? »

Хроніки, спогади, записки мандрівників, біографії видатних діячів, дослідження істориків містяться в книжках. Книжки бувають рукописними та друкowanими. Вони зберігаються в бібліотеках.

Варто запам'ятати!

Бібліотека (грец. «бібліон» — книга, «тека» — сховище) — установа, яка збирає та зберігає книжки для громадського користування.

Сучасні бібліотеки дедалі частіше містять не тільки рукописні чи друкowanі матеріали, а й мультимедійні — відео та звукозаписи. Такий тип бібліотеки називається **медіатека**.

Внутрішній вигляд бібліотеки й медіатеки:

1 — Бібліотека ім. П. Тичини, Київ; **2** — Медіатека міста Сендай

» Чим відрізняються і у чому подібні бібліотека й медіатека? »

В Україні кожна окрема людина може володіти власною бібліотекою чи архівом. Тому в кожного є можливість зібрати **родинний архів**, до якого може потрапити усе, що є джерелом для вивчення родинної історії: листи, фото, відео, що-

денники тощо. Архів може існувати і в цифровій формі — у пам'яті комп'ютера.

3. РОБОТА ІСТОРИКА ІЗ ДЖЕРЕЛОМ

Комплекс наукових дисциплін, які вивчають походження історичних джерел, їхні типи, різновиди та встановлюють правила їх використання в історичному дослідженні, називається **джерелознавством**.

Вам уже відомо, що головною проблемою є встановлення достовірності джерела. Критичне ставлення до джерел є головним правилом історика. Які ж загальні правила дослідження історичного джерела? Першим етапом в роботі історика є сам пошук джерела. Коли воно знайдене, настає час його загальної оцінки: коли воно створене, хто є чи може бути його автором, чому воно присвячене.

Далі джерело треба зіставити з іншими подібними джерелами. Для цього різні джерела треба згрупувати за темою, часом і місцем описуваних подій і виявити невідповідності між ними. Так джерело перевіряється на правдивість.

Тільки відомості, підтверджені низкою незалежних одне від одного джерел можна вважати **історичним фактом**. А на основі історичних фактів історик створює образ минулого.

Образ минулого — достовірне уявлення про історичну подію чи особу у свідомості дослідника/дослідниці.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Що таке історична пам'ятка? Що таке історико-культурна спадщина?
2. Наведіть приклади знищення історичних джерел природою і людиною.
3. Дайте визначення поняттям: «музей», «архів», «бібліотека», «медіатека», «джерелознавство».
4. Як історик працює із джерелами?

II. Обговоріть у групі

Як утворити родинний архів? Що для цього треба зробити?

III. Мислю творчо

Уявіть, що до вас потрапив документ, який може бути історичним джерелом. Запропонуйте порядок і план його дослідження.

§ 20 ПРАКТИЧНА РОБОТА. ЯК МИ ДІЗНАЄМОСЬ ПРО МИНУЛЕ Й СУЧАСНЕ

Які джерела пізнання минулого й сучасного ви знаєте? Хто і як досліджує історичні джерела? Що ми можемо дізнатися завдяки історичним джерелам? Чому їх потрібно зберігати?

1. ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Розгляньте малюнки й визначте, до якого типу джерел вони належать. Вставте пропущені слова в текст (*працюйте усно*).

До _____ джерел належать пам'ятки _____ культури. Найчастіше їх здобувають унаслідок археологічних досліджень. До _____ джерел належать ті _____ джерела, які існують у писемному вигляді. Серед них є твори античних авторів, літописи, хроніки, документи. _____ джерела представлені фотографіями, які відображають реальні _____. Здебільшого _____ поєднують відображення події та авторське бачення. До пам'яток образотворчого мистецтва належать _____. У сучасному світі ваго-

ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ МИНУЛОГО Й СУЧАСНОГО ■
мого значення набуває мережа Інтернет, яка перетворилася на місце зберігання _____ джерел.

2. ВЧИМОСЯ ПРАЦЮВАТИ З ДЖЕРЕЛАМИ ІНФОРМАЦІЇ

Факт чи фейк?

Поміркуйте, чи всі сучасні інформаційні джерела є достовірними. Чи можна їм достеменно довіряти? Як у повсякденному житті ви вирізняєте недостовірну інформацію? Складіть у зошиті пам'ятку «Як опрацювати інформаційне джерело».

У сучасному світі інформація — основа життя людини. Недаремно ХХІ ст. називають «інформаційним», адже людство сьогодні щоденно отримує величезну кількість інформації з газет, телебачення, Інтернету тощо. Зараз не є проблемою знайти й ознайомитися з інформацією на будь-яку тему, яка цікавить людину. Але чи завжди така інформація є достовірною? Чи можна довіряти всьому, що показують, друкують, пишуть, публікують? Для того, щоб людина не вірила фейкам та вмiла грамотно «фільтрувати» отриману інформацію, вона має бути медіаграмотною.

Медіаграмотність — комплекс знань, навичок та умінь, що дають змогу розуміти, аналізувати та критично оцінювати інформаційні джерела.

Фейк (від англ. fake — підробка) — будь-яка викривлена, неправдива, сфальсифікована інформація, що подається як правдива.

Отже, медіаграмотність потрібна сучасній людині, щоб:

- 1) усвідомлювати вплив ЗМІ на суспільство;
- 2) вмiти перевіряти факти та розпізнавати фейки;
- 3) розпізнавати якісні та неякісні джерела інформації;
- 4) вмiти впізнавати «шкідливу» інформацію та захищатися від її впливу.

ВАЖЛИВО!

До уваги Батьків!
Із завітряншого дня (18.03.2020 р.) дїтей не повинно бути на вулицях! В умовах карантину дїти сидять вдома!
Згідно зі ст. 184 передбачено штраф 1700-5100 грн, або ст. 166 позбавлення волі строком 2-5 років! Патрульна служба перевірятиме виконання наказу!
Бережіть себе та дїтей!

Повідомлення з соціальної мережі «Фейсбук»

Прочитайте повідомлення, яке масово поширювалося у березні 2020 р. в соціальній мережі «Фейсбук». Подумайте, чи є воно фейковим. Поміркуйте, як можна перевірити правдивість таких публікацій. Під час роботи скористайтеся чек-листом (пам'яткою) «Як розрізнати фейк?»

ЯК РОЗПІЗНАТИ ФЕЙК

FAKE

1

Звертайте увагу на джерело

3

Читайте увесь матеріал, а не тільки заголовок

2

Перевіряйте, хто автор

4

Перевірте, чи підтверджені джерела

5

Чи не однобоке, викривлене подання матеріалу

6

Подається факт чи думка (судження)

7

Чи є посилання на анонімних експертів («Вчені вважають...»)

Діємо: практичні завдання

Спробуйте подати в класі дві новини — справжню і фейкову. Разом з однокласниками з'ясуйте, яка з новин є правдивою.

3. ІСТОРИЧНЕ ЛОТО

Зіграйте в історичне лото. Розташуйте джерела інформації в послідовності від 1 до 5 в порядку від найбільш правдивого до фейкового. Поясніть свій вибір.

Документ офіційного
державного сайту

Стаття з наукового
журналу

Публікація в
соціальних мережах

Телевізійне повідомлення
служби новин

Розповідь очевидця/
очевидиці

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Дайте визначення поняттям: «фейк», «факт», «медіа грамотність», «ЗМІ», «інформаційне джерело».

II. Обговоріть у групі

1. Які види історичних джерел ви знаєте?
2. У чому відмінність між історичним та інформаційним джерелом? Які з них є більш правдивими? Чому?
3. Для чого сучасній людині потрібно бути медіаграмотною? Які впливи може справляти на суспільство фейкова інформація?

III. Мислю творчо

Уявіть себе журналістом/журналісткою. Складіть два коротких повідомлення — правдиве та фейкове. До кожного повідомлення створіть коротку анотацію: як довести правдивість/неправдивість вашого повідомлення.

§ 21 УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ. КОНТРОЛЬ І КОРЕКЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

Що вивчає наука «археологія»? Які спеціальні історичні дисципліни ви знаєте та що вони досліджують? Які види джерел вам відомі та як їх правильно опрацьовувати?

1. ІСТОРИЧНИЙ ФІЛВОРД

Упродовж останніх занять ви ознайомилися з видами джерел та їхньою важливістю для історії та суспільства. За допомогою вправи «Історичний філворд» знайдіть слова (*по горизонталі та по вертикалі*), які вам знайомі. Запишіть знайдені слова в зошит й усно поясніть їх.

Онлайн-вправа
«Історичний філворд»

І	Д	Г	Г	Б	Н	Н	К	П	С	Ф	О	Ї	Л	Р	Б	У	Ї	К	Г	Е	Б	Я	Я	Н	И
Б	І	Я	Б	Щ	С	І	Е	У	Ф	О	Ю	С	Х	Ь	Ь	В	І	Б	Е	Я	Й	В	П	А	Б
Ї	Я	Є	В	Ь	К	Е	Т	О	Р	Л	Й	Ь	Г	О	М	А	Б	Н	Ї	Ї	М	З	А	Ш	Ф
М	Ж	А	Ю	Щ	М	Н	Н	Ф	А	Ь	Я	Я	Ж	Ї	В	Ї	Т	Ѓ	Ц	И	Е	Т	М	М	Ч
Л	Ї	Р	С	Ї	Г	Ь	О	Ѓ	Г	К	Р	Л	Ф	І	Ь	Л	Т	Ѓ	Л	Х	М	Б	'	Я	Є
Ь	К	Ц	Г	І	Ю	М	Г	Б	І	Л	М	М	Е	Ц	У	В	Р	Ф	І	Г	У	Т	Я	Й	Н
Ц	Є	Ѓ	Д	К	І	Є	Р	О	С	О	Е	Ї	П	К	Щ	Ц	З	Ш	Ю	Е	А	Ї	Т	І	Р
Є	М	Б	Г	Ж	Ѓ	П	А	Н	Т	Р	О	П	О	Л	О	Г	І	Я	В	І	Р	Ф	К	С	Н
Щ	О	Ї	П	Т	Г	Г	Ф	І	И	Ь	П	Ж	И	Г	Е	Р	А	Л	Ь	Д	И	К	А	Ц	Ч
Ю	С	Ь	И	Т	К	Н	І	С	К	Ю	Р	Р	М	О	З	А	Ї	К	А	Є	І	З	Є	К	Є
Є	Б	Г	А	Ї	І	Р	Я	Т	А	Л	Г	Л	І	Н	Г	В	І	С	Т	И	К	А	З	А	Р
Н	У	М	І	З	М	А	Т	И	К	А	К	С	А	В	Л	Ю	З	Щ	М	Д	Ц	Е	Л	Л	Ш
Н	Ь	Щ	В	Л	К	Є	Я	К	Б	П	А	Л	Е	О	Г	Р	А	Ф	І	Я	М	Й	Ѓ	М	В
Ц	Ч	Е	Ѓ	В	І	Т	Р	А	Ж	Л	Ф	Р	Е	С	К	А	Р	Х	Е	О	Л	О	Г	І	Я
Р	Ю	И	Ж	С	Ф	Ж	Ф	З	Ч	Н	Р	З	Ч	З	Є	Ц	Я	І	У	Д	Ю	Я	Ш	Ф	Я

2. ІСТОРИЧНИЙ КАЛЕЙДОСКОП

Розгляньте зображення та визначте, до якого з перелічених видів історичних джерел вони належать. Увідповідніть їх: усно утворіть пари з цифр (номерів фото) і літер (варіантів відповіді).

А Речові; **Б** Писемні; **В** Усні; **Г** Етнографічні;
Д Інформаційні; **Е** Фотодокументи

3. АРХЕОЛОГІЧНІ ЗМАГАННЯ

Об'єднайтеся в групи. Розгляньте речові історичні джерела. Складіть перелік запитань (два-три до кожного джерела). Підготуйте розповідь (віртуальну подорож) археологічними розкопками. Запишіть у зошиті стислий її план.

4. ТЕРМІНОЛОГІЧНА РОЗМИНКА

Розв'яжіть онлайн-кросворд (зіскануйте QR-код або перейдіть за посиланням). Із ключовим словом кросворда створіть коротку розповідь-повідомлення для історичної енциклопедії.

Онлайн-кросворд

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Розгляньте хмаринки слів. Зі словами кожної хмаринки складіть коротку розповідь.

II. Обговоріть у групі

1. Навіщо і як люди зберігають історико-культурну пам'ять?
2. Як історики працюють із джерелами? Чи існують випадки знищення людиною історичних джерел?

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/дослідницею. Створіть лепбук або колаж на тему «Як людина пізнає минуле».

Лепбук — папка або невелика книжка, у якій міститься інформація з окремої теми.

Приклад учнівського лепбуку

РОЗДІЛ 3. ІСТОРІЯ НАВКОЛО МЕНЕ

§ 22 ДЕ МОЖНА «ПОБАЧИТИ» ІСТОРІЮ?

Поміркуйте, чи можна «побачити» історію у сучасних умовах. Пригадайте, які історичні пам'ятки та де саме вам траплялися. Про що вони можуть «розповісти»?

1. ПЕРШІ МУЗЕЇ

З давніх-давен люди намагалися зберігати пам'ять про минуле. Для того щоб старовинні предмети, які були важливими для людей та мали культурну цінність не псувалися, їх зберігали та передавали з покоління до покоління. Перші такі «зібрання» можемо знайти у сховищах Кноського палацу на острові Крит, що датується XVI ст. до н. е. або в бібліотеці з м. Ніневія VII ст. до н. е., де зберігалося 25 тис. глиняних табличок зі давніми текстами. Деякі дослідники наводять фрагментарні свідчення, що в VI ст. до н. е. цар Вавилону Набонід збирав старожитності й навіть займався розкопками.

За часів Античності у храмах або в приватних колекціях почали зосереджуватися твори мистецтва — картини, ікони, рукописні книги, церковне начиння, ювелірні вироби, скульптури тощо. Саме стародавні греки ввели у використання поняття «музей», проте його використовували в іншому значенні — у дослівному перекладі слово «музей» (або «мусейон») означало «місце для поклоніння музам». Це були спеціальні жертвовники для поклоніння давньогрецьким божествам, покровителькам наук і мистецтв.

»» Розгляньте ілюстрації. Поміркуйте, які предмети найчастіше колекціонують. Якою є їхня цінність для історії? »»

1

2

3

Поміркуймо!

Подумайте, чому люди почали збирати твори мистецтва. Де ми можемо побачити такі цінності сьогодні?

Цар Птолемей II наказує 72 старцям здійснити переклад Біблії в месейоні м. Александрія (художник — Жан Батист де Шампань, 1672 р.)

Поміркуйте, про який рівень розвитку культури та ставлення до книжок свідчить сюжет картини.

Історичні подробиці

Александрійський мусейон був заснований Птолемеєм I Сотером (305–283 рр. до н. е.). Центром мусейону було святилище муз, але величезний комплекс будівель мав також кімнати для мешканців, залу для трапези, бібліотеку, лабораторії, галерею, місця для читання і прогулянок тощо. На запрошення Птолемея сюди прибували знамениті вчені, що перебували на повному царському забезпеченні. Згодом тут з'явилися колекції рослин, а також проводили наукові дослідження. Серед науковців, які працювали в Александрійському мусейоні були математики Евклід та Ератосфен, астроном Гіппарх, лікар Герофіл. Припускають, що у складі мусейону діяла і знаменита Александрійська бібліотека, яку вважають найбільшим книгосховищем античного часу.

Поява в Європі справжніх музеїв — закладів, де зберігають і вивчають пам'ятки історико-культурної спадщини, пов'язана з періодом Відродження (XIV–XVII ст.). З'явилися установи для проведення наукових досліджень — збирання зразків рослинного і тваринного світу, мінералів, предметів,

які мали етнографічну цінність. Популярними були кімнати для розміщення і зберігання різноманітних тематичних колекцій — кунсткамери. Вчені збирали та виставляли для огляду різноманітні колекції, предмети старовини й рідкісні речі.

Діємо: практична хвилинка

Роздивіться ілюстрацію. Подумайте, чому музейони можна вважати науковими й культурними центрами Античності.

Бібліотека Александрійського музейону

2. НАЙБІЛЬШІ СУЧАСНІ МУЗЕЇ СВІТУ

Пригадайте, які є види музеїв.

Сьогодні музеї — це установи культурно-освітнього й науково-дослідного спрямування. У них зберігають і досліджують пам'ятки матеріальної і духовної культури людства, виконують інформаційну й реставраційну функції. Сучасні музеї оснащують інтерактивними й мультимедійними засобами.

Одним із найбільших й найвідоміших у світі музеїв є **Лувр у м. Париж (Франція)**. Музей було відкрито у 1793 р. на правому березі річки Сена. Він розташований у палаці, колишній резиденції королів Франції. Щороку його відвідують мільйони людей. У колекції творів мистецтва Лувру виставлені понад 35 тис. експонатів, а виставкова площа становить більш

як 72 тис. кв. м. Колекція Лувру найбагатша та найбільша у світі, у музеї зберігається більше 6 тис. унікальних картин.

»» За допомогою QR-коду ознайомся з колекціями Лувру. Створи повідомлення для історичного журналу про один з експонатів музею. »»

Колекція Лувру <https://collections.louvre.fr/en/>

Одна із зал Лувру (сучасне фото)

»» Історик Луї де Поттер стверджує, що Філіпп II Французький згадував про будівлю «L'ivvre», що перекладається як «шедевр». А у самій колекції шедеврів музею містяться тільки ті картини, які були створені до 1848 р. Це формат Лувру. Поповнення колекції обмежене цією датою. »»

? Поміркуймо!

Подумайте, чому поповнення колекцій Лувру обмежене датою 1848 р.

Ще одним із найбільших музеїв світу є **Британський музей** (м. Лондон, Велика Британія), заснований 1753 р. Колекція музею налічує близько 8 млн експонатів. Тут зібрані цінні твори мистецтва й археологічні знахідки з різних куточків світу, за якими можна простежити історію людської культури від її витоків до наших днів. У 1972 р. від музею відокремилася бібліотека, де у залі рукописів зберігається Велика хартія, лист Олівера Кромвеля і навіть автографи Галілео Галілея та Рене Декарта.

Панорама читальної зали Британського музею (сучасне фото)

Які особливості архітектури Британського музею можна помітити на фото? Для кого, на вашу думку, скоріше було створено бібліотеку — для науковців чи для відвідувачів?

3. НАЦІОНАЛЬНІ МУЗЕЇ УКРАЇНИ

Пригадайте, які історичні музеї України вам відомі. Чому, на вашу думку, відвідування музеїв не користується популярністю серед сучасної української молоді?

В Україні діє більше 500 музеїв різного спрямування.

Варто запам'ятати!

Національні музеї — державні музеї, у яких зберігаються експонати, що становлять високу культурно-історичну цінність та є державною власністю.

Заповідники — територія або акваторія, на якій зберігається у природному (недоторканому) стані весь її природний комплекс (флора і фауна).

З 1990-х років статус «національний» здобули 28 провідних музеїв і заповідників України. До національних музеїв України, зокрема, належать: Національний музей історії України (1899 р., Київ), Національний художній музей України (1899 р., Київ), Національний музей літератури України (1986 р., Київ), Національний музей Тараса Шевченка (1940 р., Київ), Національний музей ім. Андрея Шептицького (1905 р., Львів), Меморіальний комплекс «Національний музей історії України у Другій світовій війні» (1974 р., Київ) тощо.

Залізний меч скіфів

Портрет Раїни
Вишневецької

Трипільська кераміка

Роздивіться експонати Національного музею історії України. Подумайте, які ще пам'ятки можуть зберігатися в музеї. У чому полягає історична й культурна цінність представлених експонатів для України?

Діємо: практична хвилинка

Розгадайте ребуси й до кожного відгаданого слова складіть запитання.

4. МУЗЕЇ ТА ІСТОРИЧНІ ЗАПОВІДНИКИ РІДНОГО КРАЮ

Поміркуйте, які музеї створюють в окремих регіонах і чому?

В кожному регіоні України розташовано чимало історичних і культурних об'єктів, зокрема музеїв і заповідників. Колекції регіональних музеїв можуть відображати життя або діяльність відомих людей, вихідців з цього краю, або мати історико-культурну цінність. Заповідними зонами стають території, які необхідно охороняти державою для збереження унікальної флори й фауни цих об'єктів. Так, у Каневі (на Черкащині), де розміщується поховання великого поета Тараса Шевченка, створено Шевченківській національний заповідник. У Переяславі, де збереглося багато пам'яток давньоруської архітектури, створено Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав».

Діємо: практична хвилинка

Як ви вважаєте, чим керуються люди, створюючи музеї та заповідники в різних регіонах України. Розгляньте карту та складіть у зошиті таблицю «Музеї і заповідники різних регіонів України». Доповніть таблицю музеями свого рідного краю.

Назва музею/заповідника	Місто, де розміщений музей/заповідник

1. Чернігівський літературно-меморіальний музей-заповідник Михайла Коцюбинського
2. Музей грошей та історії розвитку Української академії банківської справи
3. Державний музей природи Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна
4. Педагогічно-меморіальний музей А. С. Макаренка
5. Миколаївський музей суднобудування і флоту
6. Державний історико-краєзнавчий музей «Херсонес Таврійський»
7. Музей заповідник «Катакомби Одеси»
8. Заповідник-музей «Хутір Надія»
9. Шевченківській національний заповідник
10. Національний музей-садиба М. І. Пирогова
11. Тернопільський історико-меморіальний музей політичних в'язнів
12. Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олекси Довбуша
13. Національний музей у Львові імені Андрея Шептицького
14. Історико-культурний заповідник республіканського значення в м. Луцьку
15. Дубровицький історико-етнографічний музей
16. Національний музей космонавтики імені Сергія Павловича Корольова
17. Національний музей історії України у Другій світовій війні

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Зіграйте в «Історичне лото». Визначте, які ілюстрації є прикладами музеїв, а які — заповідників.

1.

2.

3.

4.

5.

II. Обговоріть у групі

1. Яким музеям можуть надати в Україні статус «національний»?
2. Чому музеї охороняються державою та відіграють визначну роль у збереженні історичної пам'яті?
3. В умовах пандемії зародився новий напрям туризму — веб-туризм. Інтернет-технології дозволяють усім охочим здійснювати віртуальні мандрівки музеями й містами світу. Перегляньте віртуальні тури музеями України. Обговоріть їхні експозиції. Перейдіть за покликанням: <https://museums.authenticukraine.com.ua/ua/>

III. Мислю творчо

Уявіть себе керівником/керівницею екскурсії по рідному місту/селу. Оберіть музей у своєму місті/селі та проведіть уявну екскурсію. Створіть мініпроект «Музей/заповідник мого рідного краю, яким можна пишатися».

§ 23 ДЕ МОЖНА «ПОЧУТИ» ІСТОРІЮ?

Як ви розумієте вислів: «Почути історію»? У яких сенсах можна трактувати цей вислів?

1. ПОХОДЖЕННЯ ТЕРМІНІВ І ПОНЯТЬ, ЯКІ МИ ВЖИВАЄМО

У будь-якій мові існують специфічні слова для визначення тих чи інших речей, явищ або назв. Українська мова також запозичувала в різні історичні періоди з інших мов поняття й окремі елементи усним й писемним шляхом. Багато таких слів застосовують у медицині, науці, публіцистиці або діловому мовленні. Наприклад, грецьке походження мають слова: *психологія, бібліотека, космос, метод, історія*; з англійської мови до нас у вжиток увійшли поняття: *спонсор, менеджер, лідер, ринг, футбол* тощо. З італійської в українську мову прийшли слова: *піаніно, композитор, опера, ліра, соната* тощо. Поняття, якими користуються в мореплаванні, прийшли до нас з Голландії: *флот, лоцман, матрос, каюта* тощо.

Діємо: практична хвилинка

За допомогою додаткових джерел інформації дізнайтеся, які поняття в українській мові запозичені: **а)** з французької, **б)** з німецької.

Юзер/юзерка

Системник

Геймер/геймерка

Постінг

Вінда

Поміркуйте, як з'явилися зображені на малюнку терміни. Встановіть відповідність між термінами й ілюстраціями. З допомогою вчителя/вчительки та додаткових джерел інформації дізнайтеся, що таке «сленг» і звідки походить це поняття.

Формування **термінології**, яку ми використовуємо сьогодні, розпочалося ще у V ст. до н. е. Слова латинського та грецького походження займають в українській мові особливе місце. Більшість таких термінів і понять використовують у медицині або інших галузях науки. «Батько» медичної науки Гіппократ вживав у своїх працях такі слова, як *діагностика*, *епідемія*. Велика кількість термінів від Гіппократа увійшла до міжнародного словника медицини.

Варто запам'ятати!

Термінологія — 1) сукупність слів або словосполучень, які притаманні певній галузі науки, техніки або мистецтва; 2) сукупність всіх термінів, що застосовуються у тій чи іншій мові.

Діємо: практична хвилинка

Розгадайте ребуси та спробуйте пояснити терміни і поняття, що в них зашифровані. За потреби скористайтеся додатковими джерелами інформації.

2. НАШІ ІМЕНА — ЦЕ ТЕЖ ІСТОРІЯ

Для кожної людини її ім'я є дуже важливим, адже найчастіше воно дається батьками при народженні на все життя. Наші імена також мають свою історію виникнення. Є навіть спеціальна галузь мовознавства, що займається вивченням імен — **ономастика**.

Ономастика досліджує історію виникнення (походження) імен, їх використання та значення.

З давніх-давен люди давали одне одному імена — прізвиська, які відображали певні особливості людини: силу, красу, риси характеру тощо. Називаючи дівчинку Мила, люди під-

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Що вивчає наука «ономастика»? Чому результати її дослідження є важливими для історика-дослідника?
2. Установіть відповідність між термінами та їхніми визначеннями.

1 Нумізматика

А Наука, об'єктом якої є вивчення географічних назв

2 Хронологія

Б Наука, об'єктом дослідження якої є мапи

3 Топоніміка

В Наука, об'єктом дослідження якої є прапори, корогви

4 Вексилологія

Г Наука, об'єктом дослідження якої є послідовність подій у часі

5 Картографія

Д Наука, об'єктом дослідження якої є вивченням монет

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи. Дізнайтеся про походження імені кожного з учасників/учасниць вашої групи. Спробуйте створити візуалізацію свого імені у вигляді інфографіки.

III. Мислю творчо

Започаткуйте мініпроект «Найуживаніші імена мого краю». За результатами дослідження створіть презентацію.

Інформаційна графіка або **інфографіка** (англ. Information graphics; infographics) — це графічне візуальне подання інформації, даних або знань, призначених для швидкого та чіткого відображення комплексної інформації.

§ 24 ІСТОРІЯ В ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВАХ

Пригадайте, що вивчає географія. Які географічні назви вам відомі?

1. ТОПОНІМІКА. ІСТОРИЧНЕ ПОХОДЖЕННЯ НАЗВ СУЧАСНИХ КРАЇН

Географічні назви (топоніми) з'явилися ще в прадавні часи. Іноді ці назви передавалися від покоління до покоління без розуміння людиною значення самої назви, що було пов'язано зі складнощами в перекладі. Через те, що географічні назви завжди сприймалися людством як пам'ятки культури і мови, вони не піддалися змінам чи фальсифікаціям. Так, у літописі «Повість минулих літ» є чимало географічних назв, які збереглися незмінними до сьогодні: *Карпати, Чернігів, Київ* тощо. Географічні назви склалися за природними й господарчими ознаками, історично або за ім'ям засновників, а іноді і просто внаслідок бажання влади. Але трапляються і надзвичайно цікаві випадки. Наприклад, щодо назви південноамериканського міста Монтевідео існує кілька легенд. Найпростіша переконує, що хтось з мореплавців іспанською, португальською чи латиною прокричав «Бачу гору!» (Monte vide eu! Montem video!).

Варто запам'ятати!

Топоніміка — наука, що вивчає географічні назви (топоніми).

Назва кожної країни має свою історію походження. Наприклад, Франція у перекладі означає «земля франків», Англія — «земля англів». Тобто в назві цих країн відображено історію народу, який був у витоків їхньої державності. Назва країни Австралія перекладається як «Невідома Південна земля», яку зображали на перших картах як маленький край Африки. А назва Аргентини походить від лат. «argentum» («срібло») — адже купці використовували аргентинську річку Ріо-де-ла-Плата для перевезення срібла з території Перу. Країна Болівія названа на честь відомого військового діяча,

який воював з Іспанією за незалежність Болівії та її першого в історії президента. Венесуелі назву дав Америго Веспуччі, назвавши ці землі «Мала Венеція» — ісп. «Venezuela» на честь європейського міста на воді.

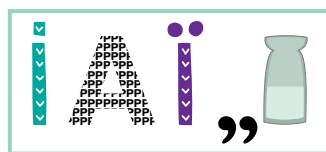
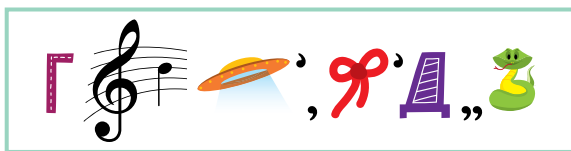
Поміркуймо!

Подумайте, які особливості своєї історії відображають назви сучасних європейських країн. Про що це свідчить?

Чимало сучасних топонімів досі не мають наукового пояснення. Історія виникнення частини географічних назв до нас дійшло лише в легендах, перевірити які іноді неможливо. Залишається задовольнятися довільними припущеннями легенд, як про пасічника Харка-Харитона, від імені якого походить назва міста Харків.

Діємо: практична хвилинка

Розгадайте ребуси. За допомогою додаткових джерел інформації з'ясуйте, як виникли назви країн, які в них зашифровані.

2. ПОХОДЖЕННЯ НАЗВИ «УКРАЇНА»

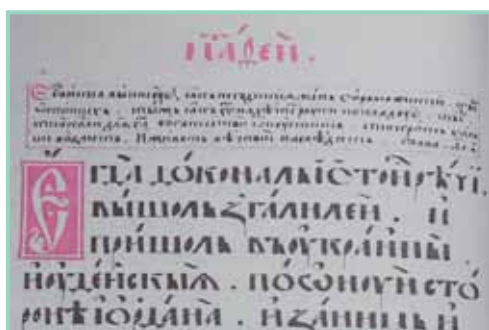
Назва нашої держави також має давню історію. Вперше назва «Україна» з'являється в Іпатіївському списку «Повісті минулих літ», де літописець розповідає про смерть переяславського князя Володимира Глібовича у 1187 р. Автор пише там такі слова: *«І плакали за ним всі переяславиці... за ним же Україна багато потужила»*.

Походження назви «Україна» завжди викликало цікавість та увагу вчених-дослідників, але однозначного пояснення немає і досі. Одні дослідники пов'язують виникнення назви зі

словом «окраїна» або «край» — тобто територія, що є віддаленою від центру. Інші пов'язують назву «Україна» з такими синонімами як «країна» або «край» у значенні «рідна земля». Так само і згадану в літописі назву історики розуміли по-різному: як граничну територію, як усю Переяславську землю, як назву окремої ділянки землі, як власне синонім слова «князівство».

Варто запам'ятати!

Уперше **назва «Україна»** згадується в Іпатському списку «Повісті минулих літ» у 1187 р.

Фрагмент Пересопницького Євангелія (1556 р.), у якому трапляється слово «Україна»

Карта француза Юбера Жайо (1685). Наддніпрянина показана як «Україна, (Ukraine) або край козаків»

Поміркуйте, про що свідчать згадки назви «Україна» у писемних джерелах та картах.

Факт чи фейк?

У сучасній російській історіографії часто маніпулюють походженням назви «Україна». Російські історики, зокрема, стверджують, що «Україна» завжди була «окраїною» Росії, а це означає, що українці — частина єдиного російського народу. Маніпулюючи таким чином, фактично заперечується право українців на розбудову власної, незалежної держави.

За допомогою матеріалів параграфу та додаткових джерел інформації спростуйте фейкове твердження російських істориків щодо походження назви «Україна».

Треба пам'ятати, що будь-яка назва — це передусім слово, яке протягом історії зазнає змін у своєму тлумаченні. Вже з кінця XVI — початку XVII ст. назва «Україна» починає сприйматися як ціла країна, що охоплювала запорозькі та наддніпрянські землі. Згодом ця назва поширилася і на інші українські території.

3. ТОПОНІМІЧНІ ЛЕГЕНДИ РІДНОГО КРАЮ

Вивчаючи історію рідного краю, ми всі натрапляємо на велику кількість географічних назв. Частина з них має давнє походження, частина — зникла й навряд чи буде відновлена. Кожний регіон України багатий на **топонімічні легенди** — народні усні твори, які пояснюють назви різних географічних об'єктів.

Варто запам'ятати!

Топонімічні легенди — жанр усної народної прози, що пояснює виникнення і значення назв населених пунктів, географічних об'єктів, архітектурних споруд тощо.

Топонімічні легенди в давні часи передавалися в усному вигляді та мали пізнавальний характер. Здебільшого такі оповіді складені про ті назви, точна дата виникнення і походження яких не відомі. Таким чином люди по всьому світові намагалися пояснити ті чи інші географічні назви. Пригадайте легенду про виникнення Києва: про Кия, Щека, Хорива та їхню сестру Либідь, або легенду про заснування Риму двома братами Ромулом та Ремом.

Зацікавленість топонімікою різко зросла наприкінці XIX ст. У США, Франції, Англії, Німеччині й інших європейських країнах навіть створювали спеціальні комісії для вивчення походження географічних назв. Вивчали й топонімічні легенди. Спираючись на отримані результати досліджень, частину географічних об'єктів перейменовували, повертаючи їм історичну назву. Назви часто підказують нам особливість того чи іншого місця. Але бувають несподіванки. Багатий на нафту острів поблизу Калімантану зі смішною для нас назвою Таракан насправді походить від двох слів з мови народу тідунг: «Tarak» — *місце зустрічі* і «ngakan» — *їсти, харчуватися*.

Назва пов'язана з тим, що острів здавна слугував проміжним пунктом для моряків і торговців, де вони могли й відпочити, і укласти угоду. Тому досліджуючи топоніми треба уважно вивчати історію та топонімічні легенди.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Поясніть значення понять: «легенда», «літопис», «топонім», «топоніміка».

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи й за допомогою матеріалів параграфу складіть мапу думок на тему «Як виникають назви географічних об'єктів». Обговоріть результати роботи в класі.

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/дослідницею історії рідного краю. За допомогою додаткових джерел інформації дослідіть походження (історію виникнення) будь-якої географічної назви вашого краю. Знайдіть топонімічні легенди, які стосуються вашого рідного краю, та візуалізуйте їх за допомогою скрайбінгу або коміксу.

Мапа думок (від англ. Mind Maps — *карти розуму, карти пам'яті*) — спосіб організації процесу творчого мислення за допомогою схем, побудованих за певними правилами.

Комікс (від англ. comic — *комедійний, комічний, смішний*) — послідовність малюнків, зазвичай з короткими текстами, які створюють певну зв'язну розповідь. Комікси ще називають «мальована історія» або «розповідь в картинках». Ці твори поєднують риси літератури і образотворчого мистецтва.

Скрайбінг (від англ. scribe — *накидати ескізи або малюнки*) — новітня техніка презентації, у якій мова оратора чи ораторка ілюструється «на льоту» малюнками на білій дошці (або аркуші паперу), яка була винайдена британським художником Ендрю Парком для Британської асоціації з поширення наукових знань.

§ 25 ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ ТА ІСТОРИЧНІ ПАМ'ЯТКИ

Як пов'язані між собою історія та пам'ять? Що називають «історичною пам'яттю»? У чому цінність історичних пам'яток?

1. ФОРМУВАННЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ, КУЛЬТУРА ПАМ'ЯТІ

Кожна людина має пам'ять. В ній зберігаються наші спогади про пережиті події, відвідані місця, інших людей. Ці спогади створюють наш власний «образ минулого». На створення цього образу впливають наші почуття. Найглибше у пам'ять «западає» те, що нас колись вразило або схвилювало. Так формується наше уявлення про світ і наше місце в ньому.

Пам'ять допомагають зберігати **символи** — умовні знаки, що відображають певну думку, почуття людини та події, що відбувалися в її житті. Такі символи іноді називають «**місцями пам'яті**». Для окремої людини це може бути лист, фото, побутовий предмет, дарунок — усе, що пробуджує спогади.

Що допомагає вам згадувати події свого життя? Чи є у вас «місця пам'яті»? Наведіть приклади.

Такі «місця пам'яті» є і в людських спільнот — жителів певного міста або села, історичного регіону або ж громадян цілої держави. Цю роль можуть виконувати вулиці, майдани, окремі будівлі та споруди, місця битв чи інших значних історичних подій. Такі місця є одним із засобів формування у людей спільних уявлень про своє минуле. Ці уявлення створюють **історичну пам'ять** громади чи цілого народу.

Варто запам'ятати!

Історична пам'ять — уявлення суспільства про спільне історичне минуле, що поєднує його та відокремлює від інших.

Історичні образи передаються від покоління до покоління в родинях, поширюються у художній літературі, кіно, засобах масової інформації, у шкільних підручниках. У підсумку кожна людина уявляє собі минуле таким, як воно закарбувалося в історичній пам'яті спільноти.

Обов'язковими складовими історичної пам'яті є спогади про походження певного народу або громади (переважно це походження вважається давнім), заснування і творців держави, про героїчну боротьбу з ворогами, трагічні поразки та славетні перемоги. В ній завжди відображається уявлення про переваги спільноти — найбільші досягнення, відкриття та подвиги предків. Це важливо для єдності народу, відчуття гордості, прагнення славетних досягнень у майбутньому.

Кадр з фільму «Чорна рада» за однойменною повістю Пантелеймона Куліша (режисер Микола Засєєв-Руденко, 2000 р.)

Поміркуйте як кіно впливає на формування в людини уявлення про історичні події?

Важливими «місцями пам'яті» опікується держава. Щоб громадяни мали відчуття єдності та спільного минулого, держава реставрує давні споруди, утримує музеї, архіви й бібліотеки, сприяє вивченню національної мови, встановлює пам'ятники видатним землякам, увічніює імена національних героїв і героїнь, фінансує видання книжок і створення фільмів про важливі для спільноти історичні події.

Державну політику щодо вкорінення історичної пам'яті в суспільстві історики називають «культурою пам'яті».

Чому, на вашу думку, держава має дбати про «культуру пам'яті»?

Слід розуміти, що оскільки історична пам'ять створюється істориками, письменниками, митцями за підтримки держави, то не все в ній може бути чітко підтверджено історичними фактами. Тому існує поняття «історичний міф» — відображення певних історичних подій у свідомості суспільства в дещо спотвореній формі. Це не є свідомою брехнею чи перекрученням, скоріше це неточності в історичному описі, які закріпилися в уяві людей. Отже, історик повинен уважно перевіряти інформацію джерел.

Текст на дошці з «Велесової книги»

Довгий період часу «Велесову книгу» вважали визначною пам'яткою української культури, літописом, який написаний на дерев'яних дощечках. Проте науковці спростовують ці твердження. І сьогодні «Велесова книга» визнана літературним фальсифікатом (підробкою), а всі подробиці її створення — історичним міфом.

Навіщо і ким, на вашу думку, створюються історичні міфи?

2. ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ЯК ДЖЕРЕЛО ІНФОРМАЦІЇ. ПАМ'ЯТНИКИ

Ви вже знаєте, що пам'ятками історії називають будь-які джерела інформації про минуле — споруди, місця поховань і битв, документи, твори мистецтва — усе, що пов'язано з важливими історичними подіями й охороняється державою. Вирізняють пам'ятки місцевого, державного та світового значення. Пам'ятки світового значення заносяться до спеціального переліку — Списку світової спадщини ЮНЕСКО, міжнародної організації для взаємодії держав у галузі культури й освіти.

Світова спадщина ЮНЕСКО в Україні

»» За яким принципом, на вашу думку, визначають рівень значущості пам'ятки? ««

Найдавнішими історичними пам'ятками є пам'ятки археології — вік стоянок, могильників, залишків поселень первісних людей сягає мільйонів років. Згодом до них додаються писемні, етнографічні, образотворчі й інші пам'ятки.

На вшанування визначних подій минулого встановлюють **пам'ятники** — скульптурні твори на згадку про історичну особу або видатну історичну подію.

Варто запам'ятати!

Пам'ятник — витвір мистецтва, створений для увічнення пам'яті про людей чи події.

Пам'ятники дуже різноманітні. Це може бути **статуя** чи **бюст** — відповідно повне чи погрудне зображення видатної людини, або **скульптурна група** — зображення групи осіб. Може бути символічний знак — **монумент** чи **обеліск**. На будівлі, у якій відбулося щось важливе, може бути встановлена **меморіальна дошка**. Пам'ятниками можуть виступати й архітектурні споруди — **тріумфальні арки**, колони, навіть іноді храми чи інші будівлі.

До якого виду пам'ятників належить кожне із зображень?

Пам'ятники — це данина предкам від нащадків за їхній талант, героїзм, заслуги перед людством. Вони нагадують людям про найважливіші події в історії та про людей, яких варто пам'ятати.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Що таке історична пам'ять? Чим вона відрізняється від історії як науки?
2. Як ви розумієте поняття «місця пам'яті»?
3. Що таке історична пам'ятка? Наведіть приклади.
4. Що таке пам'ятник? Навіщо їх встановлюють? Які види пам'ятників вам відомі?

II. Обговоріть у групі

Як формується історична пам'ять спільноти? Чому вона є спільною для всіх? Чи бувають винятки з цього правила?

III. Мислю творчо

З допомогою вчителя/вчительки знайдіть і наведіть приклади історичних міфів в історії різних народів. Чому, на вашу думку, вони виникають?

§ 26 ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ Й МИСТЕЦТВА

Коли та за яких обставин зародилося мистецтво? Що таке архітектура та в чому її цінність для роботи історика-дослідника? Які об'єкти можна називати пам'ятками архітектури й мистецтва?

1. НАЙДАВНІШІ АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ СВІТУ

Окремим видом історичних пам'яток є **пам'ятки мистецтва**. Вони найкраще нагадують людям про їхні культурно-історичні корені та надбання. Найбільш помітними й величними пам'ятками є давні архітектурні споруди.

З усіх видів мистецтва саме архітектура супроводжує нас щодня. Ми не лише оточені будівлями, а й живемо безпосередньо в архітектурних спорудах.

Житло первісних людей

Житло Русі-України

Козацька хата

Житло українців кінця XVIII ст.

Сучасний енергоефективний будинок

Про які особливості життя людей свідчать зміни в побудові житла?

Архітектурні пам'ятки первісних людей не дуже схожі на архітектуру. До них належать **менгіри** — кам'яний стовп заввишки до 20 м. Згодом з менгірів почали будувати **дольмени** — два менгіри, які тримають на собі зверху горизонтальну брилу каменю.

Поєднання дольменів утворює *кромлех*. Відомим прикладом кромлеху є **Стоунхендж** у Британії. Дослідники не дійшли єдиної думки щодо мети спорудження кромлехів. Найвірогідніше, це були споруди, присвячені поклонінню сонцю. Як це не дивно, але саме релігійні споруди, а не житло, дійшли до нас з давніх часів. Адже, на відміну від житла, такі споруди будували міцнішими. Вони мали вражати тогочасних вірян та підтримувати владу служителів культу й перших правителів.

Менгір

Дольме

Стоунхедж

»» Дізнайтеся, які існують версії щодо призначення Стоунхенджу. ««

Продовження будівництва **монументальних споруд** можна побачити у Давньому Єгипті. В той час, як житло людей будували з глини й очерету, піраміди та храми зводили з каменю. Піраміди Гізи досі вражають нас своєю величчю і викликають подив: як можна було побудувати ці геометрично ідеальні споруди без сучасних інструментів? На прикладі пірамід ми розуміємо, що єгиптяни прекрасно володіли алгеброю та геометрією, орієнтувалися в астрономії та мали значні наукові здобутки в інших галузях.

Завдяки єгипетській писемності ми знаємо навіть імена давніх архітекторів. Так, **піраміду Джосера** будував архітектор Імхотеп. До слова, піраміда Джосера має шість велетенських сходинок та є першою великою кам'яною спорудою в історії з тих, що дійшли до нашого часу. Історики схильні вважати, що саме ця піраміда є найдавнішою з усіх існуючих у Єгипті, а тунелі всередині неї простягаються із заходу на схід на глибині приблизно 30 метрів.

Єгипетські піраміди в Гізі

Піраміда Джосера

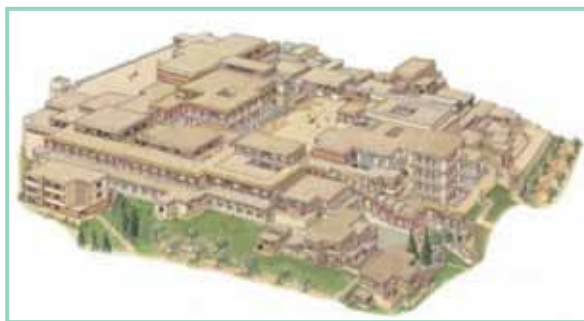
Дізнайтеся, для чого єгиптяни споруджували піраміди? Чому, на вашу думку, піраміда Джосера відрізняється від інших?

Найдавніша культура на території сучасної Греції — крито-мікенська, яка досі притягує безліч туристів на острів Крит. А все завдяки неймовірному відкриттю, яке на початку ХХ ст. зробив англійський археолог Артур Еванс — **Кносський палац**. Від нього лишилися численні фундаменти, за якими історики здійснюють реконструкції. Це дійсно величний комплекс, який став загальновідомим завдяки міфу про лабіринт Мінотавра, який начебто побудували за часів царя Міноса.

Руїни Кносського палацу

Реконструкція Кносського палацу

Дізнайтеся, які давньогрецькі міфи пов'язані з Кносським палацем.

Архітектура материкової Греції не лише збереглася краще за критську, а й до ХІХ ст. мала значний вплив на архітектуру всієї Європи. Греки винайшли систему колонад. Колони в грецькій архітектурі були не лише прикрасою, а й виконува-

ли функцію утримання даху та створення галерей, де можна було сховатися від пекучого сонця. Найвідомішим взірцем грецької архітектури є комплекс **Афінського акрополя**, побудований архітекторами Іктіном та Каллікратом.

Афінський акрополь. Фото.

Реконструкція. Афінський акрополь.

Опишіть вигляд Афінського акрополя. Для чого, на вашу думку, були призначені його будівлі?

Пам'ятки античної архітектури є в Україні. Місто **Херсонес** у Криму було засноване давньогрецькими колоністами близько 2500 років тому. Нині його руїни — одна з найвизначніших архітектурних та історичних пам'яток. Це місто-держава мало довге життя — майже дві тисячі років — і його історія є частиною історії Давньої Греції, Давнього Риму, Візантії та України.

Руїни Херсонесу

Сучасна 3D реконструкція Херсонесу

Які ще античні міста на території України вам відомі? Де вони розташовувалися?

Якщо греки славяться своїми колонами, то Давній Рим — арками. Арки — головні архітектурні форми Колізею. Також

добре відомі **тріумфальні арки**, що зводили в Римі для увічнення воєнних перемог.

Колізей — одна з найвеличніших споруд античності, яка була закладена в 72 р. н. е. імператором Веспасіаном — найбільший амфітеатр для людей Риму. Довжина будівлі становить 524 м, довжина арени — 85,75 м, ширина арени — 53,62 м, висота стін — 50 м.

Руїни Колізею

Сучасна реконструкція Колізею

»» Яке, на вашу думку, було призначення цієї будівлі? »»

З приходом християнства європейці втратили чимало архітектурних знань, зокрема щодо спорудження куполів. І лише в XV ст., Філіппо Брунеллескі спроектував купол заввишки 42 м для **собору Санта-Марія-дель-Фйоре у Флоренції**.

* **Хвилинка на цікавинку**

Здійсніть віртуальну мандрівку собором Санта-Марія-дель-Фйоре у Флоренції. Визначте його особливості. Обговоріть екскурсію у парах.

У 537 р. в Константинополі (сучасний Стамбул) був побудований інший величний купольний храм — **Храм святої Софії**. Більше тисячі років Софія лишалася найбільшим християнським храмом у світі. Храм Святої Софії має вражаючі розміри: 81 м завдовжки, 72 м завширшки і 55 м заввишки. Діаметр куполу становить 32 м і він тримається на бані (вежі з колон та 40 вікон під куполом). Така конструктивна особливість і яскраве сонце створюють ілюзію, що купол висить у повітрі.

Храм святої Софії: зовнішній і внутрішній вигляди (сучасне фото)

Дізнайтеся про історичну долю храму святої Софії. Чи існує він нині?

Після повної перебудови римського Храму святого Петра з 1506 до 1626 рр., пальма першості найбільшої християнської церкви перейшла з Константинополя до Рима. Першим архітектором оновленого собору був Донато Браманте, після нього над проєктом працювали такі генії як Рафаель Санті, Мікеланджело Буонарроті та Лоренцо Берніні, який спроектував гігантську площу Святого Петра, що зараз збирає тисячі прочан з усього світу. Собор Святого Петра здатен вмістити 15 тис. людей одночасно.

Храм святого Петра Площа Святого Петра

Яке значення має собор святого Петра в сучасному світі?

А у Західній Європі запанувала **готична архітектура**. Один з найвеличніших її пам'ятників — **Кельнський собор**. Середньовічні собори зазвичай будувалися довго, але цей можна вважати рекорсменом. Його будівництво розпочалося у

1248 р, роботи з перервами тривали до 1520 р., завершилося ж зведення найвищої будівлі світу того часу лише в 1880 р.

Кельнський собор: зовнішній і внутрішній вигляди (сучасне фото)

Чим архітектурний стиль цієї будівлі відрізняється від попередніх?

2. ПАМ'ЯТКИ АРХІТЕКТУРИ Й МИСТЕЦТВА УКРАЇНИ

На землях України архітектура розвивалася під впливом європейських традицій та ідей християнства. Архітектурні пам'ятки України можна поділити на три групи: оборонні споруди, споруди-замки й церковні споруди.

Особливістю пам'яток архітектури і мистецтва України є те, що в них формувався своєрідний **український стиль**, у якому західні традиції поєднувалися з місцевими народними традиціями, які були перенесені з дерев'яного у кам'яне будівництво. Цей стиль яскраво виявився у будівництві храмів і замків.

Першою кам'яною церквою на Русі була **Десятинна церква**, побудована в Києві в 989–996 рр. На утримання церкви князь Володимир дав десяту частину своїх доходів, тому її назвали її Десятинною.

Десятинна церква
(реконструкція)

Дізнайтеся про історичну долю Десятинної церкви.

Києво-Печерський монастир є чудовою пам'яткою архітектури, де поєднується візантійське й руське архітектурне мистецтво. Свого часу Києво-Печерська лавра відіграла важливу роль у розвитку давньоруської культури, була центром літописання. Тут перекладали на церковно-слов'янську мову і переписували твори іноземних авторів. У лаврі працювали відомі літописці.

Успенський собор Києво-Печерської лаври (сучасне фото)

» Дізнайтеся, яку роль відіграв цей монастир в історії України. «

Риси самобутнього древньоруського мистецтва яскраво виявилися в **Софійському соборі у Києві** — найвидатнішій архітектурній споруді Русі- України XI ст., що збереглася до нашого часу. За величчю художнього образу, досконалістю архітектурних форм, внутрішнім оздобленням ця споруда, закладена у 1037 р., належить до видатних мистецьких пам'яток стародавності.

Храм «Софії Київської»,
зовнішній вигляд

Храм «Софії Київської»,
внутрішній вигляд

» Дізнайтеся, як змінювався зовнішній вигляд Софійського собору протягом історії. «

Найвизначнішим досягненням української архітектури є церковні споруди Львова. Це, наприклад, **Успенська церква** — архітектурний ансамбль, що складається із трьох частин: **вежа Корнякта** заввишки 66 м, **каплиця Трьох Святих** (перлина народної архітектури XVI ст.) і власне самої церкви. Цікаве переплетення українського народного стилю з європейським становлять архітектурні пам'ятки кінця XVI — початку XVII ст. **Каплиця Кампанів** і **Каплиця Боїмів**. Впродовж першої третини XVII ст. був споруджений католицький **Костьол святих Петра і Павла**. Ознаки українського стилю характерні також для християнських церков Києва, Чернігова, Переяслава та Канева.

Успенська церква Вежа Корнякта
в м. Львів (сучасне фото)

Каплиця Боїмів у м. Львів
(сучасне фото)

Чим, на вашу думку, відрізняються ці архітектурні споруди від більш давніх?

Прикладом оборонної архітектури та символом одного з мальовничих міст в Україні — **Кам'янця-Подільського** — є однойменний старовинний замок. Тут досі панує особлива атмосфера Середньовіччя. Кам'янець-Подільська фортеця поєднує в собі гармонію мальовничої природи та неприступність оборонних мурів. Важливими оборонними спорудами є також **Луцький замок** та **Хотинська фортеця**.

Кам'янець-Подільський замок

Хотинська фортеця

Луцький замок (сучасне фото)

Які ви помітили особливості оборонних споруд України? Дізнайтеся цікаві факти про їхню історію.

Зразками міської забудови є будинки на площі Ринок у Львові — зокрема «**Чорна кам'яниця**» (1588–1589 рр.) та будинок флорентійця Бандіnellі, який 1627 р. заснував у м. Львові першу пошту.

Площа Ринок у м. Львів (сучасне фото)

Схарактеризуйте особливості міської забудови в давні часи. Чим, на вашу думку, вони пояснюються?

Європейські традиції мали вплив і на розвиток образотворчого мистецтва, що характеризувалося витонченістю, гармонією пропорцій, яскравістю малюнка, високою професійністю виконання. В образотворчому мистецтві поступово утверджувався реалістичний напрям, особливістю якого є зображення людини. Релігійні образи на полотнах художників поступово набували рис простих людей.

Однією з найвизначніших пам'яток живопису початку XIV ст. є ікона **Володимирської Богоматері**, величний силует якої справляє глибоке враження. Водночас із фресковим живописом на українських землях дедалі більшого поширення набули ікони, намальовані на дошках. Особливою популярністю користувалися образи воїнів-переможців, наприклад, ікона **Юрія Зміборця** (кінець XIV ст.), яка зберігається у церкві с. Станіля на Львівщині. На іконі зображений воїн у рицарському одязі, який на вороному коні зі списом у руках розтоптує змія. Червоний плащ воїна переможно майорить на вітрі, символізуючи його звитягу над драконом.

Зображення ікон

»» Яку інформацію можуть дати історикам давні ікони? ««

Важливе місце серед пам'яток монументального живопису посідають іконостаси, створені видатними художниками-живописцями, з-поміж яких вирізняється **Богородчанський іконостас** (церква с. Богородчани). Творцем його був талановитий художник Іов Кондзелевич. Іконостас зберігається у Львівському національному музеї.

Богородчанський іконостас

В українському образотворчому мистецтві наприкінці XVI — на початку XVII ст. набував розвитку **портретний живопис**. Художники того часу звертали особливу увагу на обличчя людини, прагнули передати її риси характеру: розум, силу волі, почуття власної гідності. Саме такі риси характеру відображають портрети польського короля Стефана Баторія, князя Костянтина Острозького, львівського купця Корнякта.

Стефан Баторій

Костянтин
Корнякт

Костянтин
Острозький

ЯК ДОСЛІДИТИ ПАМ'ЯТКУ ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА (ЗА В. ВЛАСОВИМ)

1. Коли, де, ким, за яких обставин було створено пам'ятку?
2. Хто або що зображено (на передньому плані, у центрі, на задньому плані, як облаштовано простір — інтер'єр, пейзаж тощо)?
3. Які почуття та ідеї вклав автор у свій твір?
4. Які особливості того історичного періоду, коли з'явилася пам'ятка?
5. Як склалася доля пам'ятки (чи збереглася неушкодженою, чи реставрована, чи цілком відновлена)?
6. Яку роль відігравала в історії, як охороняється сьогодні і де зберігається нині?
7. Як у пам'ятці втілено особливості певної історичної епохи.
8. У чому мистецька й історична цінність пам'ятки, що вразило в ній найбільше?

У світі є безліч унікальних пам'яток архітектури й мистецтва. Особливість архітектури полягає в тому, що вона поєднує різні жанри: архітектуру, скульптуру й живопис. Саме архітектура створює унікальний вигляд наших міст. Тож давайте берегти свою архітектурну й мистецьку спадщину, дізнаватися більше про історію величних споруд і намагатися зрозуміти велич того, що нас оточує.

* Хвилинка на цікавинку

16 листопада 1945 р. у Лондоні було засновано міжнародну організацію ЮНЕСКО, що займається розвитком національної культури та підтримкою пам'яток архітектури й мистецтва. До складу організації входить 195 країн світу. Україна стала членом ЮНЕСКО 12 травня 1954 р.

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Що таке пам'ятка мистецтва? Наведіть приклади.
2. Що таке менгіри, дольмени і кромлехи? З якою метою їх будували?
3. Які з відомих вам пам'яток можна віднести до періоду Стародавнього світу? А які до періоду Середньовіччя?
4. Які були особливості архітектури України?

II. Обговоріть у групі

Які відомості про життя людей у давнину історикам дають архітектурні споруди? А мистецькі твори? Відповідь підготуйте у вигляді плану доповіді.

Архітектурні споруди	Мистецькі твори

III. Мислю творчо

Дослідіть пам'ятку мистецтва (*на ваш вибір*) згідно із запропонованим планом (с. 157). За результатами дослідження підготуйте презентацію.

§ 27 ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

Пригадайте рівні вивчення історії: локальний (місцевий), загальнодержавний, загальносвітовий. Визначте у чому полягає відмінність між ними. Для чого потрібно вивчати історію рідного краю?

1. ІСТОРІЯ РІДНОГО КРАЮ

Історія рідного краю — важлива складова історії країни і держави. В кожному регіоні, місті, більшості сіл України працюють краєзнавці. Можливо, серед них є ваші знайомі або ваші вчителі. Чим же займаються краєзнавці?

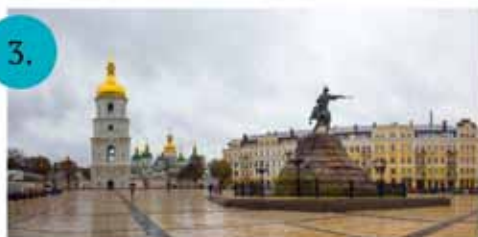
Краєзнавство — це комплекс вже відомих вам історичних дисциплін, але особливість у тому, що вони застосовуються для наукового дослідження окремої частини нашої Батьківщини — рідного краю. Край — поняття не дуже чітко визначене. Це може бути історичний регіон, область, район чи окремий населений пункт. Краєзнавці вивчають природу, населення, особливості господарства, культури краю. Та звісно досліджують його минуле.

1.

2.

3.

Різні регіони й міста з характерними ознаками

Які краї зображені на світлинах? Чи є тут ваш рідний край? Доберіть зображення для опису вашого рідного краю.

Краєзнавці часто створюють гуртки, наукові товариства, у багатьох місцях є краєзнавчі музеї. Є різні напрямки краєзнавства. Нас цікавить **історичне краєзнавство** — дослідження історії рідного краю. Воно є окремою історичною дисципліною, завдання якої — досліджувати історичні події, що відбувалися на території краю, місцеві пам'ятки історії та культури.

Місцева історія відзначається увагою до деталей повсякденного життя людей. Крім даних археології, архівних документів і музейних експозицій, краєзнавець мусить залучати особисті спогади, свідчення очевидців, родинні архіви та власні спостереження. Його цікавить місцевий фольклор, топоніми, матеріали етнографічних досліджень, особливості мови.

Теми краєзнавчих досліджень також різноманітні — від загальної історії краю до вивчення історії вулиць, окремих будівель, історичних і культурних пам'яток, біографій видатних земляків, родинної історії. З таких фрагментів згодом і складається загальна історія України.

Варто запам'ятати!

Історичне краєзнавство — історична дисципліна, яка досліджує місцеву історію.

2. ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННЯ. РОДИННА ІСТОРІЯ

Історичне краєзнавство перетинається ще з однією історичною дисципліною — **історією повсякденності**. Вона досліджує умови життя, праці та відпочинку, побуту, раціону харчування, способів лікування тощо, а також світогляд, норми поведінки й уподобання більшості населення, так званих пересічних людей. Раніше історики майже не звертали на них увагу. Насправді історія повсякдення є дослідженням тих людей, які і творять історію, але до того ж залишаються для дослідника «безіменними» і «мовчазними». Тільки досліджуючи їхнє життя, історик наближається до справжніх дійових осіб історії. Історія людства як з цеглинок складається з історій окремих людей, адже кожен із нас є творцем самої історії.

1.

2.

3.

4.

Користуючись ілюстраціями, схарактеризуйте повсякденне життя українців у різні історичні періоди.

Кожна людина походить зі своєї родини. Родинні зв'язки учасників подій є дуже важливими для історичного дослідження. У давнину походження людини визначало все її подальше життя. Селянин зазвичай не полишав свого села аж до смерті. Ремісник передавав свою майстерню сину. Володарі та знать укладали шлюби тільки з представниками родин, які також мали високе походження.

1.

2.

3.

4.

Зображення людей з різних верств населення

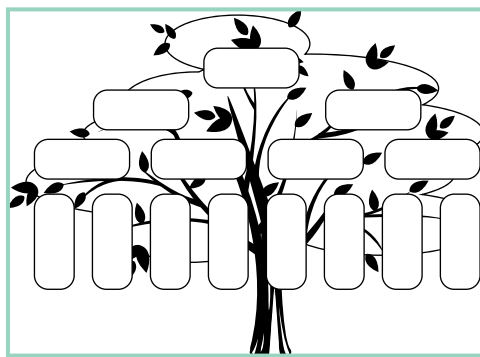
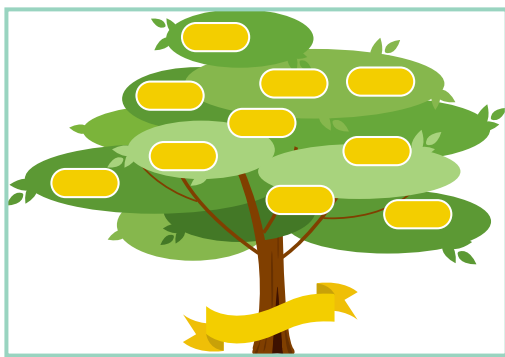

До якої групи населення належать, на вашу думку, люди, зображені на малюнках?

У таких умовах знати і пам'ятати свій **родовід** вимагали життєві обставини. Наприклад, щоб отримати спадок, треба було надати докази родинного зв'язку з померлим. Але пам'ятали родовід не тільки з практичних міркувань. В усі часи люди дбайливо зберігали пам'ять про предків. Шляхетним походженням пишалися та зверхньо ставилися до простолюду.

Тож збиранням відомостей про походження родів, прізвищ і ступенів спорідненості між людьми почали займатися ще в давнину. Ці дані стали в пригоді історикам. Вивченням родинних зв'язків займається **генеалогія** (з грец. — *родовід*). Це також спеціальна історична дисципліна. Відомості про родовід зазвичай зображують у формі **генеалогічної таблиці**.

Родове дерево Генеалогічна таблиця

Яку інформацію для історичного дослідження дає дослідження родоводу?

Такі дослідження допомагають історикам розплутати деякі історичні загадки, встановити справжні імена учасників історичних подій.

Людина, родина, у якій вона народилася, її повсякденне життя, місто чи село, у якому вона живе — усе це складові частини історії України та всього світу.

Натомість, не завжди традиції, звичаї, вірування людей бувають схожими одне з одними. Кожний населений пункт, історико-географічний регіон має свої особливості, визначені природними, суспільними та іншими чинниками.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Як ви розумієте поняття «рідний край»?
2. Що таке історичне краєзнавство?
3. Чому важливо вивчати історію повсякдення?
4. Яку інформацію для розуміння історії країни може дати історія окремої родини?

II. Обговоріть у групі

1. Які визначні події відбувались в історії вашого рідного краю? Яку роль вони відіграли в історії України і світу? Що, на вашу думку, треба було б ще дослідити в історії вашого краю?
2. Розгляньте схему. Поміркуйте, як одні й ті самі події можуть розгортатися на рівні населеного пункту/держави/світу.

III. Мислю творчо

Сучасні технології значно полегшують життя людини. Ще 30 років тому існувала потреба у використанні паперових географічних карт, а сьогодні ми дедалі частіше послуговуємося інтерактивними застосунками. Використовуючи застосунок «Карти Гугл» (Google maps), знайдіть на карті свій населений пункт. Відшукайте вулицю, на якій ви живете, на якій розташована школа, дитячий садок. Оберіть найдавніші об'єкти свого краю та підготуйте про них історичну довідку. Презентуйте віртуальну екскурсію «Історія мого рідного краю» та презентуйте її на уроці.

§ 28 ПРАКТИЧНА РОБОТА. ВЧИМОСЯ СТВОРЮВАТИ ЕКСКУРСІЙНИЙ МАРШРУТ

Пригадайте, що таке екскурсія. На яких екскурсіях вам доводилося бувати? Яка основна мета проведення екскурсій?

1. ПОНЯТТЯ ЕКСКУРСІЙНОГО МАРШРУТУ

Варто запам'ятати!

Екскурсійний маршрут — найзручніший шлях руху екскурсійної групи від однієї локації до іншої за заздалегідь визначеним планом.

Локація — місце зосередження одного чи кількох екскурсійних об'єктів.

Відрізок екскурсійного маршруту церквами і храмами в м. Чернівці

Розгляньте приклад екскурсійного маршруту. Подумайте, чому маршрут побудований відповідним чином. Чим, на вашу думку, керувався розробник маршруту?

Екскурсійний маршрут має бути продуманим і якнайзручнішим. Розробка маршруту розпочинається з відбору об'єктів для відвідування під час екскурсії.

Поміркуймо!

Поміркуйте, за якими критеріями варто формувати перелік екскурсійні об'єкти.

Другим етапом створення екскурсійного маршруту є розробка самого маршруту екскурсії (руху між відібраними об'єктами) та написання тексту екскурсії. Розробка маршруту передбачає визначення розташування об'єктів і порядку їх відвідування, виявлення наявних транспортних шляхів, що ведуть до них, тощо. До того ж остаточно з'ясовується, чи відвідуватиметься пам'ятка.

Екскурсійні маршрути, як правило, вибудовують за хронологічним, тематичним і комплексним тематико-хронологічним принципом.

Якщо екскурсовод/екскурсоводка обирає хронологічний принцип, тоді екскурсійна група буде рухатися від найстарішої пам'ятки до найбільш сучасної (відповідно до часу їх виникнення). У разі побудови тематичного екскурсійного маршруту, всі об'єкти, що будуть відвідані, поєднуються спільною тематикою. Найбільшого поширення набув комплексний, тематико-хронологічний принцип. За ним розробка екскурсійного маршруту поєднує в собі обидва принципи: наявність спільної теми та хронологічну послідовність.

2. АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ ЕКСКУРСІЙНОГО МАРШРУТУ

Розробка екскурсійного маршруту зазвичай закінчується створенням картосхеми — прокладанням шляху, яким буде пересуватися екскурсійна група. Позначки на такій картосхемі можна створювати самостійно. Наприклад, суцільною лінією позначати піший маршрут, а штриховою — пересування транспортом. Напрямок руху має бути відображений стрілочками. На схемі окремими позначками можна позначати екскурсійні об'єкти й зазначати проміжні відстані (у км).

Діємо: практична хвилинка

Спробуйте самостійно створити екскурсійний маршрут своїм селом/містом. Скористайтеся запропонованими алгоритмом і легендою картосхеми.

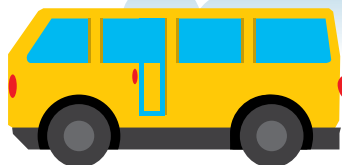
АЛГОРИТМ СТВОРЕННЯ ЕКСКУРСІЙНОГО МАРШРУТУ

Обрати екскурсійні
об'єкти

Продумати маршрут
(локації) екскурсії

Написати текст
екскурсії

Створити картосхему
екскурсійного
маршруту

ЛЕГЕНДА КАРТОСХЕМИ

Позначення екскурсійних об'єктів

Позначення руху транспортними засобами

Позначення пішого руху екскурсійної групи

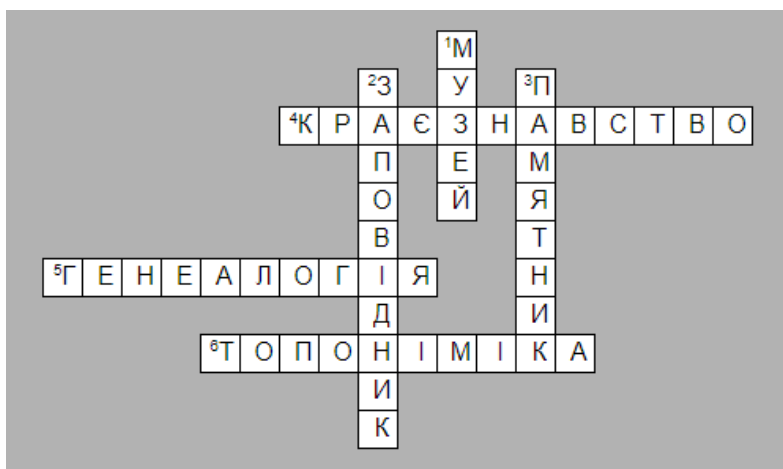
Позначення відстані між об'єктами у км

§ 29 УРОК УЗАГАЛЬНЕННЯ. КОНТРОЛЬ І КОРЕКЦІЯ НАВЧАЛЬНИХ ДОСЯГНЕНЬ

Що означає «побачити» і «почути» історію. Де можна це зробити?

1. КРОСВОРД НАВПАКИ

Розв'яжіть кросворд навпаки: до кожного слова складіть запитання.

2. ВІДТВОРЕННЯ ІСТОРИЧНОГО ТЕКСТУ

Зіскануйте QR-код і виконайте онлайн-вправу — реставруйте історичний текст.

Онлайн-вправа «Реставратор тексту»

3. АРХІТЕКТУРНА ВІКТОРИНА

Зіграйте в історичне лото. Визначте, які з пам'яток архітектури розташовані в Україні, а які — в інших країнах світу. Складіть розповідь про одну з пам'яток (*на вибір*) і проведіть нею уявну екскурсію для своїх однокласників/однокласниць.

1.

3.

4.

2.

5.

6.

РОЗДІЛ 4. ДОСЛІДНИКИ ІСТОРІЇ

§ 30 ЯК ЛЮДИНА ДОСЛІДЖУЄ МИНУЛЕ

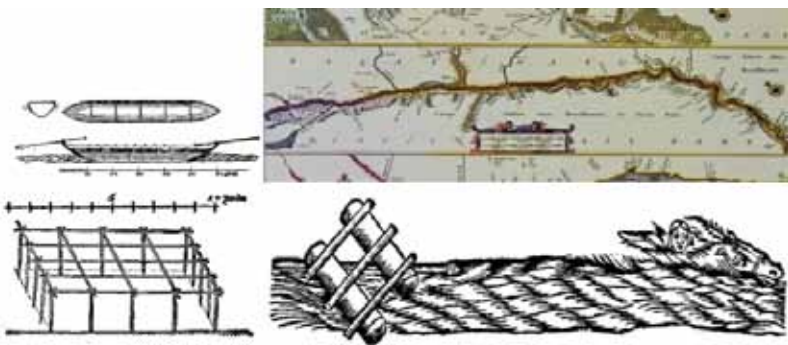
Пригадайте, яка мета наукового дослідження. Якою може бути мета історичного наукового дослідження? Навіщо досліджувати минуле?

1. ГОЛОВНІ ЦІЛІ ПІЗНАННЯ МИНУЛОГО

Уявіть собі, що було би з людством, якби люди забули про минуле. Без знань минулого неможливий рух. Михайло Грушевський, видатний український історик, в 1918 р. писав: *«Мусимо жертвувати всім, щоб урятувати найдорожче в сім моменті: самостійність і незалежність нашого народу... Помилки нам потомство пробачить...»* Ці слова він писав сто років тому, а вони актуальні й нині. А головне, що ми з вами можемо зробити власний висновок: наскільки правдиві його слова: *«Помилки нам потомство пробачить»*. Неодмінно потрібно пам'ятати й вивчати помилки людей минулого, але до того ж бути вдячними нашим предкам за те, що стільки часу, сил, навіть життя вони поклали за нашу свободу, за нашу незалежність.

?

Поміркуймо!

Малюнки Г. Левассера де Боплана

»» Розгляньте малюнки Г. Левассера де Боплана, зроблені в 1650 р. З якою метою використовували прилади, зображені Бопланом? Чого бракує, щоб зрозуміти зображення? »»

Дослідники, мандруючи, описували явища, події, свідками яких вони були. Першим істориком-дослідником вважають Геродота. В його «Історії» знаходимо описи життя скіфів. Він розповів про природу півдня України і народ, який тут жив. Україна також описана в працях античних географів, римських учених, візантійських й арабських мандрівників в X ст. Завдяки таким працям ми знаходимо відомості про те, на якому рівні розвитку перебували люди, які населяли територію України. Крім того, дослідники мали літературний хист, детально описували все, що бачили й чули, і ми відтворюємо своє минуле, ніби були свідками тих часів.

Про історичні факти щодо України XVII ст. багато цікавого розповів французький інженер і картограф Гійом Левассер де Боплан. Його праця — «Опис України» детально описує життя, традиції, побут татар, козаків і селян, морські походи запорозьких козаків, становище селян і їхні відносини з іншими верствами населення. «Опис України» цікавий не тільки вченим. Книжка написана як художній твір. Кожний, хто читає, ніби опиняється у XVI ст. й розмовляє з «тутешніми» селянами, які «потрапляли в повну залежність до злих панів». Перегортаючи сторінки, дізнаємось, що «багато хто (із селян) тікає, а найвідважніші з них через деякий час вважаються запорозькими козаками». Разом з автором побуваємо в Криму, який він називає «край Татарії». Дізнаємось, що для татар «конина смачніша, ніж волонина і овече та козине м'ясо. Що ж до баранини, то вона їм не відома». І ми співчуваємо, разом з дослідником: «Ось так той нещасний народ живе. Добру воду п'ють тільки тоді, коли трапиться, що буває дуже рідко».

В описі ми знаходимо й відповідь, чому важливо зберігати дослідження історії: *«Мені захотілось дослідити історію русів, однак намарне, розпитавши кількох найученіших, я дізнався тільки те, що великі і тривалі війни, які спустошували їхню землю з краю до краю, не помилували і їхніх бібліотек»*. Боплан детально описав, як козаки готуються до походів, як обирають старшого. Дізнаємось, як полковники і старі козаки віддають свій голос, за того, кого вважають

здібнішим. Обраний гетьман *«запевняє, що докладе зусиль і старання, аби гідно послужити як всім взагалі, так і кожному окремо. На ці слова кожен плече в долоні, вигукуючи «Слава! Слава!»»*.

Учені-дослідники збирають джерела і описують історичні факти. Отже, **історичні факти** — це дійсні події, які відбувались і їм притаманні такі характеристики: обмеження в часі і просторі, об'єктивність і невичерпність.

Що означає «об'єктивні»? Підтвержені кількома джерелами. Що означає «невичерпні»? Це те, що є можливість знаходити безмежну кількість джерел, які можуть підтвердити чи заперечити, що факт дійсно був.

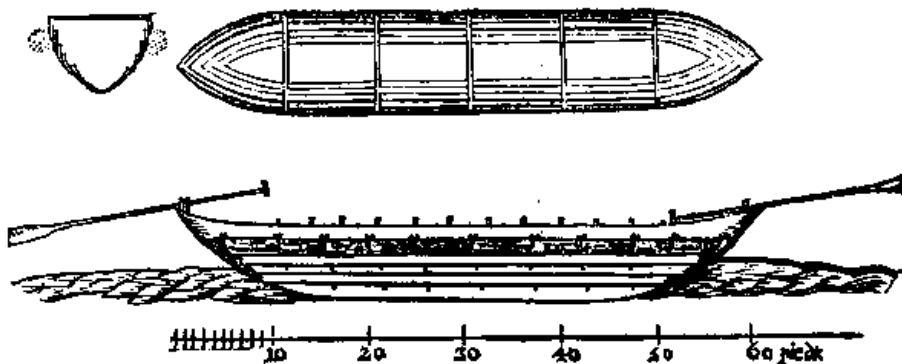
Так само, як у кожної людини існує бажання знати своїх батьків, історію свого роду, людина відчуває потребу знати історію своєї Батьківщини. Історія Батьківщини — це своєрідне коріння, яке живить людину.

Варто запам'ятати!

Історичні факти — це дійсні події, які відбувались і їм притаманні такі характеристики: обмеження в просторі, об'єктивність і невичерпність.

Діємо: практична хвилинка

Проаналізуйте уривок з «Опису України» Г. Боплана. Який із малюнків він описує?

Cette Figure se met au Cahier H

Малюнок човна Г. Боплана з «Опису України»

Коли вони вирішують йти війною на татар, щоб помститися за кривду й заподіяні грабунки, то вибирають осінню пору. Відправляють на Запорозжя усе, що необхідне для походу чи експедиції, для будівництва човнів і взагалі все, що, на їхню думку, буде потрібним. Та це зрозуміліше на рисунку, який я в загальних рисах накидав. На ньому можна бачити товсті, як бочки, в'язанки очерету, що щільно кріпляться одна до одної по всій довжині човна від одного краю до другого і міцно прикріплюються [до бортів] ликом із липи або дикої вишні. Їхні човни не мають верхньої палуби, і коли наповнюються водою, очерет, прив'язаний довкола човна, не дає йому затонути.

Г. Боплан «Опис України»

2. ФОРМИ І МЕТОДИ ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Варто запам'ятати!

Історичне дослідження — відтворення дослідником/дослідницею образу минулого на основі вивчення та осмислення історичних джерел.

Пригадаймо, які правила наукового дослідження ви використовували на уроках «Я досліджую світ». Створимо правила, які використовують історики.

Діємо: практична хвилинка

ПРАВИЛА НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Крок перший	Спостереження за об'єктами довкілля, їх вимірювання	
Крок другий	Визначення мети дослідження	
Крок третій	Планування діяльності, підготовка обладнання	
Крок четвертий	Проведення дослідів і фіксація (записування) результатів	
Крок п'ятий	Формулювання висновків, презентація результатів дослідження

Правила наукового дослідження

Ознайомтеся з правилами наукового дослідження. Які із цих правил потрібно змінити під час історичного дослідження? Чому?

ПРАВИЛА ІСТОРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Крок перший — визначення об'єкта дослідження, формулювання мети, з якою його проводять.

Крок другий — формулювання теми та проблеми дослідження. Що конкретно у визначеному об'єкті ви хочете дослідити? Яке питання потребує вивчення і пояснення?

Крок третій — підбір історичних джерел дослідження, розміщення їх у хронологічному порядку їхньої появи.

Крок четвертий — вивчення робіт інших дослідників на обрану вами тему. Що вони писали? Які джерела використовували?

Крок п'ятий — дослідження джерел шляхом їх порівняння і зіставлення, виявлення невідповідностей джерел між собою та перевірка їхньої правдивості.

Крок шостий — відділення перевірених відомостей — історичних фактів від інформації, яка є сумнівною та суперечливою.

Крок сьомий — обробка інформації щодо непевних даних висловлення **припущень (гіпотез)** — тобто суджень про можливі варіанти розвитку подій.

Крок восьмий — формування висновків, опис і презентація результатів дослідження.

Історичне дослідження завжди розпочинається з проблемного питання, яке або не вивчене вченими, або є дискусійним. Наприклад, питання, які порушує Сергій Плохій, професор Гарвардського університету: «Що відрізняє українців від росіян? Хто має права на Крим та Східну Україну? Чому українські події мають важливі міжнародні наслідки?»

Наступний крок потребує зібрати ті джерела, які висвічують проблемне питання. І тут на нас чекає несподіванка. Марк Блок вважав, що «Самі по собі джерела нічого не говорять. Історик, який вивчає джерела, повинен шукати в них відповідь на якесь певне питання. Залежно від того, про що це питання, джерело може повідомляти різну інформацію». Тому

Скіфська пектораль із Товстої Могили

треба ознайомитися з результатами роботи попередніх дослідників з обраної теми. Саме дослідження полягає в аналізі та перевірці джерел. Результатом роботи є історичний опис, у якому і створюється **образ минулого**. Оскільки він створюється у свідомості історика/історикині, то в різних дослідників/дослідниць він цілком може відрізнятись навіть щодо тих самих історичних подій.

Історичні подробиці

Пектораль, яка датується IV століттям до нашої ери колись прикрасила груди скіфського царя. У її центрі зображення двох бородатих скіфів, які стоять на колінах і тримають у руках овечу шкуру. Це нагадує руно аргонавтів — символ влади й царського сану. Крилаті грифони — наймогутніші тварини в грецькій міфології, напіворли, напівлеви — нападають на коней, найважливіших тварин у житті скіфів. Це свідчить про тісні зв'язки між греками та скіфами.

Сергій Плохій, український історик

Варто запам'ятати!

Історичний образ — це результат відображення того чи іншого об'єкта у свідомості людини.

Отже, історичні джерела в руках історика-дослідника/історикині-дослідниці відтворюють минуле з метою оцінити зроблені людством кроки передбачити кроки в майбутнє.

Діємо: практичні завдання

Розгляньте схему. Визначте, як пов'язані між собою представлені поняття. Наведіть їхні приклади.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Вставте пропущені слова у речення:

а) Історичний факт — це _____, які _____ і їм притаманні такі характеристики: _____, _____, _____.

б) Історичне дослідження — це _____, мета якого _____, скласти _____ і розкрити _____ таким чином, щоб _____.

в) Історичний образ — це результат _____ у _____ людини.

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи і спробуйте обговорити зображення. Які проблемні питання для дослідження ви можете запропонувати?

Уборка льону в Малоросії
(фото В. Світличного, ХІХ ст.)

Прихід колдуна на селянське
весілля (художник —
Василь Максимов, 1875 р.)

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/дослідницею історії вашого роду. Знайдіть історичні джерела, які з'явилися у вашій родині до вашої появи на світ. Спробуйте описати історичне джерело за таким планом:

1. Опис історичного джерела	2. Час появи у вашій родині
	3. Чим це пояснюється?
	4. Існує будь-яка інформація, яка це спростовує. Якщо є - опишіть її
	5. Історія, яка пов'язана з появою і вашою родиною

§ 31 МОЯ МАЙБУТНЯ ПРОФЕСІЯ — ІСТОРИК

У Літописі Самійла Величка ми знаходимо такі слова: «Хмельницький, оставивши вічне службу свою, уйшов вове от гніва панського» Поміркуйте, що потрібно знати істориком, вивчаючи стародавні документи.

1. ЯК ПРАЦЮЮТЬ ІСТОРИКИ?

Як ви вже знаєте, історики, досліджуючи джерела, знаходять інформацію, перевіряють її та роблять висновки.

Працюючи з різноманітними історичними джерелами: письмовими, речовими (археологічними знахідками або іншими свідками минулого), усними переказами, дослідники повинні вирішити багато завдань. Подивіться ще раз на витяг з літопису Самійла Величка.

Перше, що повинні знати історики, які досліджують цей текст: мову, якою написано. Тільки в цьому реченні ми знаходимо три мови: українську, польську й російську.

Друге: історикам необхідно встановити час, у який написано текст.

Крім того, досліджуючи джерело, потрібно розуміти, з якою метою воно створене автором. Історикам необхідно знати всі джерела, які були написані раніше. Коли ви самостійно почнете досліджувати літописи, зрозумієте, що деякі історичні події були в них описані так, нібито переписані із Біблії.

? Поміркуймо!

Прочитайте уривок з літопису Самійла Величка. Як ви думаєте, що ще потрібно знати історикам, які вивчають старовинні тексти?

Потоцький будував фортецю. Одного разу він запитав у конюшого свого, Богдана Хмельницького:

«...пане Хмельницький, як ся тобі мнить о той фортеці?»

Хмельницький учинил неосторожне такий на слово панське отвіт: «Ясневельможний мосці добродію, що рука людська зділаєт, то тая ж і зопсовати может».

Що любо єсть правда, однак тим отвітом Хмельницького тот пан Потоцький, барзо уражен, но Хмельницький не постерегл того. Леч от других братті своєї, з которими міл добре захованне і приязнь, гди зостал перестережен, іж міл того дня от меча панського стратити свою голову. Хмельницький, вийшов з замку на квартиру свою в місто Броди. Хмельницький тим часом миль три і чотири могл улузати».

Розгляньте зображення. Поміркуйте, які з наведених літописів з'явилися раніше, а які — пізніше.

* Хвилинка на цікавинку

Розгляньте мініатюру з Пересопницького Євангелія. Поміркуйте, що ще потрібно знати історикам, які вивчають старовинні історичні джерела.

Кожна із чотирьох частин Пересопницького рукопису починається із зображення євангелістів. Проте двоє з них «помінялися» символами: Марко зображений з орлом, а Іоан — з левом.

Автор мініатюр відтворив традиційно євангелістів за роботою — Матвій загострює перо, Марко думає, Лука ставить чорнильницю, Іоан диктує, але жоден з них не зображений в момент написання тексту.

Дивовижною є історія про рятування Пересопницького Євангелія під час Другої світової війни. Працівники Полтавського музею поклали його з фарфоровими експонатами музею і відправили до Уфи, щоб німці не знищили. Після війни воно опинилося у Києво-Печерській лаврі, де ніхто не підозрював про цінність книги. Виявив Євангеліє професор Сергій Маслов. Він передав пам'ятку до Інституту рукопису нинішньої Національної бібліотеки імені Володимира Вернадського, де вона зберігається дотепер. Президенти України складають присягу на вірність народу України, кладучи руку на Пересопницьке Євангеліє.

Крім того, історики мають знати, якими текстами користувався автор досліджуваного істориками письмового джерела. Це їм потрібно для того, щоб розуміти, що було запозичено, а яке речення, або яку думку автор додав свою.

Історики шукають того сенсу, який вкладав у текст автор джерела. Вони досліджують не тільки буквальне значення слів автора, а й шукають таємний і символічний, алегорич-

ний сенс, який ховали автори у своїх творах. Історики знаходять, яку мораль доносили автори своїм читачам, або нащадкам.

На Пересопницькому Євангеліє президент України складають присягу

» Знайдіть сім особливостей цього рукопису.

2. ФАХ ІСТОРИКА. ІСТОРИЧНЕ МИСЛЕННЯ

Чим же відрізняється історик від усіх інших науковців? І що ж таке історичне мислення? Історик відтворює минуле, осмислює його, оцінює з точки зору того, наскільки «уроки» минулого можуть стати в пригоді сучасним людям. Іноді історики можуть прогнозувати майбутнє. У своїй роботі вони зіставляють події, факти, джерела. Виокремлюють спільні й відмінні риси. Досліджуючи кілька предметів, роблять висновок про всю групу. Так, наприклад, аналізуючи Пересопницьке Євангеліє, порівнювали — на яких іконах того часу плащі розвивались від вітру. Таким чином, знайшли деякі волинські ікони з подібним зображенням. Тож професія історика схожа на роботу детектива. Так само історик замислюється над проблемою, знаходить факти й події, з'ясовує передумови, причини, привід до події, до якого результату вони привели і до яких наслідків. Таким чином, аналізуючи, історики відтворюють минуле, оцінюють значення подій і прогнозують, до яких наслідків у майбутньому можуть привести події сучасності.

3. СТАНОВЛЕННЯ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ. ВИДАТНІ ІСТОРИКИ МИНУЛОГО І СУЧАСНОСТІ

Історичну науку створювали історики — дослідники. Першим дослідником історії України був *Микола Костомаров*, який народився у 1817 р. Батько його походив родом із козаків-переселенців, мати була українською селянкою. Він був другом Тараса Шевченка. Костомаров першим став досліджувати історію Козацької України.

Діємо: практична хвилинка

Прочитайте вірш М. Костомарова «Пісня моя». Спробуйте встановити й довести, про що йдеться у вірші. Створіть колаж, який ілюструє вірш.

Микола Костомаров «Книга буття
Українського народу»

*Од Сосни і до Сяна вона протягнулася,
До хмари карпатської вона доторкнулася,
Чорноморською водою вмивається,
Лугами, як квітками, квітчається,
Дніпром стародавнім підперезана,
Річками, як стрічками, поубирана,
Городами-намистами пообвішана.*

Видатний український історик **Дмитро Яворницький** народився в селі Сонцівка Харківського повіту у 1855 р. У 1892 р. було надруковано перший том «Історії запорозьких козаків», потім ще два томи вийшли у світ. Був керівником музею козацтва. У 1934 р. радянська влада звільнила Яворницького з посади, відтак до кінця свого життя він лишився безробітним. Помер видатний історик запорозького козацтва 5 серпня 1940 р.

Ми маємо пишатися видатним українським істориком **Михайлом Грушевським**, який народився у 1866 р. Рід його батька походив від козаків Груш, рід матері — від греко-католицьких священників. Михайло закінчив Тифліську гімназію, потім історико-філологічний факультет Університету святого Володимира. Студентом підготував конкурсну роботу «Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст.». Робота була удостоєна золотої медалі. У 1894 р. М. Грушевський переїхав до Львова і очолив першу на українських землях кафедру історії України.

Грушевський провів величезну роботу зі збирання джерел з історії України. Він перший дослідив і написав десятитомну «Історію України-Русі». Вчений вважав написання такої історії справою честі свого покоління. «Історія України-Русі» залишилася не закінченою, оскільки обраний для неї план перевищував можливості одного людського життя.

У 1931–1934 рр. Грушевський жив у Москві під постійним наглядом більшовицької таємної поліції. На початку 1937 р. помер у Кисловодську. Похований у Києві на Байковому цвинтарі.

До 1991 р. його твори не перевидавали; раніше надруковані дослідження вилучали з бібліотек і знищували. Його ім'я всіляко замовчувалося, а там, де замовчати було неможливо — він ганьбився такими ярликами, як «*ворог українського народу*». Такі «блага» зазнав радянський академік від радянської влади за те, що він прагнув для України самостійного буття.

Лише в незалежній Україні оцінено його внесок в українську науку й державність. Відбулося видання його творів і вшанування пам'яті.

Київська маніфестація 1917 р. Виступ М. Грушевського

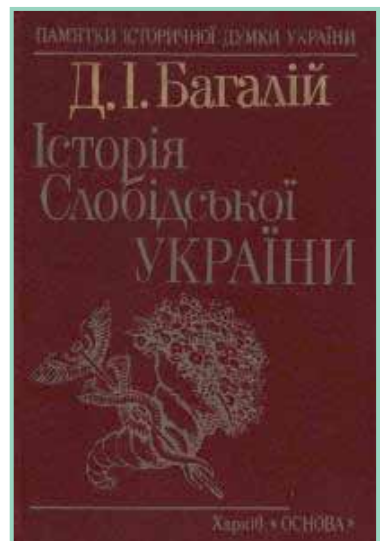

Доведіть, що слова М. Грушевського, висловлені понад сто років тому, стали дійсністю.

Грушевський пізніше запише: *«Мета маніфестації 19 березня була досягнена: вона виявила наглядно, яскраво і імпазантно, що українство — це не фікція в головах гуртка романтиків чи маніяків-інтелегентів, а жива сила, яка має силу над масами, їх рушає й підіймає.»*

Грунтовні дослідження з історії Слобожанщини належать Дмитрові Багалію. Усе своє життя вчений присвятив вивченню суспільного, економічного, культурного розвитку Сло-

бідської України. Професор харківського імператорського університету Дмитро Багалій видав фундаментальні праці «Історія Слобідської України» та «История Харькова за 250 лет его существования», у яких детально описував життя місцевого населення.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Встановіть відповідність:

1 Книга буття українського народу

А Микола Костомаров

2 Історія України-Русі

Б Михайло Грушевський

3 Історія запорозьких козаків

В Дмитро Яворницький

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся в три групи. Висловіть власне судження про значення для сучасності дослідження історії вченими, про яких ви дізналися на уроці.

III. Мислю творчо

Започаткуйте мініпроект «Життя і діяльність українських істориків». За допомогою додаткових джерел інформації створіть сторінку у соціальній мережі одного із науковців. Поміркуйте, яку інформацію доречно викладати у інтернет-просторі. Чи завжди є потреба поширювати детальну біографію та власні здобутки у соціальних мережах? Презентуйте роботи своїх груп й обговоріть їх у класі.

§ 32 НАВІЩО ПОТРІБНА ІСТОРІЯ

Поміркуйте, чому нас може навчити минуле. Які прислів'я про цінність часу вам відомі? Про що свідчать ці прислів'я?

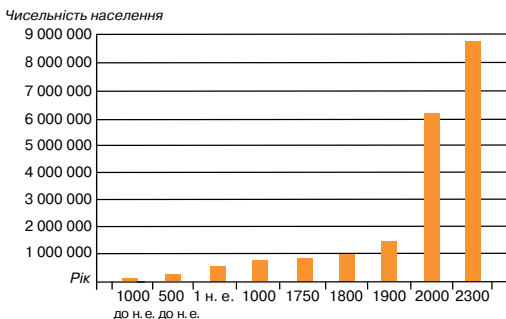
*Біда помучить і мудрості научить.
Година вранці варта двох увечері.
Диму без вогню не буває.
Краще пізно, як ніколи.
Менше говори — більше почуєш.*

1. ІСТОРИЧНА ЗАКОНОМІРНІСТЬ І ВИПАДОК

Історія як будь-яка наука повинна мати свої закони. Чи існують історичні закони? Це питання завжди хвилювало істориків. В різні історичні епохи відповідали на нього по-різному. Епоха Просвітництва визнавала існування цих законів. Під час революційних потрясінь учені замислювалися про сенс того, що відбувається в історії. Проте, час минав, вчені досліджували те, що відбувалося з людством. І, аналізуючи, доходили висновку, що розвиток людства на відміну від розвитку природи не підкоряється чітким законам, а відбувається скоріше за певними правилами, які проявляються або як **історична закономірність**, або як **випадок**.

Діємо: практична хвилинка

Розгляньте діаграму приросту населення з 8000 до н.е. до 2300 р. у якому році відбувся значний приріст населення? Поміркуйте, які наслідки це могло спричинити?

Діаграма приросту населення з 8000 до н.е. до 2300 р. н.е.

У чому проявляється історична закономірність? У XVIII ст. людей на Землі стало більше. Це привело до того, що люди шукали місце для життя. Таким чином «білі плями» на Землі були заселені людьми. Подивіться на діаграму. Уявіть, що ви історики, які досліджують історію і перебувають у 1985 р. Ми можемо спрогнозувати, до чого призведе збільшення людей на планеті, якщо, за сто років з 1800 по 1900 населення збільшилося на 656 000, натомість з 1900 по 1985 рік збільшилося на 3 млрд і прогнозується на 2000 рік досягти 6 млрд?

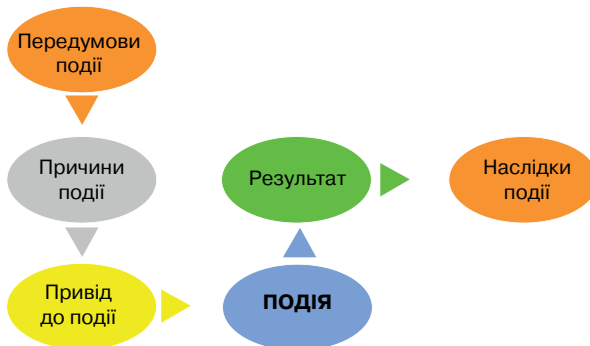
Зокрема вчені-історики встановили, що кліматичні зміни та збільшення кількості населення призводять до того, що населення, яке мешкає в селі, переїжджає в міста. Проте роботи не знаходять і починаються страйки, революції, зміни уряду.

Варто запам'ятати!

Історична закономірність — об'єктивно існуючий, необхідний, що постійно відтворюється в просторі й часі зв'язок явищ суспільного життя.

Отже, історики визначають, що будь-яке явище має **причину**. Визначити її — означає відповісти на запитання: «**Чому це сталося?**». Причина, своєю чергою повинна доповнюватися **передумовами**, які відповідають на запитання: «**Які умови зробили подію можливою?**» Коли причини й передумови складаються, знаходиться **привід**, який запускає події. Будь-яка подія має **результат і наслідки**.

Розгляньте схему. Пригадайте події, які ви вже вивчали на уроках історії. Знайдіть до кожної події передумови, причини, привід, результат і наслідки. Чому, на вашу думку, ці події спричинили саме такі наслідки?

Історичні закономірності реалізуються в певних умовах, і з урахуванням історичних випадковостей.

Діємо: практична хвилинка

Прочитайте про випадковості, які змінили світ. Створіть колаж, який ілюструє наслідки, які відбулися завдяки випадковостям.

У 2002 році затонув нафтовий танкер «Престиж». Помилки команди призвели до екологічної катастрофи, загинуло близько 300 тис. птахів, матеріальний збиток склав 5,7 млрд доларів США.

Вчений Олександр Флемінг не дуже дотримувався порядку. Йдучи у відпустку, він залишив стафілококи в лабораторній чашці на два тижні. Весь цей час у лабораторію ніхто не заходив, і коли Флемінг повернувся, чашки були заповнені цвіллю, а стафілококи померли. Так випадково був відкритий антибіотик пеніцилін — і люди перестали гинути від цілого ряду бактеріальних інфекцій.

У 1888 р. в французькій газеті була опублікована стаття «Торговець смертю мертвий», в якій йшлося про смерть Альфреда Нобеля. Ця публікація була помилковою, тому що в одній з лікарень Канн помер не Альфред, а його рідний брат Людвіг. Прочитавши некролог, винахідник динаміту Альфред Нобель замислився про те, яким він залишиться в пам'яті нащадків. Не бажаючи такої слави, він заповів усе своє майно спеціаль-

Нафтовий танкер «Престиж»

Олександр Флемінг

Альфред Нобель

ному фонду, який буде заохочувати науку в усьому світі. Так випадково світ отримав Нобелівську премію.

Отже, історична випадковість цікавить істориків, коли вона впливає на хід історії. Вона може бути породжена діяльністю людини, або стихійними силами природи. Внутрішньою рушійною силою історії є прагнення людей — їх потреби, інтереси, мотиви, цілі.

2. ІСТОРИЧНА АЛЬТЕРНАТИВА

Історики не тільки відтворюють минуле, а й знаходять наслідки подій. Історики прогнозують альтернативні шляхи розвитку історії. Історик може не тільки висвітлити минуле «як це було», пояснити «чому було саме так, а не інакше», а й запропонувати інші варіанти розвитку подій. Досліджуючи історичні події, завжди постає питання вибору форм, шляхів, термінів вирішення тих чи інших завдань, які постають перед суспільством. Історія надає людині можливості вибору шляхів і способів подальшого розвитку, і тому потребує від вчених-дослідників аналізувати, оцінювати не тільки той варіант подій, що відбувся, а й варіанти нездійснені. Можливо, вони повторяться і історія відбудеться альтернативним, кращим варіантом.

3. ПРОГРЕС І РЕГРЕС. ЦИВІЛІЗАЦІЯ

Що ж таке цивілізація? Передусім, це суспільство, яке впродовж певного часу має сталі особливі риси у своїй організації, економіці, культурі, а також спільні духовні цінності й ідеали.

Варто запам'ятати!

Прогрес і регрес (лат. *progressus* — рух уперед, розвиток; *regressus* — зворотний рух) — за допомогою цих категорій вчені визначають рух історії.

Прогрес — розвиток суспільства «уперед» — досягнення більш високого рівня розвитку у різних сферах життя.

Регрес — рух «по низхідній» порівняно з попереднім рівнем розвитку, у минулі часи.

На уроках історії ви поступово визначите, як відбувався прогрес. Відстежите, як розвивалися вміння і навички лю-

дей, як суспільство ставало могутнішим. Водночас ви побачите, як народи, які перебували на нижчому рівні, завойовували держави й руйнували те, що набувалося тисячоліттями. Як знову і знову суспільство підіймалось і відбудовувало все з початку. Ви зрозумієте, чому деякі народи не змогли повернутися на той рівень культурного розвитку, якого тисячу років по тому досягли їхні предки.

Перед людством стоїть проблема збереження і збагачення духовних надбань, досягнення злагоди й порозуміння народів. Пам'ять про них слугуватиме відповіддю на запитання сучасників. Кожне покоління в історії залишає власний відбиток, який допомагає встановлювати історичну істину.

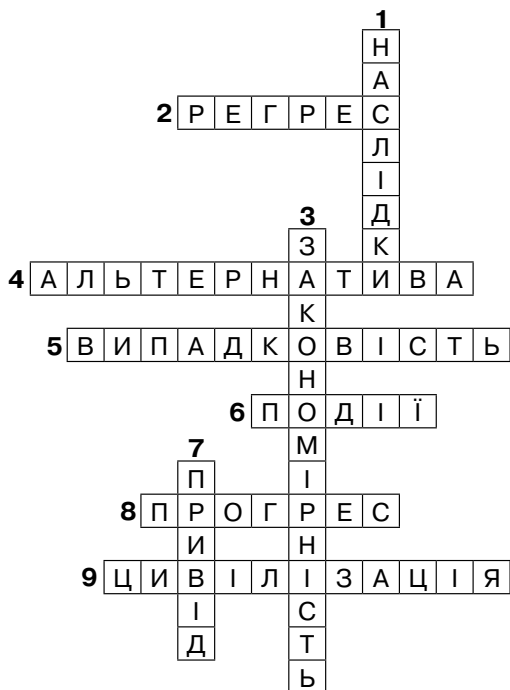
Розгляньте колаж. Про які прогресивні події України він свідчить? Подумайте, що покладено в основу цих подій? Доведіть, що це прогресивні для людства події.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

Складіть запитання до кожного слова в кросворді.

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи й за допомогою хмаринок слів складіть короткі повідомлення про прогрес і регрес в історії цивілізацій.

III. Мислю творчо

Уявіть себе дослідником/дослідницею історії. Спробуйте дослідити й довести, які з подій, про які ви дізналися на уроках історії, були прогресивними, а які мали регресивний характер.

§ 33 «СЕНС» ІСТОРІЇ.

БАГАТОМАНІТНІСТЬ ІСТОРІЇ

Пригадайте, що таке календарний та історичний час. Які особливості відліку історичного часу в різних народів вам відомі? Що досліджують сучасні історики?

1. ЧИ ВСЕ ВЖЕ ДОСЛІДЖЕНО?

Чи все досліджено в історії? Як ви гадаєте? А якщо ні, то запропонуйте запитання, відповіді на які вам цікаво було б дізнатися з історії.

Українські вчені — дослідники теж замислюються на запитанням: чи є «білі плями» в історії? «Білими плямами» вчені будь-якої науки вважають місця, які ще не досліджені. Уявімо картину, складену із пазлів. Якщо деякі пазли загубились, або малюнок на них пошкоджено, картина виглядає незрозумілою. Так само з білими плямами в науці. І на шляху відтворення цих пошкоджених «пазлів», спочатку вчені-історики зустрічають три перешкоди, які постійно сперечаються, заважають одна одній. Перша — це пошук істини, пошук правдивого. Друга — це пошук очевидного. Тобто під час дослідження всі, хто отримає результат дослідження, повинні погодитись визнати результат. Всі повинні визнати його очевидним. І тут виникає суперечка — вчені досліджують невеличкий шматочок від всього, що відбувалось. І ніхто не знає, чи є ще якісь джерела, які можуть спростувати висновки. А може існують джерела, які змінять кут зору дослідження. І третя перешкода — це як ученому «прибрати» свої переконання, своє бачення, яке існує перед дослідженням. Дослідник/дослідниця має так досліджувати нові джерела, нібито він учень/учениця, який/яка навчається у школі й із цього питання нічого не знає. Тільки в такому разі він/вона зможе відкрити щось нове.

Діємо: практичні завдання

Об'єднайтеся у групи та обговоріть тему «білих плям» в історії за критеріями: істина, хибність, очевидне, дискусія, упередженість.

Розгляньте світлини храмів в Острозі — невеличкому місті в Рівненській області. У славному місті Острозі діяло сім православних церков, два католицькі храми, дві синагоги, татарська мечеть, євангельський молитовний дім. Уявіть простір, у якому всі ці споруди стоять стіна в стіну. Поміркуйте, як це сприймали люди. Як вітались одне з одним, коли йшли на служби, адже вони всі знали одне одного? Як склалися між ними сусідські відносини? Запропонуйте теми для досліджень.

Богоявленський собор на Замковій горі в м. Острого

За п'ять віків свого існування соборна церква Богоявлення відчула на собі всі історичні перипетії, що випали на долю міста. Дослідники схилиються до думки, що храм було побудовано на місці старої дерев'яної церкви князем Костянтином Івановичем Острозьким у першій чверті XVI ст. після переможної битви під Оршею 1514 р. Збережений донині напис на бійницях однієї зі стін із датою «1521» історики вважають роком побудови церкви. Собор свого часу мав не лише культове, а й оборонне призначення. Водночас був ще й усипальницею родини князів Острозьких. Тут знайшли вічний спочинок Василь (Красний), Олександр, Василь-Костянтин і меценатка Острозької академії Гальшка Острозька.

Костел Преподобної Діви Марії
Храм преподобного Федора

Острозького (Костел святої Трійці
ордену отців капуцинів, XVIII ст.)

Храм преподобного Федора Острозького (Костел святої Трійці ордену отців капуцинів, XVIII ст.)

Первісно це приміщення було побудоване як костел при монастирі капуцинів. Однак монастир проіснував тут недовго: після поразки польського повстання у 1832 р. костел зачищено російськими властями.

З 1865 р. графиня Антоніна Блудова започаткувала в ньому навчальний заклад для дівчат. Костел перетворили на православно церкву Кирила і Мефодія. У 1939 р. монастир разом із храмом на кілька місяців було повернуто католикам. З 1994 р. у стінах колишнього монастиря розмістився відроджений університет «Острозька академія».

Велика Синагога

Острозька синагога є однією з найстаріших у Східній Європі, збудована у 1611–1612 рр.. Крім богослужіння, тут влаштовували загальні збори громади, навчали дітей, равинів, проводилися суди. У 1941 р. синагогу зруйнували та пограбували німецькі окупанти. У 2016 р. розпочалося її відновлення.

Миколаївська церква в Острозі існувала ще із середини XIV ст.

Свято-Миколаївська церква та каплиця з'явилася в Острозі ще у XIV ст. Перші відомості про неї пов'язують з іменем князя Данила Острозького. Певний період обов'язки священника церкви виконував Дем'ян Наливайко (брат Северина Наливайка, керівника козацької війни 1594–1596 рр.). Сьогодні свято-миколаївська община відбудувала храм приблизно в тому вигляді, якою церква була у XVII–XVIII ст.

Воскресенська церква

Перша згадка про церкву в ім'я Світлого Воскресіння Христового на Новому місті в Острозі зустрічається в документах Луцького братського монастиря XVI ст. Однак наприкінці XIX ст. церква, яка простояла вже більше двохсот років на березі річки, почала осідати, куполи її нахилилися в сторону Вілії. Новий храм був закладений в 1903 р. Отже, храм є пам'яткою архітектури початку XX ст.

Костел Успіння Пресвятої Діви Марії

Парафіяльний костел Успіння Пресвятої Діви Марії має давню історію. За легендою, спочатку це була православна церква Пречистої Діви. Пізніше, за вказівкою православного святого князя Федора Острозького, будівлю перетворили в католицький храм. Згодом до храму прибудували каплицю Діви Марії та каплицю Яна Непомука.

Запитаємо у вчених-істориків: Які на сьогодні є «білі пля-

ми»? Їх безліч, наведемо лише приклади.

Як давні люди бачили світ і себе у ньому? Як і у що вірили? Для відповіді на це запитання треба навчитися критично досліджувати письмові та усні джерела, розуміти мову й символи давнини.

Як співіснували, укладали шлюби представники різних вірувань? І якої віри були їхні діти? А як співіснували брати й сестри, які належали до різних конфесій? Дослідження цих питань, можливо, навчить нас бути толерантними одне до одного.

Є кілька недосліджених питань, які стосуються сільського люду, селян. Джерела свідчать, що вони були достатньо заможними, мали гроші.

Є думки, які невірно відображають життя селян. Наприклад, вважається, що селяни не мали права рухатися зі своєї домівки. Їх називали втікачами. Проте в джерелах існує таке поняття як оплата за перехід «втікачів» через чийсь володіння. Вона має назву «мимоходщина». «Втікачі» повинні були відшкодувати збитки, які завдавали під час перегону худоби луками, лісом або полем.

Є ще питання: «Як насправді спілкувались селяни із «панами»?» Мало досліджено, як деякі селяни виїжджали на навчання, навіть за кордон. Залишилося поза дослідженнями, як селянські діти потрапляли в армію, навіть до шляхетського корпусу. Варто дослідити, як деякі з кріпаків набували графського титулу, вступали на службу до царів.

А яку роль в історії відігравали вищі, освічені та заможні верстви населення? Чи справді вони були суцільними гнобителями та зрадниками інтересів «народу»? Чи можливий розвиток суспільства без держави?

Таким чином в історії залишається багато невирішених питань і проблем, які потребують подальших досліджень. Можливо хтось з вас стане у майбутньому істориком і запропонує вирішення деяких з них.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

I. Знаю й систематизую нову інформацію

1. Що історики називають «білими плямами»? У чому відмінність між «білими» та «чорними» плямами в історії?
2. Чи відрізняється вивчення «білих плям» від традиційного дослідження?
3. У чому цінність «білих плям» у сучасних історичних дослідженнях?

II. Обговоріть у групі

Об'єднайтеся у дві групи. Кожна команда має зайняти відповідну позицію щодо визначеної «білої плями» в історії. Проведіть дискусію та дайте відповідь на проблемне запитання: «Чи завжди «білі плями» можна оцінювати однозначно?»

III. Мислю творчо

Об'єднайтеся у дослідницькі команди та підготуйте творчі проекти-презентації про «білі плями» в історії України. Проілюструйте обрану «білу пляму» створивши скрайбінг чи замальовку.

«Біла пляма»	Історичний період, який охоплює	Основна інформація	Цікаві факти

§ 34 ПРАКТИЧНА РОБОТА. ІСТОРИЧНЕ МІНІДОСЛІДЖЕННЯ: «ДОСЛІДЖУЄМО ІСТОРІЮ СВОГО РОДУ»

Що означає для вас вислів сирійського-вченого Абу-ль-Фараджа (1226–1286 рр.): «Хто не пам'ятає минулого, той не має майбутнього»? На вашу думку, чи актуальні ці слова в наш час?

Ми з'являємося на світ і стаємо тим, що ми є лише завдяки нашим батькам, завдяки нашим предкам. Кожен із нас — це продовження зусиль всіх членів нашого роду. Всі приходять на землю, щоб виконати важливу місію в історії людської цивілізації — продовжити історію своєї сім'ї! У кожному з нас зберігається пам'ять усіх пращурів.

Варто запам'ятати!

Генеологія (дав.-гр. *γενεαλογία* — *родовід*) — родознавство, вивчає походження та родинні зв'язки осіб, родовід якоїсь людини, історію родів і сімей. Для вивчення родоводу використовують усні перекази, історичні записи й інші джерела, які можуть підтвердити родинну спорідненість та виявити родовід членів сім'ї.

Що може бути більш знаковим для членів роду, більшою подякою, як складання історії сім'ї?

Що ми можемо зробити для тих наших предків, кого вже немає з нами? Насамперед зберегти пам'ять про них. Історія сім'ї — це пам'ятник усім, хто протягом століть плекав, виховував, кохав майбутні покоління нашої родини.

Поміркуймо!

Чи знаєте ви, ким були ваші предки? Як їх звали, яка доля їх спіткала? Якщо зараз попросити вас заповнити генеалогічне дерево, скільки поколінь ви згадаєте?

Людина має знати своїх предків до сьомого коліна! Не дарма слово «родина» складається з двох складових «Сім» та «Я». Традиція знати й шанувати своїх предків була добре відома попереднім поколінням.

Не дарма пам'ять роду заносять саме до родового дерева. Стовбур дерева символізує нас самих, листя — це наші діти, а коріння — предки. А тепер уявіть, що ви виростили велике та здорове потомство і ваше дерево сильне і могутнє. Але про предків ви майже нічого не знаєте і ніколи не цікавилися. Яке коріння буде в такого дерева? Слабке, маленьке, неживе. У разі урагану воно не зможе утримати дерево в землі, захистити його від негоди. Так само відбувається і в житті.

Цікавиться минулим, знати своїх предків потрібно тому, що пам'ять — це допомога й підтримка роду.

Діємо: практична хвилинка

Роздивіться генеалогічну картку. Чи всі запитання вам зрозумілі? Занотуйте відповіді на кожне запитання про себе. Може так статися, що ви не знаєте усього того, що написано і немає у кого спитати. Оберіть тоді якусь відому людину і спробуйте зробити картку для неї.

ГЕНЕАЛОГІЧНА КАРТКА

1. Прізвище (для заміжніх жінок вказується прізвище дівоче).
2. Ім'я, по батькові (якщо змінювалися, вказати які були).
3. Дата та місце народження.
4. Рік та місце смерті (вказати, де похований).
5. Одружений на тій-то, тоді-то, там-то.
6. Національність.
7. Прізвище, ім'я, по батькові батька.
8. Прізвище, ім'я, по батькові матері.
9. Місце проживання.
10. Ім'я та дати народження братів та сестер.
11. Релігія: хрещений, вінчаний...
12. Освіта.
13. Службове становище (де і ким працював).
14. Участь у війнах.
15. П.І.Б. дітей.
16. П.І.Б. дружини (чоловіка).
17. Джерела інформації.

Для того щоб створити родинне дерево, спочатку потрібно заповнити генеалогічні картки.

Бажано взяти великий зошит. Поділити його порівну. На кожного члена вашої родини відведіть окрему сторінку. В першій частині занотуйте відповіді на запитання відносно всіх членів вашої родини по матусиній лінії. У другій половині зошита — всіх членів родини по лінії батька.

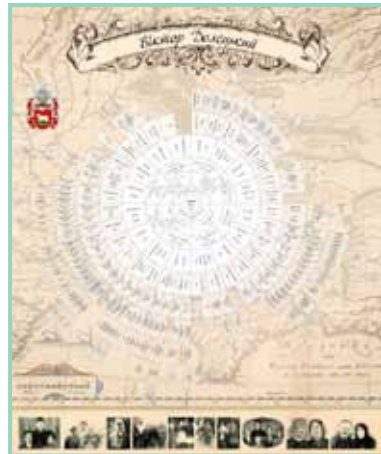
Починаєте з матері. Потім занотуєте інформацію про вашу бабусю — матусю вашої матері, потім про дідуся — тата вашої матері.

З середини зошита так само занотуєте про батька і його матір й батько.

Таким чином ви дослідите друге покоління — ваші батьки (2 особи) і третє покоління (бабусі та дідусі — 4 особи).

Так само продовжуєте шукати відомості про четверте покоління (прабабусі та прадідусі — 8 чоловік), п'яте покоління (батьки прадідів — 16 чол.). Можливо, ви розшукаєте відомості про шосте покоління (діди прадідів — 32 особи) і сьоме покоління (прадіди прадідів — 64 чол.).

Після того, як занотована вся знайдена інформація, обираєте форму роду. Вона може виглядати як дерево, або будь-як інакше.

»» Розподіляєте всіх членів роду по гілочках з обох боків. Коріння дерева — це ті родичі, яких вже немає, а стовбур, гілки з обох боків — це всі живі члени роду. »»

§ 35 УРОК-УЗАГАЛЬНЕННЯ З КУРСУ

Як ви розумієте вислів Цицерона «Історія — свідок минулого, світло істини, жива пам'ять». Поясніть, спираючись на здобуті протягом року знання з курсу «Україна і світ. Вступ до історії та громадянської освіти».

1. ІСТОРИЧНИЙ БРЕЙН-РИНГ

Дайте відповіді на запитання:

1. Що таке історична пам'ять?
2. Які календарні системи ви знаєте?
3. Які критерії покладають в основу історичної періодизації дослідники?
4. Які допоміжні історичні дисципліни допомагають вивчати минуле?
5. Які види карт ви знаєте?
6. Наведіть приклади історичних джерел і класифікуйте їх.
7. Яке місце посідає фольклор у вивченні історії?
8. Поясніть, як правильно опрацювати писемне історичне джерело.
9. Хто такі архіваріуси та реставратори?
10. Як відрізнити фейкову інформацію?
11. Які музеї світу і України ви знаєте? В чому полягає їхнє історичне значення?
12. Що таке історична пам'ять та як її зберегти?

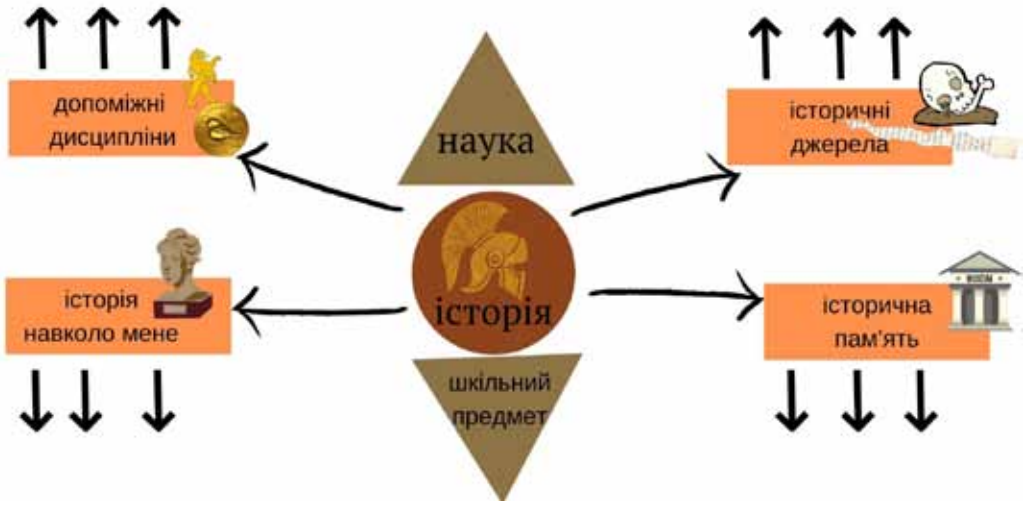
2. ІСТОРИЧНИЙ КВЕСТ

Помандруйте неймовірними локаціями історичного квесту. Зіскануйте QR-код та виконайте всі завдання. Відвідайте всі станції. Відшукайте та впишіть у віконечка слово-розгадку.

3. ІСТОРІЯ В ІНФОГРАФІЦІ

Опрацюйте і доповніть інфографіку.

ВСТУП

§ 1. Її величність історія.	4
-------------------------------------	---

РОЗДІЛ 1. ЯК ПІЗНАЮТЬ ІСТОРІЮ

§ 2. Вимірювання часу тепер і в минулому.	11
§ 3. Як рахують час історики.	17
§ 4. Періодизація історії	23
§ 5. Хронологія — наука про час. Що називають плинністю часу.	29
§ 6. Практична робота. Шкала часу. Хронологічна таблиця. Хронологічні задачі	34
§ 7. Географічний простір землі. Як навколишнє середовище впливає на людину?	37
§ 8. Історичний простір та історична карта	44
§ 9. Історико-географічний регіон	50
§ 10. Як змінювалися карти впродовж історії	56
§ 11. Практична робота. Вчимося працювати з контурною картою.	63
§ 12. Джерела інформації.	67
§ 13. Урок узагальнення. Контроль і корекція навчальних досягнень	72

РОЗДІЛ 2. ДЖЕРЕЛА ПІЗНАННЯ МИНУЛОГО Й СУЧАСНОГО

§ 14. Що називають речовим джерелом?	75
§ 15. Які джерела вважають усними?	83
§ 16. Чому важливі писемні джерела?	90
§ 17. Аудіовізуальні джерела	96
§ 18. Етнографічні джерела — скарбниця традицій	104
§ 19. Де і як зберігаються історичні джерела?	110
§ 20. Практична робота. Як ми дізнаємось про минуле й сучасне.	116
§ 21. Урок узагальнення. Контроль і корекція навчальних досягнень	120

РОЗДІЛ 3. ІСТОРІЯ НАВКОЛО МЕНЕ

§ 22. Де можна «побачити» історію?	123
§ 23. Де можна «почути» історію?	131
§ 24. Історія в географічних назвах.	135
§ 25. Історична пам'ять та історичні пам'ятки.	140
§ 26. Пам'ятки архітектури й мистецтва	145
§ 27. Історичне краєзнавство	159
§ 28. Практична робота. Вчимося створювати екскурсійний маршрут	164
§ 29. Урок узагальнення. Контроль і корекція навчальних досягнень . .	167

РОЗДІЛ 4. ІСТОРІЯ НАВКОЛО МЕНЕ

§ 30. Як людина досліджує минуле	169
§ 31. Моя майбутня професія — історик	176
§ 32. Навіщо потрібна історія.	183
§ 33. «Сенс» історії. Багатоманітність історії	189
§ 34. Практична робота. Історичне мінідослідження: «Досліджуємо історію свого роду»	195
§ 35. Урок-узагальнення з курсу	198